

Úvod

Každý politický program z minulosti lze hodnotit s určitým nadhledem, který vyplývá nejen z časového odstupu, ale zejména z dostupných údajů a konkrétních výsledků. Fakta, která jsou k dispozici, umožňují poměrně objektivní posouzení konkrétního politického programu na základě dodatečného zpracování pohnutek (např. ze soudobých politických projevů, z korespondence), které vedly k jeho formulování a prosazování.

Při rozboru a hodnocení určitého politického programu se však nelze vždy vyhnout apriorním soudům a úsudkům, které vyplývají z nekritického přijímání názorů současníků nebo i z přeceňování určitých jevů a souvislostí.

Subjektivní tendence mohou přerůst v záměrné zkreslování skutečnosti, pokud jsou sledovány možnosti přizpůsobení zjištěných závěrů konkrétním cílům a politickým koncepcím. Tyto skutečnosti se především projevují při hodnocení, výkladu a rozboru snad nejdiskutovanějšího politického programu 19. století, kterým je česká státoprávní koncepce, na které byl s většími či menšími rozdíly založen hlavní a nejsilnější proud české politiky 2. poloviny 19. století, v jehož čele stálo české měšťanstvo.

Státoprávní program vznikl od počátku 40. let 19. století, avšak k jeho oficiálnímu vyhlášení a konkrétnímu prosazování došlo až v revolučních letech 1848-49. Léta 1848-49 mají proto klíčový význam pro pochopení české politiky druhé poloviny 19. století. Tento závěr byl učiněn generací historiků již na přelomu 19. a 20. století, tito se však soustředili spíše na dílčí otázky této problematiky.¹

Otázka českého státoprávního programu v letech 1848-49 představuje celý soubor složitých otázek politických, hospodářských a národnostních. Politickými a národnostními otázkami se zabývala spíše starší literatura, hospodářským vlivům se věnovaly novější práce, především práce Otto Urbana.²

Pro podrobný rozbor českého státoprávního programu je třeba vymezit jeho obsahovou stránku, která představuje cíle, projevy a plány programu, a formální stránku, kterou je přesné označení názvu programu. Po dlouhou dobu nebyl jednotný názor na stanovení přesných termínů pro tento program.

¹ Tobolka, Z.: Počátky konstitučního života v Čechách, Praha 1898

Masaryk, T.G.: Karel Havlíček, Praha 1896

Kalousek, J.: České státní právo, Praha 1872

² Urban, O.: Česká společnost 1848-1918, Praha 1982

V 2. polovině 19. století byl užíván termín historickoprávní program společně s pojmem české právo, avšak tyto termíny bývají různě odůvodňovány bez hlubší znalosti jejich obsahu. Na přelomu 19. a 20. století se již užívá pojem český státoprávní program a dále je rozlišován pojem historické a přirozené právo. Termín český státoprávní program je prakticky užíván dodnes, ale s určitými rozpory. Tento termín vyjadřuje myšlenku státní nezávislosti českých zemí, avšak konkrétní politika českých liberálních představitelů v letech 1848-49 je zcela prorakouská, tedy austroslavistická.

Důležitým aspektem této problematiky je dále vztah státoprávního programu k českému historickému právu. K vymezení tohoto pojmu je třeba provedení rozboru historického vývoje státoprávních vztahů českých zemí a rakouské monarchie.

Český politický program v letech 1848-49³ však nebyl založen pouze na myšlence českého historického práva, neboť od porážky červnového povstání se do čela české politiky dostává federativní program, který vychází z Palackého pojetí rakouské federace. Domnívám se, že tyto programy měly velké množství společných rysů a že jejich hlavním cílem byl pokus o řešení české otázky ve střední Evropě.

Cílem této práce je nastínit rozbor výše uvedených problémů, které souvisejí s otázkou českého politického programu, a dále uvést vývoj tohoto programu ve sledovaném období. Práci jsem rozdělila do pěti kapitol, v nichž se postupně zabývám teoretickými základy českého státoprávního programu, jeho vznikem ve 40. letech 19. století, příčinami jeho převahy nad ostatními programy české nezávislosti v tomto období a konkrétními snahami o jeho prosazení v roce 1848 i dalšími aspekty, které s touto problematikou bezprostředně souvisejí.

Dále se pokusím o provedení konfrontace základních politických představ českých liberálů, jejichž program se dostal vzhledem k nejasnosti radikální koncepce a izolovanosti stavovské opozice do čela české politiky 2. poloviny 19. století.

V této práci nelze z hlediska omezeného vymezení zvoleného tématu postihnout všechny příčiny vzniku českého státoprávního programu a jeho vývoj v 60. až 90. letech 19. století, kdy se opět dostal do čela českého národního hnutí. Období let 1848-49 je považováno za jedno z klíčových období našich národních dějin, z toho důvodu tato práce nepřinese mnoho nových poznatků, ale zaměří se na zobrazení metodické stránky vzhledem k souhrnnému vymezení nejdůležitějšího českého politického programu v letech 1848-49 a na zjištění hlavních rozporů s tímto programem spojených. Současně se tato práce pokusí

³ Viz program liberální buržoazie jakožto nejsilnější hospodářské i politické síly českého národa v tomto období.

o určitou polemiku se starším pojetím této otázky,⁴ které zcela nezohledňovalo i ostatní důležitou problematiku.

K českému státoprávnímu programu let 1848-1849 lze uvést, že bývá spojován především ve starší literatuře (B. Rieger, Z. V. Tobolka) s osobností F. Braunera a s jeho základní formulací návrhu první petice z 19. března 1848.

Brauner formuloval dva základní státoprávní požadavky českého národního hnutí, a to spojení všech zemí Koruny české (v rámci Rakouska) a společný sněm pro tyto země a společné centrální úřady.

Autor odůvodňoval tyto požadavky jednak poukazem na nutnou rovnoprávnost českých a uherských zemí, ve kterých jsou tato ustanovení zakotvena v zákonech, především však odvoláním na české historické právo. Tento termín se stal jedním z klíčových bodů našeho politického programu období let 1848-1918.

České historické právo se stalo nejužívanějším argumentem liberálních politiků v roce 1848. Bylo používáno při nejrůznějších příležitostech, často jako všemocný argument, který měl podporovat český státoprávní program.

Na první pohled však byla zřejmá velká neurčitost tohoto pojmu, která pak připouštěla různý výklad. Tento závěr vyplývá z rozboru politických projevů Karla Havlíčka⁵ i ostatních českých liberálních politiků v roce 1848.

Jestliže bychom chtěli zkoumat, v čem spočívá podstata českého historického práva a jaký byl jeho skutečný význam pro český politický program v letech 1848-1849, musíme vyjít z konkrétního rozboru státoprávního postavení českých zemí v rámci habsburské monarchie před rokem 1848.

Při této práci se nevyhneme určitému historizování, ale domnívám se, že k důkladnému pochopení této základní otázky českého státoprávního programu je stručný historický exkurz do minulosti nezbytný.

Mnohonárodnostní habsburská monarchie vznikla v roce 1526 spojením rakouských zemí se zeměmi Koruny české a uherské. Po právní stránce se v podstatě jednalo pouze o politické spojení tří státních skupin v rukou jednoho panovníka. České i uherské země nebyly právně podřízeny arciknížectví rakouskému a rakouský panovník měl v těchto zemích vládnout jako svobodně zvolený král český a uherský.

⁴ Především v pracích B. Riegera, např. Český státoprávní program v letech 1848-61, Osvěta 1898.

⁵ Radimský, J. – Wurmová, M.: Petice moravského lidu sněmu z roku 1848, Praha 1955.

Podle základního zákona Karla IV. účinného v českých zemích od roku 1348 měly stavy právo volit krále tehdy, jestliže již nežije žádný mužský nebo ženský potomek královského rodu. Po smrti Ludvíka Jagellonského, který zemřel bez dědiců, si tedy čeští stavové přisuzovali právo volby a v roce 1526 zvolili Ferdinanda I. českým králem.

Panovníkem bylo o této volbě vydáno prohlášení v tom smyslu, že stavové jej zvolili za krále svobodně a dobrovolně podle zákonů království českého.

Ferdinand I. měl tedy vládnout podle zemských zákonů a nařízení prostřednictvím českých zemských i dvorských úřadů. České stavy předložily panovníkovi celou řadu podmínek, které se týkaly především obsazování úřadů, královských rad, soudů apod. Postupně však docházelo k tomu, že se panovník snažil narušit principy stavovské monarchie. Snažil se posílit svou ústřední moc a omezit stavovská práva zakládáním ústředních úřadů společných pro všechny země.

Panovník tím vytvářel prakticky základy pozdějšího říšského zřízení, neboť založil tajnou radu, dvorskou komoru a dvorskou vojenskou radu, jejichž kompetence a význam stále vzrůstaly.

Po bitvě na Bílé Hoře docházelo k podstatnému omezení stavovských práv, porážky českého stavovského povstání bylo využito k posílení absolutismu. V praxi se absolutismus projevil jako snaha Habsburků vládnout samostatně bez účasti stavů, český stát se stával absolutní monarchií. Ihned po bitvě na Bílé Hoře začala být propagována zásada, že veškerá moc ve státě náleží panovníkovi. Ze stavovských práv byla uznávána pouze ta, která byla stavům udělena jako zvláštní milost, protože se vycházelo z názoru, že stavové ztratili všechna práva vzpourou proti svému panovníkovi (Teorie o propadnutí práv). Pravomoc panovníka se podstatně zvýšila a tím se i formálně zvýšila česká královská moc, ovšem v praxi se to neprojevilo, neboť došlo k těsnému spojení tří státních celků: Koruny české, Koruny uherské a rakouských zemí.

V oblasti zemské správy se projevovala absolutní panovnická moc tím způsobem, že všechny zemské úřady se staly úřady královskými. Tento vývoj neustále oslaboval postavení českého státu, protože původní personální unie habsburské monarchie se mění v unii skutečnou. V praxi se to projevilo přibýváním společných centrálních úřadů pro všechny země. Současně tento vývoj znamenal zužování vnitřní autonomie českého státu.

V pobělohorském období docházelo vlivem sílícího absolutismu nejen k tomu, že se význam titulu českého krále prakticky ztrácel v rámci celého habsburského soustátí, ale

podobná situace nastala i u úřadů a institucí, které spravovaly a zároveň spojovaly jednotlivé země České koruny.

Již nebyly svolávány tzv. generální sněmy českého státu a namísto nich fungovala v době korunovace tzv. stavovská shromáždění, která však byla zrušena za vlády Marie Terezie.

České dvorské úřady, které mohly prakticky fungovat jen při pobytech českých králů v zemi a hlavně při korunovacích, zanikly v 18. až 19. století.⁶

Česká královská rada existovala ještě v 17. století, jestliže král pobýval v zemi, ale omezovala se prakticky na nejvyšší královské zemské úředníky v Čechách.

Z dalších význačných českých centrálních úřadů je třeba uvést českou komoru, která však byla stále více omezována na zemský úřad, a její centrální funkci přebírala dvorská komora ve Vídni.⁷

Hejtmanství německých lén trvalo jako samostatný centrální úřad jen do roku 1651 a pak bylo přiděleno pražskému apelačnímu soudu, který byl od poloviny 18. století omezen pouze na Čechy, zatímco na Moravě byl zřízen samostatný apelační soud.

Největší význam v pobělohorské době měla česká dvorská kancelář, která byla nejvyšším ústředním úřadem českého státu. Od roku 1624 pracovala česká dvorská kancelář ve Vídni a skládala se z nejvyššího kancléře, kancléře, osmi radů a celé řady pomocného úřednictva. Její pravomoc byla správní a rovněž soudní. Česká kancelář projednávala všechny záležitosti, které byly ústředními úřady určeny pro české země (nové zákonodárství, finanční záležitosti atd.). Na druhé straně se v ní soustřeďovaly všechny důležité písemnosti, které přicházely z českých zemí a byly určeny panovníkovi.

Lze shrnout, že nejvyšší český dvorský kancléř se stal prakticky nejvýznamnějším činitelem v českém státě po králi.

V roce 1749 zrušila Marie Terezie českou dvorskou kancelář. Správní a finanční záležitosti českého státu se měly od tohoto roku vyřizovat ve společném úřadě, v tzv. „Directorium in internis“. V roce 1762 byla zřízena tzv. česko-rakouská dvorská kancelář.⁸

Zrušení české dvorské kanceláře bylo jedním z nejdůležitějších kroků, které Habsburkové podnikli proti českému státu. Bylo projevem centralizace zvláště v době, kdy došlo k boji o udržení celistvosti říše (po roce 1740). Poslední společnou institucí pro Čechy,

⁶ V. Vaněček: Dějiny státu a práva v Československu, 2. vydání, Praha 1970, str. 239.

⁷ V. Vaněček: Dějiny státu a práva v Československu, 2. vydání, Praha 1970, str. 240.

⁸ V. Vaněček: Dějiny státu a práva v Československu, 2. vydání, Praha 1970, str. 241.

Moravu a Slezsko, pokud nezmíníme inkolát, byl apelační soud v Praze, kde bylo rozhodováno o odvoláních od moravských městských a vrchnostenských soudů do roku 1753. Od 1. května 1753 začal tribunál v Brně působit jako moravský apelační a vrchní kriminální soud, pražský apelační soud pro rakouské Slezsko fungoval do roku 1782, v roce 1783 k němu bylo přiřazeno Slezsko.⁹

Pobělohorské období přineslo také změny v českém nástupnickém právu. Obnovené zřízení zemské vyhlásilo dědičnost českého trůnu habsburské monarchii. V dalším vývoji pak Habsburkové uplatnili některé zásady k upevnění a zajištění rodové posloupnosti, které byly pak vyjádřeny v Pragmatické sankci z roku 1713. Zásady byly přijaty všemi zemskými sněmy a až do roku 1918 tvořily základy právní soustavy monarchie.

Jednalo se o následující zásady:¹⁰

- všechny země habsburského mocnářství jsou dědičné v habsburském rodě,
- dědičný nárok mají především mužští potomci Karla V. podle zásady prvorozenectví,
- nebude-li mužských potomků, nastoupí na trůn Karlovy dcery a jejich potomstvo.

Tyto zásady byly předloženy sněmům (českému, moravskému a slezskému) a v roce 1720 byly bez námitek přijaty.

Tím bylo v podstatě sjednoceno dynastické právo ve všech habsburských zemích.

V roce 1741 došlo k dočasnému obsazení českých zemí vojsky bavorského kurfiřta Karla Alberta, ke kterému se přidala většina české šlechty, a tato povstalecká epizoda byla pro vládu vhodnou záminkou k další centralizaci a omezování českých politických institucí, které doposud byly výrazem staré samostatnosti českého státu.

Marie Terezie začala po upevnění své vlády rušit české úřady a nahrazovat je úřady centrálními.

Centralizační snahy Habsburků, které probíhaly zhruba od poloviny 18. století do poloviny 19. století (1849), směřovaly k tomu, aby se doposud ještě volněji sdružené soustátí česko-uhersko-rakouské stalo jednotným státem.

Z hlediska státoprávního postavení českého státu jsou v tomto období dva důležité mezníky, a to rok 1749 a rok 1804, kdy se Habsburkům podařilo včlenit český stát právními opatřeními do soustátí habsburských zemí tak, že jeho samostatnost a suverenita byla nadále

⁹ Malý, K., Soukup, L.: Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, Sborník příspěvků, 1. vyd., Praha 2006, str. 300.

¹⁰ J. Kalousek: České státní právo, 2. vyd., Praha 1892, str. 236.

velice slabá. Týká se to především existence českých ústředních orgánů, které zastupovaly český stát navenek (v rámci monarchie). V oblasti zemské správy byla situace příznivější a byly zde zachovány staré formy české státnosti až do roku 1848.

V období vlády Josefa II. došlo k dalšímu oslabení státoprávního postavení českého státu. Panovník považoval český stát za pouhou součást svých dědičných německých zemí. Přesto však český stát v určité formě existoval i nadále. Svědčí o tom především fakt, že označení „Czechicum regnum“ nebo „Regnum Bohemiae“, „Respublica Boemica“ se vyskytovala v druhé polovině 18. století v latinské literatuře poměrně běžně.¹¹

O existenci českého státu svědčí i některé právnické práce na počátku 19. století, například práce D. Kostetzského „Die Staatsverfassung des Königreichs Böhmen“ (Praha 1816), která systematicky zpracovává otázky českého státního práva.

Po zániku „Svaté říše římské“ v roce 1806 zanikly současně jakékoliv závazky českého státu k tomuto celku. Lze říci, že se ze situace snažila těžit německá buržoazie. Již v roce 1818 se staly české země prostřednictvím svého panovníka součástí tzv. „Bundu německých zemí“, který se vytvořil jako náhrada říše římské.

Význam německého spolku vzrostl v roce 1848, kdy se jednalo o spojení českých zemí s Německem.

Státoprávní postavení českého státu bylo poměrně oslabeno v roce 1804, kdy František I. přijal titul císaře rakouského. Tento titul byl výrazem zesílené centralizace, protože tím prakticky vznikl nový „rakouský stát“ a nová „císařská moc“, která stála nad královskou mocí.

Rakouský císař byl současně českým králem, ale císařský titul mu dával významné pravomoci nejen navenek, ale i uvnitř státu.

Velice důležitou otázkou, se kterou se setkáváme při studiu státoprávní problematiky českého státu, je problém českého státního občanství, které zůstalo prakticky po celé období (1526-1848) významným společným činitelem pro všechny země českého státu.¹²

Toto státní občanství se pochopitelně týkalo pouze českých stavů, které byly přímo podřízeny českému králi a měly politická práva, která získávaly v souvislosti s tzv. inkolátem (obyvatelským právem).

¹¹ J. Kalousek: České státní právo, 2. vyd., Praha 1892, str. 527.

¹² Srovnej článek J. Pekaře: K dějinám českého státního práva v 19. století, ČČH 1905, str. 66-68.

V pobělohorské době rozhodoval o udělení obywatelského práva pouze panovník. Šlechtic jej získával tím, že se souhlasem panovníka a českého sněmu koupil v českých zemích panství. Znamenalo to, že po období pobělohorské emigrace a příchodu cizí (většinou německé) šlechty na naše území ztrácel pojem „česká šlechta“ svůj konkrétní obsah. Tato otázka byla velmi aktuální v polovině 19. století v souvislosti s tzv. šlechtickou opozicí a bude zmíněna v dalších částech práce.

Při zkoumání situace českých centrálních úřadů v pobělohorském období bylo uvedeno, že pouze v oblasti zemské správy byly do jisté míry zachovány určité formy české státnosti.

Pokud se máme zabývat situací správy českých zemí po roce 1620, pak je třeba uvést, že po přechodném období v letech 1620-27 byla v českých zemích zavedena opět pravidelná správa. V Čechách ji řídil královský místodržitel se svým úřadem, na Moravě byl zřízen zemský tribunál (moravské hejtmanství) a pro Slezsko byl uzákoněn vrchní slezský úřad (Oberamt).

České místodržitelství bylo složeno z nejvyšších stavovských úředníků v čele s nejvyšším purkrabím. V době panování Marie Terezie byla vláda ve všech zemích sjednocena a ještě více zbyrokratizována. Roku 1749 byly ve všech zemích vytvořeny tzv. královské reprezentace s komorou, které řešily otázky politické i finanční. Nejvyšší čeští úředníci tvořili od tohoto roku pouze sbor pro soudní záležitosti.

Roku 1763 byly zemské správní úřady přejmenovány na gubernia, v jejichž čele stál v Čechách nejvyšší purkrabí a na Moravě zemský hejtman.¹³

Za vlády Josefa II. došlo k reorganizaci těchto gubernií a k omezení jejich pravomocí. Zároveň došlo k podstatnému omezení pravomoci starých stavovských zemských úřadů. Středověké názvy úředníků se změnily v byrokratické úřední funkce; např. nejvyšší purkrabí se stal přednostou českého gubernia, nejvyšší hofmistr přednostou apelačního soudu apod.

K přímému zrušení starých úřadů sice tehdy nedošlo, ale tyto instituce byly postupně zbavovány skutečných funkcí a svého pravého významu.

Vlastní zemská správa v českých zemích pak byla prováděna prostřednictvím stavovských zemských sněmů. Po bitvě na Bílé Hoře se tyto sněmy udržely v Čechách, na Moravě a ve Slezsku až do roku 1848.

Podstatné změny na rozdíl od předbělohorského období však nastaly v jejich organizaci, složení a především v politickém významu. Z politického hlediska měly jen velice

¹³ V. Vaněček: Dějiny státu a práva v ČSR, Praha 1970, str. 270.

malou pravomoc. Scházely se každý rok, ale mohl je svolávat pouze panovník, který zároveň rozhodoval o propozicích jednání.

Na sněmu zasedaly pouze čtyři privilegované stavy (prelátský, panský, rytířský a zástupci královských měst).

V pobělohorské době došlo k podstatným personálním změnám ve složení všech těchto stavů. Stará domácí šlechta byla většinou zbavena politických práv a na její místo se dostala šlechta cizího původu, která se „zakupovala“ v Čechách a jejím hlavním zájmem bylo sloužit ústřední moci, která jí zajistila významné hospodářské i politické postavení.

Sněmy jednaly především každým rokem o povolování berní a někdy i určitých vojenských hotovostí panovníkovi. Za vlády Marie Terezie byla pravomoc sněmů v této otázce okleštěna tak, že vydávaly povolení k vybírání berní vždy na deset let dopředu (tzv. decenální recesy).

Sněmy měly dále na starosti místní zemské zákonodárství (v otázkách hospodářských, zdravotních, policejních atd.).

Z původní rozsáhlé pravomoci zůstala českému sněmu jen malá část, což se projevovalo tím, že pouze český sněm mohl dát souhlas k odstoupení území od české koruny a k disponování s korunním majetkem.

Ke zvýšení politické aktivity stavů došlo krátce po smrti Josefa II. v souvislosti s vypuknutím Velké francouzské revoluce. Sněmy podaly novému panovníkovi Leopoldovi II. soupis svých požadavků a návrhů (tzv. Desideria), ve kterých žádaly zmírnění absolutismu a centralismu, ale pouze ve svůj prospěch.¹⁴

Panovník splnil ze stavovských požadavků pouze ty, které se bezprostředně netýkaly ohrožení jeho moci. Jedním z nich bylo obnovení tzv. stavovských výborů, které vznikly v 17. století a jejichž úkolem bylo koordinovat jednání sněmů a provádět jejich usnesení.

Český sněm naposledy jmenoval tento výbor v roce 1847 a v pozdějších letech se stal po odročení sněmu jediným zemským orgánem, který spravoval běžné zemské záležitosti. Pro svou reakčnost a konzervativnost byl vhodným pomocníkem ústřední moci.

Státoprávní postavení českých zemí v rámci habsburské monarchie bylo prakticky od počátku vzniku společného soustátí neustále omezováno a potlačováno. Projevilo se to již v politice Ferdinanda I., který si zakládáním vlastních úřadů vybudoval počátky jednotné ústřední správy, a dále tento vývoj pokračoval v 17. a 18. století až do 19. století, kdy došlo k vybudování jednotné rakouské monarchie.

¹⁴ J. Kalousek: České státní právo, str. 492, 493.

Násilné spojování jednotlivých států v jeden celek naráželo již od počátku na právní překážky, které Habsburkové museli buď obcházet, nebo odstraňovat.

Po určitou dobu byla velkou právní překážkou vytvoření jednotného Rakouska i existence říše Římské. České i rakouské země byly součástí tohoto celku a po dobu jeho trvání nebylo možné (vzhledem k tomu, že Habsburkové byli zároveň římskými císaři) vytvářet nový stát.

Tato okolnost byla jednou z příčin, proč se Habsburkové ve svých zemích zaměřovali na dlouhou dobu pouze na zavádění jednotné správy, zatímco státoprávní samostatnost těmto zemím ve své podstatě ponechávali.

Teprve po zániku říše Římské v roce 1806 bylo možné alespoň jednu část soustátí (české a rakouské země) přeměnit v nový jednotný rakouský stát. Tento proces byl však dlouhodobější a byl v podstatě dokončen v polovině 19. století. V roce 1804 bylo vytvořeno dědičné rakouské císařství, jehož panovník vládl rakouským, českým a uherským zemím. Přes ujišťování o tom, že dosavadní státoprávní postavení jednotlivých zemí zůstane zachováno, dochází v politické i právní praxi v souvislosti s tímto titulem ke spojování ústředních institucí, jež se vytvořily delším vývojem.

Lze shrnout, že k titulu a hodnosti rakouského císaře byla právně připojována vládní moc, která byla prakticky nadřazována nad státní moc českých a uherských panovníků. Uvnitř soustátí se i v mezinárodních stycích stále častěji začíná používat pojmu rakouské císařství a rakouská říše.

Roku 1806 bylo uzákoněno nové císařsko-královské označení státního aparátu, byl zaveden společný rakouský císařský znak - dvouhlavý orel, převzatý ze zaniklé římské říše. Dekrety z roku 1812-13 bylo nařízeno, aby celek habsburských zemí bez ohledu na svou pravou povahu byl úředně označován jako rakouské císařství.

Úřady, které se bezprostředně vztahovaly k nové císařské hodnosti, byly společné pro všechny země, jednalo se o tyto úřady:¹⁵

- Státní rada, ke které roku 1814 přistoupila ještě Konferenční rada,
- Domácí dvorská a státní kancelář, která až do roku 1848 spravovala zahraniční záležitosti českých, uherských a rakouských zemí, a to v čele s kancléři, z nichž nejvýznamnější byli Kaunic a Metternich,
- dvorská vojenská rada, která zajišťovala až do roku 1848 vojenské záležitosti,
- dvorská komora spravovala od roku 1802 společné finance celého státu.

¹⁵ V. Vaněček: Dějiny státu a práva v ČSR, Praha 1970, str. 268.

Od poloviny 18. století docházelo postupně k administrativnímu rozdělení rakouské monarchie na země uherské a neuherské (českorakouské). V roce 1749 zřídila Marie Terezie společné nejvyšší úřady česko-rakouské. Nejvyšší uherské úřady zůstávaly samostatné.

Od tohoto období lze sledovat počátky dualistické centralizace, která částečně vyplývala z toho, že české země patřily na rozdíl od uherských zemí až do roku 1806 do celku říše římské. Politické i hospodářské příčiny dualismu jsou však mnohem hlubší a nespádají do naší problematiky.

Centralizace se projevila i v oblasti udělování šlechtických privilegií. Roku 1752 zavedla Marie Terezie společné šlechtictví česko-rakouské vedle českého, které se udílelo pouze výjimečně.

Charakterizujeme-li státoprávní postavení českých zemí v rámci habsburské monarchie před rokem 1848, dojdeme k závěru, že přes maximální okleštění samostatnosti českých zemí zůstalo i nadále vědomí existence českého státu a jeho státní suverenity.

Na tuto tradici, která přetrvávala staletí, navazuje první i druhá generace českých obrozenců a z ní také vyrůstají základy českého státoprávního programu, které sice vznikají již na počátku 40. let 19. století, ale ve své konečné podobě jsou formulovány až v revolučních letech 1848-49.

Jinou otázkou pak tvoří vlastní význam českého historického práva v 19. století, který se stal důležitým a velice sporným problémem. České historické právo, které sloužilo buržoazním politikům za základ státoprávního programu, vycházelo ze zásady právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českého státu. Zásadní rozpor však spočíval v tom, že v polovině 19. století dochází k rozpadu dosavadního feudálního zřízení a spolu s konstituováním moderních národů vzniká nová kapitalistická společnost, která si vytváří své vlastní právní teorie a základy (přirozené právo) a současně odmítá staré právní normy. Tato skutečnost se také projevila i ve zvláštní modifikaci českého liberálního programu v letech 1848-49, a to v Palackého koncepci federalizace Rakouska na národnostním principu.

Česká liberální buržoazie tedy v uvedeném období programově kolísala mezi historickým a přirozeným právem. Problémem dále zůstává přesné vymezení obsahu historického práva v polovině 19. století. Český konzervativní politik Jakub Malý (1811-85) vychází při rozboru této otázky z tzv. Státní smlouvy, která byla uzavřena roku 1525 mezi českou korunou a Rakouskem a která podle něj neztratila svou platnost ani v 19. století. Malý uvádí: „Koruna česká tedy trvá de iure až posavad ve své nedílné celosti. Morava a Slezsko

nepatří k mocnářství Rakouskému o bezprostřední korunní země, ony jsou korunní země české a náležejí k Rakousku jen tak dalece, jak dalece k němu náleží Koruna česká ve své celosti (...).¹⁶

V základní práci o českém historickém právu uvádí Josef Kalousek nejen přesnější vymezení této otázky, ale snaží se také určit vztah a význam historického práva k současnosti. Uvádí, že stará česká historická práva, kterých ve středověku užívaly pouze privilegované stavy, se v současnosti (v druhé polovině 19. století) stávají majetkem celého českého národa, který je přijímá za své a snaží se o jejich uskutečnění. Zároveň však připouští, že je bude nutno přizpůsobit „požadavkům času a potřebám veliké monarchie Rakouské“.

Toto pojetí sice vychází z druhé vlny státoprávního boje v 60. letech 19. století, ale můžeme s ním souhlasit v tom, že české liberální hnutí přijímá již v roce 1848 princip historického práva, který spočívá v právní nepřetržitosti ústavních svobod českého státu a přizpůsobuje si je svým politickým cílům.

Vzhledem k tomu, že české historické právo slouží v období od března do června 1848 nejen k právnímu odůvodnění liberální opozice vůči vládě, ale i k podpoře celého českého národního hnutí, můžeme je z těchto důvodů hodnotit přes určitou feudální konzervativnost jako progresivní.

Vědomí existence českého státu a jeho státní suverenity se pak staly základními momenty, které z principu českého historického práva přetrvaly až do roku 1918, kdy se také mohly právně naplnit vznikem samostatného českého státu.

¹⁶ Malý, J.: Politické zlomky, Litomyšl 1862, str. 23.

I. Česká státoprávní koncepce, její vznik a význam v polovině 19. století z hlediska srovnání s ostatními programy české státní nezávislosti v tomto období

Každé evropské politické hnutí, které v první polovině 19. století usilovalo o národní samostatnost (Německo, Itálie), mělo jako svůj hlavní program princip sjednocení a státní nezávislosti.

Na rozdíl od těchto zemí je však princip státní nezávislosti českého národa nejproblematictější otázkou všech programů českých politických stran v 19. století.

To však neznamená, že by se čeští politikové problematikou samostatného státu nezabývali nebo že by ji ve svých koncepcích opomíjeli. Otázka vytvoření samostatného českého státu se prakticky od poloviny 19. století stává hlavním politickým problémem českého národního hnutí. Kolem této otázky vznikalo nejvíce politických sporů a polemik. Lze říci, že se české politické hnutí v 19. století v postatě diferencovalo na základě názorových rozdílů na tento problém.

Pokud však chceme charakterizovat a kriticky analyzovat konkrétní obsah této otázky, je nutné vycházet z politické a hospodářské situace, která se vytvořila v českých zemích v polovině 19. století.

V tomto období (především na konci 40. let 19. století) vznikají tři nejdůležitější pokusy o formulaci programu české státní nezávislosti:

- feudálně-stavovská koncepce české nezávislosti (vzniká ještě před rokem 1848),
- státoprávní koncepce českých liberálů,
- radikálně-demokratický program samostatnosti českého státu.¹⁷

Liberální program českého státního práva se stal již v době svého vzniku a pak v celém průběhu 19. století zcela zřetelně nejvýznamnějším. Jako jediný nehrál důležitou úlohu v českém politickém hnutí, zatímco ostatní dva programy (šlechtický i radikální) se staly jen jakýmsi epizodami. K tomu, abychom pochopili význam české státoprávní koncepce a příčiny jejího vítězství nad ostatními programy, je nutné vyjít ze vzájemného srovnání všech tří pojetí.

¹⁷ Radikálně-demokratický program vzniká sice v tomto období, ale je příliš neurčitý. Konkrétněji jej definoval teprve v 60. letech 19. století J. V. Frič.

Z hlediska chronologického vzniká jako první program stavovské opozice. České privilegované stavy, především šlechta, měly totiž v období metternichovského absolutismu jako jediné právo určitého politického vystoupení.

Česká stavovská opozice sice oficiálně vzniká až na počátku 40. let 19. století (1843), ale její počátky sahají až do poloviny 18. století, kdy v souvislosti s postupující centralizací (zrušení prakticky všech významných českých ústředních úřadů) a vhodnou politickou situací (války o dědictví rakouské) vzniká první významnější stavovská opozice po bitvě na Bílé Hoře.

V roce 1792 dochází k dalšímu, ale již umírněnému projevu stavovské pozice.¹⁸ Ve 30. letech 19. století dochází u části české šlechty pod vlivem osvěcenských myšlenek ke zvýšenému zájmu o politický život. Projevuje se to již v politických brožurách z tohoto období, mezi jejichž autory nacházíme některé významné stavovské představitele jako např. Hraběte Lva Thuna, Bedřicha Deyma.

Tyto brožury se zabývají především vnitřními poměry v českých zemích a objevují se zde také požadavky českého historického práva.¹⁹

České stavovské opoziční hnutí se v tomto období vytvářelo pod vlivem uherského stavovského hnutí, které bojovalo za zachování staré ústavy a za zavedení maďarštiny do škol a úřadů.

Do čela české stavovské opozice se v roce 1838 postavil hrabě Bedřich Deym, který protestoval proti vládnímu omezování v otázce stavovského finančního rozpočtu.

Tato zpočátku finanční otázka přispěla k sjednocení skupiny české liberálnější šlechty, kde vedle hraběte B. Deyma byli dále činní Lev Thun, Jan Lažanský, kníže Karel Auersberg, hrabě Ervin Nostic.

V tomto období, ve kterém si české stavovské hnutí hledalo a vytvářelo svůj politický program, bylo silně ovlivněno spisem „Österreich und dessen Zukunft“, který na principech pruského konstitučního hnutí programově sestavil tyrolský hrabě Adrian Warburg, úředník dvorské kanceláře.²⁰ Spis byl sice v Rakousku zakázán, ale přesto byl v Čechách dosti rozšířen. Jeho podstatou byla reforma absolutistického Rakouska prováděná šlechtou. Autor odmítal nadvládu rakouské byrokracie, která vytlačila šlechtu z úřadů, a stavěl se i proti

¹⁸ Viz kapitola I.2.práce.

¹⁹ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910.

²⁰ Tobolka, Z.V.: Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby, díl I., Praha 1932, str. 20.

centralizaci zákonodárné a výkonné moci. Za vzor pro nové uspořádání politických poměrů v Rakousku uváděl anglickou konstituční monarchii, která podle něj zajišťuje šlechtě nejen majetek, ale i politická práva. V otázce základních politických svobod však byl velice konzervativní (uznával jen svobodu tisku a reformu soudnictví). Ostře se stavěl proti centralizaci uvnitř monarchie, která podle něj především slouží zájmům byrokracie. Odmítal také spojení Rakouska a Německa a vyslovil jako první maloněmecké stanovisko v tom smyslu, že ke sjednocení Německa má dojít pouze v rámci hranic německých států.

Byl to typický konzervativní program, který sice počítal s menšími ústupky buržoazii, ale na druhé straně si naprosto neuvědomoval její rostoucí význam do budoucna a stavěl především na vedoucím postavení šlechty v novém státě.

Tento program se stal ve svých obecných rysech základem koncepce českého stavovského hnutí.

V roce 1843 získala již česká opoziční skupina na stavovském sněmu většinu, kterou si udržela až do roku 1848. Na jaře roku 1845 vyslala stavovská opozice poselství do Vídně, které žádalo císaře o uznání stavovských výsad a historických práv. Mluvčí české delegace hrabě J. M. Thun zdůraznil, že „stavům se jedná pouze o zachování jejich starobylé ústavy, nikoliv o nějakou novotu, neb rozšíření reprezentativního principu“.²¹

Vláda se však domnívala, že se česká šlechta snaží získat zákonodárnou moc v oblasti finanční správy, a proto jejich požadavky, které by podle ní vedly k rozpadu monarchie, zamítla.

Další odmítnutí stavovských požadavků vyvolalo zvýšenou politickou činnost české šlechty, jež se projevila v sestavení zvláštní komise pro projednání právních otázek souvisejících se stavovskými privilegii.

Výsledky práce této komise byly shrnuty v tzv. „Dedukci o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českých stavů“, která byla zveřejněna 18. února 1847.²²

Komise se snažila právně obhájit několik základních otázek a jejím prvním cílem bylo dokázat, že platnost stavovských práv a svobod se nezakládá na Obnoveném zřízení zemském, ale na zvláštní listině z 29. května 1627, která je v plné míře potvrzuje. Tímto odmítla vládní výhrady k prvnímu programu.

²¹ Tobolka, Z.V.: Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby, díl I., Praha 1932, str. 21.

²² Baxa, B.: Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod, Sborník věd právních a státních 1912, str. 34-65.

Dalším cílem komise a české stavovské opozice vůbec bylo vyvrátit absolutistický názor vlády, uplatňovaný od roku 1793, že stavovské svobody a privilegia jsou čistě osobní záležitostmi každého člena stavovského sdružení. Česká šlechta naopak tvrdila, že jsou to „pravé státní akty, vždy se stavy smluvené, které upravují státní právo království v jeho celistvosti“.²³

Podle názoru Kalouska se vrátili „ke starému právnímu pojmu, jenž jim od r. 1793 byl zapovídán, že jsou zastupitelstvem celé země, a o toto právní stanovisko opírali věc svou oproti absolutistické vládě (...)“.²⁴

K tomu lze ještě doplnit, že poprvé se stavy nazývaly zástupci země v tzv. „děkovné adrese panovníkovi“ z 13. března 1843.

Třetím cílem stavovské opozice bylo získání zákonodárné pravomoci pro český zemský sněm.

Celkový charakter této opozice lze hodnotit jako příliš umírněný, loajální a izolovaný. Státoprávní boj v užším slova smyslu, tzv. boj na obranu samostatného českého státu proti ústřední moci, česká stavovská opozice nevedla.

Zdeněk Tobolka charakterizuje politiku české zemské šlechty takto: „Stála ve sporech pro tyto otázky s vládou, dělala jí opozici, ale ne takovou, aby činila důsledky z toho, když vláda jejich právu nevyhověla. Smiřovala se se skutečností a podrobovala se důtkám i rozhodnutím absolutního vladaře (...)“.²⁵

V „Dedukci o právní nepřetržitosti ...“ není vyjádřena otázka poměru českých zemí k ústřední moci, chybí zde dále jakýkoliv údaj o názoru na poměr Čech k ostatním zemím Koruny české a prakticky se tam výraz Česká koruna vůbec nevyskytuje.

Stejný závěr platí i o celém pětiletém období stavovské opozice: zmínky o poměru České koruny k ústřední moci a údaje o vztahu Čech k ostatním zemím Koruny české se v písemných zápisech ze stavovských schůzí nevyskytují. Lze dovodit, že je tak tomu z toho důvodu, že stavovská opozice vůbec nepomýšlela na vedení vlastního státoprávního boje, ale jednalo se jí pouze o osobní svobody a privilegia.

²³ Baxa, B.: Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod, Sborník věd právních a státních 1912, str. 45.

²⁴ Kalousek, J.: České státní právo, Praha 1892, str. 549.

²⁵ Tobolka, Z.V.: Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby, díl I., Praha 1932, str. 23.

K důslednějšímu vedení státoprávního boje by si česká stavovská opozice musela vytvořit nezbytné předpoklady, tak jak se o to s úspěchem pokusila uherská šlechta, která ovšem na rozdíl od české smýšlela ve své převážné většině nacionalisticky.

Nejprve by musela dosáhnout hlavních ústavních práv, přimět vládu, aby uznala platnou historickou ústavu českého království a podíl zemských sněmů na zákonodárné moci. Teprve po splnění těchto předpokladů by bylo možno začít se státoprávním bojem tak, jak se o to pokusila uherská šlechta.

K těmto otázkám však česká stavovská opozice nedošla a ani dojít nemohla. Důvodem byla zejména absence pravého národního a vlasteneckého citění české šlechty, které nechybělo části uherské šlechty. Opozici české šlechty tak můžeme charakterizovat jako pouhé ústavní hnutí.

Jako další okolnost lze uvést přílišnou politickou izolovanost šlechty, jednak v některých otázkách od liberálního hnutí, ale především od lidových vrstev, které hrály v pozdější době rozhodující roli. Rozdíl zcela jasně vyplývá ze srovnání českých lidových brožurek před rokem 1848 a prací hraběte Deyma „Über die Entwicklung und Konsolidierung des österreichischen Kaiserstaates“ z roku 1847.

Zatímco hrabě Deym hovoří o tereziánské době jako o době pádu české samostatnosti (má na mysli úzké stavovské hledisko, které vyplývalo ze zrušení české dvorské kanceláře), lidoví autoři anonymních brožurek zcela jednomyslně označují za konec české samostatnosti bitvu na Bílé Hoře.

V tomto srovnání leží podstata problému české stavovské opozice, a to neschopnost povznést se nad své úzké zájmy a pojmout základní problémy vývoje české společnosti a národa.

I.1. Jednotlivé politické programy

Radikálně demokratický program v letech 1848-49 je vlastně jediným, i když nevyhraněným programem důsledné samostatnosti českého státu. Arnoldovy i Sabinovy představy o svržení rakouské monarchie jsou však v revolučních letech velmi neurčité a mlhavé, a proto je třeba zkoumat ucelený Fričův program nezávislosti českého státu z 60. let 19. století.²⁶

²⁶ Kočí, J.: Emanuel Arnold, Praha 1964.

I.1.1. Program J. V. Friče

J. V. Frič svým programem navázal bezprostředně na představy radikálů z revolučních let a důsledně je domyslí. V roce 1861 se k nim otevřeně přihlásil, když uvedl: „Nezapíráme, že našincům za onoho času (t.j. rok 1848) mohla se naše rakouská politika zdát politickou nutností a že bylo vždy dost takových, kteří hledali jiné, méně klikaté cesty. Kdo se nechtěl nebo nevěděl spolehnout na oddanost a vytrvalost, kdo, sám jsa malomyslným vůdcem, nepomýšlel na provedení konselventního odporu, poněvadž sám nevěřil ve vítězství věci, kterou nejistě, nesměle, jen jakoby přechodně zastával, tomu ovšem nezbývalo nic jiného, než přilichotit se vládě (...)“.²⁷

Fričův politický program vychází ze zkušenosti revoluce roku 1848-49 ve střední Evropě. Středoevropské národy se podle něj již nikdy nesmějí postavit proti sobě v zájmu reakce, ale naopak musí všemi svými silami bojovat proti domácí i evropské reakci.

Odtud pak vychází myšlenka rozbití Rakouska a vytvoření středoevropské federace, do které by také vstoupil samostatný český stát.

Je zřejmé, že tento politický program domýšlí a konkretizuje názory, které byly obsaženy v programu radikální demokracie již na jaře roku 1849. V tomto směru je tedy nesporně Fričův přínos. Problematičtější je však skutečnost, že Frič rozvíjí tento program v době naprostého úpadku české radikální demokracie, kdy se rozpadla masová opora, o níž se v letech 1848-49 opírala radikálně demokratická politika.²⁸

Frič proto nevycházel z celkového programu radikální demokracie, ale soustředil se pouze na jeden jeho požadavek, a to na rozbití Rakouska a vytvoření samostatného českého státu.

Tato určitá jednostrannost, při které autor opomíjel celý soubor politicko-společenských otázek souvisejících s rozbitím Rakouska, se negativně projevila v rozhodujících momentech, kdy se bylo možno pokusit o vytvoření samostatného českého státu.

V roce 1866 v době prusko-rakouské války sice Frič viděl příležitost k osvobození českého národa, ale jeho politická taktika nebyla dobře zvolena. Ve spojení s pruským absolutismem nemohl dosáhnout významnějšího politického ohlasu v českých zemích.

²⁷ Edice Čeští radikální demokraté, Praha 1953, str. 360.

²⁸ Edice Čeští radikální demokraté, Praha 1953, str. 366.

V roce 1868-69, kdy došlo k lidovým demonstracím v mohutných táborech proti Rakousku a kdy se nejen představitelé české inteligence, ale i široké lidové vrstvy politiky aktivizovaly, bylo jedinou otázkou úspěchu důsledné politické vedení. V tomto období se nejmó výrazněji projevíly následky Fričovy spiklenecké taktiky. Jeho radikální skupina, která byla odtržena od lidu neznalostí jeho sociálních požadavků, nebyla prakticky schopna vystoupit.

Fričův program vznikl jako rozhodná protiváha českého státoprávního programu a zaměřil se proti oficiální české politice 60. let 19. století, tedy především proti Palackému.²⁹

Rozhodujícím momentem Fričova politického programu byla otázka udržení českých zemí jako samostatného státu ve střední Evropě. V polemice s Palackým prohlašuje: „Vyznávám upřímně, že dělím se od starého tábora rozhodně, totiž v samé zásadě: oni nevěří v možnost naší samostatnosti, nemají důvěru v lid ani pravou k němu lásku (...)“.³⁰

Frič obhajoval myšlenku státní nezávislosti českého národa nejen proti Palackému, ale i proti většině mladočeských představitelů. V rukopisných poznámkách, které jsou pravděpodobně přípravou k „Manifestu“, který Frič zpracovával v prosinci roku 1863, se uvádí³¹:

- Rakousko se nemůže dále udržet – my ho neudržíme,
- my Rakousko nepotřebujeme,
- my se můžeme samostatně jako neodvislý organismus vytvářeti,
- co nás povede k tomuto cíli?

Možnost a nutnost svobodného českého státu staví Frič na myšlence národního sebeurčení.³² Nezavrhuje ani princip historického práva, ale jeho platnost uznává jenom do té míry, pokud „nepřekáží svobodnému vývinu té neb oné národnosti a pokud samo schopno života, dovede se přetvořiti dle vůle lidu a podporujíc volné snahy po zdokonalení a zmohutnění národa, umí přizpůsobiti se potřebám i právům pokročilé doby.“³³

Z této formulace je patrné, že Frič přizpůsobuje program historického práva konkrétním podmínkám národního vývoje a odmítá stavovské přežitky minulosti.

²⁹ Ve Fričových rukopisných poznámkách nacházíme zcela jasné vyjádření protikladů těchto dvou programů. Edice Čeští radikální demokraté, Praha 1953, str. 242.

³⁰ Edice Čeští radikální demokraté, Praha 1953, str. 398.

³¹ Edice Čeští radikální demokraté, Praha 1953, str. 216.

³² Na základě sebeurčování jedině lze šťastně odbudovati samostatnost zemí Koruny české (Blaník, 1868, str. 62).

³³ Blaník, 1868, str. 62.

Historické právo však nepovažuje za rozhodující argument české státní nezávislosti. Nejdůležitějším principem, který má zdůvodnit právo českého národa na státní samostatnost, je zásada, že „každému státu a národu musí zůstatí volno nad vlastním svým osudem.“³⁴

Národní a státní nezávislost není ve Fričově pojetí stavěna na existenci habsburské monarchie ani na rozporu s osvobozeneckým hnutím ostatních evropských národů (což bylo charakteristickým rysem liberální politiky), nýbrž vychází z předpokladů, že český osvobozenecký boj je solidárním a evropským revolučním hnutím proti reakci.

Srovnáme-li Fričův protirakouský program s austroslavistickou koncepcí Palackého, jsou na první pohled zřejmé jeho nedostatky. Není ani zdaleka tak hluboce teoreticky propracován, často staví více na dohaděch a prognózách, ale to vše nic nemění na skutečnosti, že v tehdejší době byl pouze tento program pokrokový, protože vycházel mnohem více z pochopení skutečného dějinného procesu.

Výrazně vynikne srovnání obou programů v názorech na otázku federalizace. Frič tuto myšlenku zastával, ovšem jeho pojetí se podstatně liší od Palackého pojetí rakouské federace. Ve svém spisku „Pláč koruny české“ napsal: „Kdož jsi federalista, pracuj nejprve k samostatnosti.“³⁵

Palackého pojetí naproti tomu nepočítalo s rozbitím Rakouska, ale bylo založeno na jeho vnitřním přetvoření legálními prostředky. Ve své známé publikaci „La Boheme“, vydané roku 1867 v Paříži, polemizuje Frič s Palackého pojetím federace. Uvádí, že rakouská říše se mohla stát v roce 1848 základem velkého federativního státu, bylo k tomu však třeba, aby se Habsburkové vzdali svých neoprávněných mocenských forem vlády. V roce 1868 je podle něj již příliš pozdě, protože slovanské národy si prosadí svá práva bez ohledu na vládnoucí monarchii vlastní silou.

Na rozdíl od liberálů, kteří v roce 1848 hledali spojence před německou a ruskou expanzí v habsburské monarchii, nachází Frič obranu proti pangermanismu a panslavismu ve vytvoření středoevropské federace národů a států.

Přestože radikálně-demokratický program státní nezávislosti českého národa (Fričův) byl v průběhu 19. století objektivně nejpokrokovější, zůstal v tomto období jen pouhou epizodou, která stála zcela ve stínu liberálního státoprávního programu.

³⁴ Blaník, 1868, str. 62.

³⁵ 1866, str. 15.

Z toho důvodu je třeba zodpovědět otázku, proč nejen v roce 1848, ale především v dalším průběhu 19. století se radikálně demokratický program v konkurenci liberální koncepce neprosadil. Bylo to způsobeno složitostí a velkým významem národnostní otázky, kterou radikální demokraté poněkud, lze-li to tak říci, podcenili a která se naopak stala hlavním programovým argumentem českých liberálů. Působilo zde pak stále se posilující ekonomické a tím i politické postavení české buržoazie, slabě vyhraněný proletariát i postupující rozsáhlá třídní diferenciacie české vesnice, na kterou se zaměřili především radikální demokraté v roce 1848.

K pochopení této otázky je nutné vyjít z charakteristiky české buržoazie 19. století, kterou politicky zastupovali liberálové. Lze konstatovat, že česká buržoazie se vyvíjela relativně velmi pomalu, ale celkem rovnoměrně, bez náhlých hospodářských zvrátů.

Poměrně politická i hospodářská slabost ve srovnání s vládnoucí německou buržoazií ji nutila k tomu, že po dlouhou dobu se nesnažila dobýt státní moc, ale snažila se získat rozhodující vliv v obcích, ve městech a na venkově. Česká buržoazie se ekonomicky ani po stránce kulturní nerozvíjela na úkor jiných národů.

V její struktuře převládala dlouhou dobu maloburžoazie, což se projevovalo nejen po stránce hospodářské, ale i politické (tzv. malost české politiky 19. století).

Tento zvláštní postoj české buržoazie a její specifické rysy jako vedoucí síly národa v 19. století velmi ovlivnily politickou, kulturní a hospodářskou strukturu české společnosti, pro kterou je v tomto období charakteristická poměrná stabilita.

Liberální ideologie musela se svým státoprávním programem v české buržoazní společnosti 19. století zvítězit, neboť zachycovala, přejímala a formulovala cíle a představy sílící české buržoazie.

Naproti tomu radikálně-demokratický program musel nutně zůstat pouhou epizodou, protože společenské vrstvy, které zastupoval, se v dalším historickém vývoji buď rozpadly a třídně diferencovaly (rolnictvo, řemeslnictvo), anebo se staly základnou nového sociálně-politického programu (proletariát).

I.1.2. Program českých liberálů

Nejvýznamnějším českým politickým programem v průběhu 19. století se stává státoprávní koncepce českých liberálů, která vyjadřuje zájmy nové nastupující třídy kapitalistické společnosti, tedy české buržoazie.

Při bližším zkoumání této koncepce však narazíme na základní rozpor. Program českého státního práva znamená ve své podstatě vyjádření myšlenky státní nezávislosti českého národa, ovšem v příkrém rozporu s touto myšlenkou stojí vlastní politika a konkrétní státoprávní program české buržoazie, který byl do značné míry kompromisem mezi vládoucí habsburskou monarchií a tím i s dosavadním feudalismem.

K tomu, abychom pochopili tento rozpor, je nutno poznat celý proces vzniku a vývoje českého státoprávního programu, který úzce souvisí s vývojem jeho nositelky - liberální buržoazie.

Česká liberální buržoazie začíná vznikat jako samostatná třída přibližně v polovině 30. let 19. století, kdy končí takzvaná jazyková etapa českého národního obrození.

Mluvčím nově vznikající buržoazie se stává František Palacký, který v roce 1837 veřejně prohlašuje, že jazyková etapa je již překonaným stadiem a žádá českou inteligenci, aby se obrátila od jazyka k podstatě, od formy k obsahu: „Nyní ale, když jsme se co do jazyka dostali téměř již na úroveň s jinými vzdělanými národy, nastává nám jiná práce a povinnost: abychom totiž obraceli hlavně zřetel svůj k věcem samým a snažili se s těmito národy zároveň a v závod o palmu skutečné osvěty, i vědecké, i krasocitné, i průmyslové. Nyní tedy hledme již šířiti, velebiti a dokonaliti obor nauk samých.“³⁶

Česká buržoazie jako moderní společenská třída v době Jungmannově (v tzv. jazykovém období národního obrození) ještě neexistuje. Jsou zde však bohatí rolníci, řemeslníci a živnostníci, kteří mohou vytvořit buržoazní třídu a konkurovat tak vyspělé německé buržoazii jedině tehdy, jestliže nezůstanou pozadu za hospodářským pokrokem, jehož podstatu tvoří vyšší vzdělanost v českém jazyce.

Jakmile je dosaženo tohoto stádia, vzniká postupně česká buržoazie, která si v ostrém konkurenčním boji s buržoazií německou vytváří svůj první politický program.

Česká buržoazie usilovala o spojení se šlechtou v prvním období svého vývoje (polovina 30. let - pol. 40. let 19. století), tedy v období, kdy byla ještě hospodářsky i politicky příliš slabá, než aby mohla sama bojovat s absolutismem a uskutečnit přeměnu feudální společnosti v konstitučně-kapitalistickou.

Na počátku 40. let 19. století dochází k prudkému rozmachu české buržoazie a českého národního hnutí vůbec. Centrem tohoto hnutí zůstává Matice česká, vznikají však i

³⁶ Palacký, F.: Radhost, I., Praha 1871, strana 19.

drobné české spolky a čtenářské besedy, kde se četly a se zájmem probíraly zahraniční politické brožury.

Boj proti Metternichovskému absolutismu začínal v tomto období nabývat na intenzitě. Nutnost politických reforem byla vyjádřena v řadě politických brožur německých i českých autorů, které se na počátku 40. let 19. století rozšiřovaly v celém Rakousku. Politické stanovisko autorů i návrhy na řešení konkrétních politických problémů bylo různé, ale společným znakem těchto brožur byla veliká nespokojenost s dosavadním absolutismem.

Je pochopitelné, že do této politické diskuse zasáhla se svými plány a požadavky také česká buržoazie.

Od roku 1843 se stává jejím novým centrem „Jednota ku povzbuzení průmyslu v Čechách“, která byla založena pražským purkrabím hrabětem Chotkem v roce 1833 jako obchodní komora českých zemí. V roce 1843 změnila stanovky, takže do ní mohli vstoupit i představitelé české buržoazie a inteligence (Palacký, Brauner, Trojan, Rieger, Havlíček), kteří z ní vytvořili nejen hospodářské, ale především politické středisko českého národního hnutí.

Druhým významným centrem, které se zaměřilo především na kulturní problematiku, byla od roku 1845 Měšťanská beseda, kde působili F. A. Brauner, F. L. Rieger, Jan Arnold, F. Palacký a jiní.

Lze shrnout, že české národní hnutí mělo v polovině 40. let 19. století vytvořeny určité předpoklady k tomu, aby mohlo formulovat svůj politický program. Velkou překážkou k otevřené a veřejné formulaci českých politických požadavků však byl vládnoucí absolutismus, jehož přísná cenzura prakticky znemožňovala jakékoliv politické projevy psané v jiném než loajálním duchu.

Z tohoto důvodu je možno vysledovat český politický program před rokem 1848 pouze v četných anonymních brožurách českých autorů, které vycházely v zahraničí (především v Lipsku).

I.2. Brožury českého politického programu

Zdeněk Tobolka pokládá ve své práci o českém politickém programu předbřeznovském³⁷ za rozhodující příčiny, které měly velký vliv na formulování českého programu, dvě události:

³⁷ Tobolka, Z.: První politický program český nové doby, Časopis muzea království českého 1906, str. 545-49.

- stavovskou opozici na zemském sněmu,
- snahu připojit Rakousko k německému celnímu spolku.

O první události jsme již podrobně hovořili v předcházející části kapitoly, a proto se zmíníme o druhé příčině.

Německý celní spolek byl založen v roce 1834, ale Rakousko k němu nepřistoupilo, čímž do jisté míry ztratilo politický i hospodářský vliv na německé státy. V roce 1844 se uvažovalo o provizorním připojení českých zemí na pět let k tomuto spolku.

I když tyto dvě události přispěly k formulování českého politického programu, přece jen rozhodující úlohu můžeme připsat hospodářskému i politickému vzestupu české buržoazie v polovině 40. let 19. století.

Český politický program (zatím ještě neoficiální a neutříděný) byl v tomto období publikován v celé řadě politických brožur českých autorů vycházejících v zahraničí.³⁸

Politické brožury v tomto období vyjadřovaly nespokojenost všech vrstev obyvatelstva s formou vlády.³⁹ Nejznámější byla v tomto ohledu brožura hraběte Adrina Warburga „Österreich und dessen Zukunft“, která kriticky rozebírala hospodářskou i politickou situaci Rakouska v té době. Na ni pak navazují další podobné spisy německých i českých autorů.

Brožury českých autorů se zabývaly především nejožehavějšími otázkami českého národního hnutí - požadavky jazykovými, národnostními, ústavními a státoprávními. Důležitou roli zde hrála i myšlenka panslavismu.

Je pochopitelné, že nás budou především zajímat brožury, které se týkaly nástinu české státoprávní koncepce. Ze známých 22 brožur českých autorů pouze 9 pojednává alespoň o všeobecném politickém programu.

Již v první brožuře „Seufzer aus Österrereich und seinen Provinzen“ z roku 1834, která byla sepsána českým autorem, proniká silné české státoprávní vědomí: „... soudíme-li dle toho, co se děje v Uhrách, Čechách, Itálii a Tyrolích, nemůžeme pochybovati, že ty země chtějí ústavy, a to svoje staré ústavy. Zejména Čechy. Čechové jsou nespokojeni, sledují s velikým zájmem sněmovní jednání, které jest nyní vlastně jen obřadem, pompezní ceremonií, troskou ústavy, jíž se těšili po staletí. Zůstala jen forma, duch zmizel. Čechové nemohou příznivě smýšlet o těch, kdo jim vzali politickou svobodu.“⁴⁰

³⁸ Lipsko, Hamburk.

³⁹ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910.

⁴⁰ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 151.

Druhá brožura „Österreichische Zustände“ z roku 1838 prohlásila povolání Habsburků na český trůn v roce 1526 za největší neštěstí Čech.

Brožura „Slaven, Russen, Germanen“ z roku 1843 vyslovila již konkrétní historicko-státoprávní požadavek, který v březnu 1848 uvedl Brauner v návrhu první pražské petice: „... aby bylo obnoveno staré spojení mezi Čechami a Moravou, jež bylo od pradávna“. K tomu autor uvádí nutnost spojení českých a moravských stavů: „Jak krásné by bylo, kdyby se stavové Čech a Moravy spojili alespoň v jakémsi výboru a společně řídili záležitosti svých zemí.“⁴¹ Autor však k tomuto svému přání nepřináší žádné historické ani historicko-právní odůvodnění, nýbrž pouze zdůrazňuje užitečnost tohoto spojení. Pro tuto brožuru je typické nedostatečné odůvodnění státoprávních požadavků, které vyplývalo z malé odborné fundovanosti jejích autorů a vycházelo pouze ze státoprávního vědomí a cítění.

Tři české brožury, které shodně vyšly roku 1844, se ve svých závěrech dosti lišily. Spisek „Österreich und das constitutionelle Prinzip“⁴² představuje jakési české zpracování již zmíněné Warburgovy brožury „Österreich und dessen Zukunft“. Český autor dochází sice k podobným požadavkům jako Warburg, ale jeho motivace je odlišná. Autor české brožury také odsuzoval josefínský absolutistický centralismus, ale nikoliv z hlediska odporu k úřednické vládě, nýbrž z důvodů násilné germanizace českých zemí. Podle Warburga byl úpadek Rakouska způsoben především vládní neschopností byrokracie, kdežto podle názorů českého autora to bylo hlavně z toho důvodu, že „Rakousko dusilo volný rozvoj svých národů“.

Warburg se domníval, že k obnovení rakouského říšského vědomí dojde automaticky udělením politických práv obyvatelstvu, český autor naopak klade důraz na zabezpečení svobodného národnostního vývoje všech rakouských etnických celků. Český autor považoval za nezbytné učinit reformu rakouské ústavy, ale současně žádal zachování ústavní nepřetržitosti ve všech zemích. Reforma rakouské ústavy nesmí podle něj vycházet z revolučních zásad a musí respektovat dosavadní stavovské sněmy.

Brožura „Politische Memorabilien aus Österreichs Neuzeit“ je významná tím, že uvádí český politický program v přímou souvislost s uherským ústavním bojem. Předpovídá rychlý rozmach politického vědomí v jednotlivých zemích, dává za příklad irské osvobozenécké hnutí a snaží se formulovat český politický program.⁴³ „Pia desideria Čechů lze shrnouti málo

⁴¹ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 152.

⁴² Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 153.

⁴³ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 154.

slovy ... Národ zakládá svoje přání asi ve směru maďarských snah a přijímá je s většími nebo menšími výjimkami za vzor a předlohu svých vlastních pokroků. Čechy opírajíce se o svoje dobré historické právo, usilují o správu zemskou, vycházejíce z národa, ale pod svrchovaností Rakouska, usilují o každoroční stavovská shromáždění, úplně neodvislá od cizích vlivů, jejichž členové by příslušeli pouze národu, usilují o svobodu tisku pro českou řeč, o vlastní rozpočet, a o úplné svědomité obnovení josefínských tolerančních ediktů.“

V této brožuře se tedy již objevuje první pokus o souborné vyjádření českého politického programu. Projevuje se zde již narážka na českou šlechtu v tom smyslu, že členové stavovského shromáždění mají patřit českému národu.

Program vychází z českého historického práva, které omezuje „svrchovanosti Rakouska“.

Velmi pateticky a s určitou uměleckou formou se projevuje státoprávní vědomí v brožuře „Schattenzisse aus Österreich“.⁴⁴ Zvláště druhá kapitola „Prag Böhmen“ líčí Vyšehrad a Hradčany, které jsou již po staletí bez českých panovníků a český národ je tím vyřazen ze společenství samostatných evropských národů.

Brožura „Austriaca“ z roku 1845 vychází ze vzpomínky na Bílou Horu, která znamenala konec politické i národnostní samostatnosti českého státu a změnila jej v pouhou provincii. Navrhuje reformu zemských sněmů v tom smyslu, aby na nich měl každý stav stejné zastoupení. Požaduje zveřejňování státního rozpočtu, větší svobodu tisku a některé další politické svobody, které však musejí být podle ní udělovány postupně, aby „obyvatelstvo politicky uzrálo“.

Autor brožury „Splitter und Ballen aus Österreich“ z roku 1845⁴⁵ nevěřil v možnost obnovení českého státu: „Habsburský dům rozhodl o zániku Čech jako národa; sotva se dá pohnouti, aby napravil co tenkrát zavinil na této zemi ...“

V dalších kapitolách však je poněkud optimističtější. Kritizuje český národ za to, že si zvykl naříkat nad bělohorskou tragedií a nad zrušením českých privilegií. Uvádí, že privilegia jsou tu stále, ale Čechové se jich sami vzdali. Současnost hodnotí v tom smyslu, že Čechy mohou být samostatné pouze jako národ, ale ne jako stát. Hovoří o jisté formě národnostní autonomie v rámci Rakouska. Autorovy historické znalosti jsou však velmi kusé (poprava na Staroměstském náměstí byla podle něho 16. června 1620) a také jeho právní a historická terminologie je nejasná a mnohdy zmatená.

⁴⁴ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 155.

⁴⁵ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 155.

Jediným spolehlivým rysem je zde opět silné státoprávní vědomí. V některých brožurách českých autorů po roce 1840 se projevuje značný vliv myšlenky panslavismu. Týká se to především brožury „Böhmens Zukunft und Österreichs Politik“ z roku 1844.⁴⁶ U této brožury je zajímavé, že Jan Heidler považuje ve své práci za jejího autora hraběte Schirringa a hodnotí ji dosti negativně jako příliš fantastickou politickou koncepci, zatímco Z. Tobolka⁴⁷ se domnívá, že autorem je Dr. Brauner a odůvodňuje to shodou programu této brožury s jeho pozdější politickou koncepcí.

V této brožuře je vyjádřena myšlenka spojení rakouských Slovanů a přetvoření Rakouska ve slovanskou universální monarchii.

V brožuře „Zwei Fragen aus Böhmen“ z roku 1845⁴⁸ polemizuje autor s jakýmsi dopisem z Moravy, uveřejněném v Allgemeine Zeitung, který protestoval proti spojení Moravy s Čechami. Autor dokazuje, že Čechy nebyly lénem německé říše a žádá administrativní spojení Čech, Moravy a Slezska, protože politické spojení podle něj prakticky existuje nepřetržitě. V čele spojených úřadů měl stát místokrál - princ z císařské rodiny.

Na rozdíl od brožury „Slaven, Russen, Germanen“ si však autor představuje, že by spojené Čechy, Morava a Slezsko tvořily jen jakousi větší provincii v rámci Rakouska.

Zajímavá je především prakticky jediná česky psaná brožura „Slovo včas o vlastenectví, o češtině a o národu českoslovanském s ohledem na spolek německý a zvláště celní“ z roku 1845⁴⁹. U tohoto spisku byl uveden jako vydavatel J. P. Jordan, který působil v Lipsku, kde vydával revue „Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft“.

Brožura vychází především z cílů české jazykové politiky a doplňuje je zajímavým politickým požadavkem, který se týká oddělení české dvorské kanceláře od rakouské a její spojení s haličskou dvorskou kanceláří. Tento požadavek však není spojen s důvody státoprávními, ale s národnostními. Česká kancelář má být podle autora opět oddělena od rakouské nikoliv proto, že jejich spojení Marií Terezií v r. 1749 bylo jednostranným porušením samostatnosti českého státu, ale proto, aby „nebyla nadále ohrožována česká národnost“.

S národnostní otázkou souvisí i její spojení s haličskou kanceláří. Celkový ráz této brožury je národně-obranný. Zdůrazňuje nutnost boje v rámci Rakouska proti velkoněmeckým

⁴⁶ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 155.

⁴⁷ Tobolka, Z.: První politický program český nové doby, str. 548.

⁴⁸ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 156.

⁴⁹ Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910, str. 156.

snahám a pro svůj propagační cíl mohla působit v širších vrstvách českého obyvatelstva (i vzhledem k českému hnutí).

Při studiu českých politických brožur 40. let 19. století můžeme pozorovat důležitou změnu ve vztahu české buržoazie, která se v tomto období přes všechny politické potíže ze stran vlády stává skutečnou vyhraněnou silou, a české šlechty, jejíž význam začíná pomalu klesat.

Projevuje se to již v ostré kritice brožury J. M. Thuna „Der Slavismus in Böhmen“ z roku 1845. V této brožuře se autor snaží obnovit tzv. „zemské vlastenectví“ o dvou jazycích a snaží se omluvit národnostní útisk.

Je nesporné, že tato práce je velkým krokem zpět i ve srovnání se spisy Lva Thuna o české jazykové otázce a nutnosti vzdělání v českém jazyce⁵⁰, které se ve 30. letech 19. století setkávaly s přímo nekritickým nadšením české inteligence a vznikající buržoazie, ale na druhé straně je jasné, že se česká liberální buržoazie dostala ve svém programovém úsilí v letech 1842-45 již dále než šlechta.

Nejlépe se to projevuje v brožuře „Worte eines Tschechen veranlasst durch die Graf J. M. Thunische Broschüre: der Slavismus in Böhmen“, kterou vydal anonymně Jakub Malý roku 1845 v Lipsku⁵¹ a ve které je zřejmý samostatný politický postoj české liberální buržoazie a její pojetí austroslavismu. Z celé brožury vyzařuje sebevědomí, které do této doby česká buržoazie neměla, a uvádí se: „Rakousko musí se nakloniti tendencím slovanským a nakloní se jim také, ač nechce-li samo v nebezpečství uvéstí své trvání“.

Autor přitom vychází z prostého srovnání početního stavu obyvatelstva⁵² a uvádí, že v Rakousku žije celkem 18 milionů Slovanů (v českých zemích 7 milionů proti 6 milionům Němců).

Uvádí však, že také Slované potřebují Rakousko proti velkoněmeckým snahám a také vzhledem k tomu, že by rozpadem monarchie byli Češi odtrženi od Slováků.

Nesouhlasí však s obnovováním feudálního pojmu zemská národnost a s potlačováním národnostního boje.

Mnohem ostřeji než Jakub Malý však Thunovi odpověděl neznámý autor brožury „J. M. Graf Thun und der Slavismus in Böhmen“.⁵³ Toto dílo je zajímavé svým národním a sociálním radikalismem. Jeho autor byl pravděpodobně představitelem demokratického křídla

⁵⁰ Thun, L.: Über dem gegenwärtigen Stand der böhmischen Literatur und ihre Bedeutung, 1891

⁵¹ Přiznal se k autorství ve svém Výboru drobnějších spisů - Praha 1872.

⁵² Tyto údaje nejsou přesné, protože sčítání podle národností se provádělo až od roku 1851.

⁵³ Lipsko, Engelman, 1845.

liberální strany, které se vyhraňují v polovině 40. let 19. století. Brožura kritizuje tu část české buržoazie, která se doposud spoléhá na spojení se šlechtou.

Na činnosti J. M. Thuna i Lva Thuna dokazuje, že šlechta nemůže mít pochopení pro národní otázky a jde jí pouze o osobní cíle. Národní hnutí vyvolalo podle autora měšťanstvo, a proto také musí stát v jeho čele.⁵⁴ Autor se zmiňuje i o tom, že v případě rozpadu Rakouska by český národ směřoval ke své státní samostatnosti. Tato úvaha sice není domyšlena ani přesně formulována, ale přesto i přes některé nedostatky patří tato brožura k důležitým dílům české předbřeznové politické literatury, protože dokazuje existenci demokratického směru v národním hnutí již v roce 1845.

Některé další politické brožury z tohoto období, jako např. Kampelíkova „Práva naší řeči a národnosti založená na přísných rozkazech našich spravedlivých panovníků“, již nepřinášejí nic nového a vycházejí většinou ze zásad loajality úřadům a panovníkovi.

Závěrem je tedy možno konstatovat, že český politický program předbřeznový, který je vyjádřen v českých politických brožurách z let 1834-45, je jako celek dosti nesourodý. Je to zcela pochopitelné a vyplývá to jak z různé odborné fundovanosti jednotlivých, pro nás většinou anonymních autorů, tak především z různých výchozích hledisek při jeho zpracování.

Přesto však můžeme zcela přesně určit jeho základní znaky. Je to především silné historicko-státoprávní a nacionální cítění, které se projevuje u drtivé většiny autorů. Na tomto nic nemění skutečnost, že po historicko-odborné stránce jim často chyběly některé znalosti potřebné k historicko-právnímu odůvodnění požadavků.

Ve starší literatuře⁵⁵ se obvykle uvádí, že teprve vliv stavovské opozice přispěl k obecnému oživení státoprávní otázky. Tomu však zcela odporuje skutečnost, že již první česká brožura z roku 1834 (tzn. 8 let před zahájením stavovské opozice) vyjadřuje své státoprávní přesvědčení zcela zřetelně.

Brožura „Slaven, Russen, Germanen“ uvedla již v roce 1843 zcela určitý státoprávní požadavek na spojení Čech a Moravy prostřednictvím společného sněmu, který prakticky ve stejné formě (doplňný jen o požadavek administrativního spojení) přejal Dr. Brauner do návrhu první pražské petice.

⁵⁴ Podrobněji o stavu šlechty a buržoazie v tomto období viz práce M. Nováka: *Austroslavismus*, příspěvek k jeho pojetí v době předbřeznové, *Sborník archivních prací*, roč. 6, 1956, str. 26-48.

⁵⁵ Tobolka, Z.: *Počátky konstitučního života v Čechách*, Praha 1898.

Brožura „Politische Memorabilien aus Österreichs Neuzeit“ pak přímo formuluje český politický program, který vychází z národnostních a státoprávních požadavků, ale je pod přímou patronací Rakouska.

První český politický program je tedy programem státoprávním v tom smyslu, že hlásal spojení Čech, Moravy, Slezska a žádal, aby tyto tři země měly jedinou vládu, v jejímž čele by stál místokrál.

Tento program však nebyl důsledným českým státoprávním programem. Nežádal obnovení poměrů před rokem 1749 a z obav před německým šovinismem byl plně austroslavistický, přičemž zcela spoléhal na vládní podporu.

Český politický program zaujal stanovisko ke šlechtě, ve kterém odmítal její izolovanou opozici a postupně se od ní odvracel. Zaujal dále postoj k Německu v tom smyslu, že dokazoval, že již od roku 1806 neexistuje žádná závislost českých zemí na Německu, a odmítal velkoněmecké snahy jak v oblasti politické, tak i hospodářské (celní spolek).

Český program sice odsuzoval maďarský šovinismus především ve vztahu ke Slovensku, kde byla v roce 1840 stejně jako v Uhrách zavedena jako úřední řeč maďarština místo dosavadní latiny, ovšem na druhé straně pokládal maďarský státoprávní boj za určitý vzor pro českou politickou koncepci.

Důležitou otázkou, která nesporně úzce souvisí s českým politickým programem v tomto období, je myšlenka přeměny Rakouska v tzv. slovanskou monarchii, která vycházela z předpokladů, že Slované tvoří rozhodnou většinu všeho obyvatelstva v Rakousku. Tento určitý politický romantismus se projevil v brožurách Jakuba Malého, F. L. Riegra, Kampelíka i dalších autorů, kteří se domnívali, že v blízké budoucnosti bude možné sjednocení všech Slovanů v jediný národ bez ohledu na základní a především politické překážky. Mimořádný přínos k této diskusi měl Havlíčkův článek „Slovan a Čech“, kterým zahájil v roce 1846 své působení v Pražských novinách.

Havlíček se v tomto svém článku pokusil zamezit pronikání romantismu do politické diskuse o slovanské otázce a uvést ji na správnou míru. Za svého pobytu v Polsku a Rusku pochopil složitou slovanskou otázku mnohem hlouběji a jasněji než jeho současníci. V úvodu sice ocenil Kollárův program liberální a kulturní vzájemnosti i práci Šafaříkovu, ale ostře odmítl ty, kteří šli dále než Kollár a Šafařík a snili o sjednocení všech Slovanů v jediný národ. Havlíček dokazoval, že Slované nikdy nemohou mít jednotný spisovný jazyk a nikdy nemohou splynout v jediný národ, protože by to zcela odporovalo jejich dosavadnímu

politickému i kulturnímu vývoji a národní osobitosti. Navíc jsou mezi nimi značné rozdíly a mezi dvěma z nich (Polskem a Ruskem) i po staletí udržované nepřátelství.

Také politická shoda je podle něj mezi všemi slovanskými národy prakticky nemožná.

V závěru článku Havlíček uzavírá ⁵⁶: „... musíme svět bráti tak, jaký jest, a očekávejme tedy přátelství a rovnost mezi lidmi a národy jen tenkrát, když z toho obě strany jen užitek mají, když škody a výhody, žaly a radosti společné jsou, a k hádkám příčina vyskytnouti se nemůže. Takový ale poměr je toliko mezi národem naším, a illirským; pročez také ujišťuji, že opravdové a trvalé přátelství a bratrství, pravá více než literární vzájemnost jenom mezi námi a Illiry může býti a bude, jako vůbec jisto jest, že těmto dvěma národům největší zisk z ideí Slovanstva vyplynut.“.

Havlíček tedy tímto svým programem uvedl slovanskou otázku do správné roviny z hlediska reálného posouzení jejího vztahu k českému politickému programu, a není proto náhodné, že se právě on v roce 1848 zasloužil o nejvýstižnější formulování a zdůvodnění českého státoprávního programu.

⁵⁶ Havlíček, K.: Slovan a Čech, Politické spisy I., str. 45.

II. Pokusy o prosazení českých státoprávních požadavků v roce 1848 právní cestou (březen 1848 - červen 1848)

Vlivem evropského revolučního hnutí dochází na počátku roku 1848 k rozhodujícímu oslabení absolutismu, a to znamená, že české národní hnutí může otevřeně formulovat svůj politický program.

Cílem této kapitoly je provést rozbor a kritickou analýzu státoprávní politiky českých liberálů v tomto období. Ostatními neméně důležitými problémy českého politického programu se budeme zabývat proto jen tehdy, pokud přímo souvisejí s výše uvedenou otázkou.

Na počátku března 1848 dochází k prvnímu politickému vystoupení v českých zemích zásluhou radikálů, kteří zahájili rozsáhlou politickou agitaci proti absolutismu a vyhlásili také na 11. března 1848 veřejné lidové shromáždění do Svatováclavských lázní. Současně se pokusili vypracovat jednotné požadavky, které měly být tímto shromážděním schváleny. K tomu, aby tyto požadavky vyjadřovaly program celého národního hnutí, byla nutná účast liberálů, kteří stáli v čele české politiky.

Radikálové proto předali návrh svých petičních požadavků F. Braunerovi, který z nich měl vytvořit základní program jednání mezi českým hnutím a vídeňskou vládou.

Brauner vypracoval návrh první petice připravované na 11. března, ve které poprvé zcela otevřeně formuloval státoprávní program české liberální buržoazie.⁵⁷

Tento program se skládal ze dvou základních požadavků:⁵⁸

1. „aby byl utužen a pojištěn svazek mezi zeměmi k České koruně náležejícími, Čechami, Moravou a Slezskem, a ty, aby zastávány byly od sněmu, každého roku buď v českém nebo v moravském hlavním městě shromážděného,
2. aby tyto země administrativně byly spojeny a zodpovědné politické, právní a finanční centrální úřady, aby se pro ně v Praze zavedly“.

První požadavek se nejčastěji objevuje v brožurách českých autorů, před rokem 1848, takže je vlastně Brauner přijal beze změny. Druhý pak doplňoval český státoprávní program po konkrétní stránce.

⁵⁷ Podrobnější údaje o návrzích první petice viz Tobolka, Z.: Počátky konstitučního života v Čechách, Praha 1898, str. 27-50.

⁵⁸ Černý, J. M.: Boj za právo I., Praha 1893, strana 11.

Oba požadavky Brauner odůvodňuje jednak odvoláním na české historické právo a především pak poukazem na politickou rovnoprávnost Čech a Uher: „Spojení českých zemí je právně právě takové, jako je spojení královských uherských zemí, tudíž i od Jeho Milosti přijatý titul: Ferdinand I., císař Rakouský, král Uherský a Český, toho jména pátý...“⁵⁹

Tento státoprávní program byl v konečném znění první petice podstatně zmírněn. Zasloužili se o to silně konzervativní členové nově zvoleného svatováclavského výboru (hrabě Deym, Pinkas), kteří se obávali lidové politické aktivity a považovali i Braunerovu vcelku kompromisní úpravu za příliš pobuřující.

V konečném znění první petice⁶⁰ autoři v úvodu hlásali, že se staví k těm silám, které se snaží zmocnit revoluce, tohoto „ohnivého meteoru“ v první řadě s cílem „hnutí to řídit a pečovat o to, aby nevedlo k záhubě“. „Věrní obyvatelé Prahy, vidouce obecné tohoto hnutí a chtějíce v království českém první býti ve věrné poddanosti králi svému i v pravdě, skládají vroucí díky své za to, že jim nebylo zabráněno promluvit svobodně od srdce svobodné slovo k milovanému králi a pánu svému.“⁶¹

Velká poníženost autorů petice sice vyplývala jednak z dlouhého období absolutismu, kdy nebylo možno otevřeně politicky vystoupit, ale především z faktu, že při hlasování o konečném znění první petice zvítězilo konzervativní křídlo liberálů (Pinkas, Deym a jiní) nad středem a levicí (Brauner, Havlíček a jiní).

Tato poníženost se plně projevila i v odstavci, který předem odvolával ty požadavky, které by se vládě mohly zdát příliš radikální: „... nebudou-li slova naše dosti důstojně volena, bude-li se obsah prosby naší zdáti, že by vystupoval z míry skromnosti, račiž otcovská dobrotivost vznešeného krále našeho nám to milostivě prominout...“⁶²

Je pochopitelné, že takováto petice nemohla v žádném případě působit na vládu jako důsledně vyjádřený program českého národního hnutí, které je ochotno případně za něj bojovat i mimoústavními prostředky, jako tomu bylo u ostatních evropských národů.

Ponížené formě odpovídaly i podstatné změny v konečném znění petice. Týkaly se sice především otázky zrušení roboty za náhradu, kde se i Braunerův kompromisní návrh zdál příliš ostrý, ale k určitým změnám došlo i v koncepci státoprávní.

Státoprávní program Braunerův byl v první petici zmírněn Pinkasovou úpravou, která neuvedla požadavek administrativního spojení zemí Koruny české společnými ústředními

⁵⁹ Černý, J. M.: *Boj za právo I.*, Praha 1893, strana 12.

⁶⁰ Černý, J. M.: *Boj za právo I.*, Praha 1893, strana 3-5.

⁶¹ Černý, J. M.: *Boj za právo I.*, Praha 1893, strana 3.

⁶² Černý, J. M.: *Boj za právo I.*, Praha 1893, strana 3.

úřady. Pouze jako přídatkem ke druhému článku se žádalo, aby svazek Koruny české byl utužen společným sněmem. O samostatnosti tohoto generálního sněmu se však nehovořilo.

Navíc byly státoprávní články odsunuty z prvního a druhého místa petice. Na první místo byly posunuty otázky národní rovnoprávnosti (článek 1. a 8.) a otázky zastoupení měst a venkova (článek 2.).

Státoprávní program byl tak liberální pravicí zcela odsunut do pozadí. Upouštění od původního státoprávního programu vzbudilo v řadách pokrokové české inteligence i lidových vrstev velkou nespokojenost. Především Karel Havlíček zastával spolu s Braunerem jeho formulaci petice, a tak o hlasování ve svatováclavském výboru bylo rozhodnuto předložit panovníkovi i tuto petici. Havlíček uvádí v Pražských novinách pod titulem „Naše Korouhev“⁶³ základní požadavky, které jsou však mnohem důslednější ve státoprávní otázce.

Konečné znění první petice bylo připraveno 16. března. Mezitím však dne 13. března vypuklo povstání ve Vídni a zároveň došlo k energickému vystoupení Maďarů.

Vídeňská vláda urychleně plnila jejich požadavky a odvolala Metternicha v tzv. „Prohlášení ústavnosti“ z 15. března 1848. Byla zrušena cenzura a slíbena konstituce.

Zajímavé je oficiální stanovisko svatováclavského výboru k tomuto prohlášení: „... kdyby se snad ve Vídni zamýšleli nad připojením Rakouského císařství k Německu, pak bychom proti takovým zámyslům slavně protestovali. My nesmíme opustiti historickou půdu naši, Koruna česká (Čechy, Morava a Slezsko) nesmí se rozpadnouti v pouhé departementy a ve spojení se zamýšlenou říší Německou, jak jí Němci rozumějí, hrozí naší národnosti nevyhnutelná smrt...“⁶⁴

Toto stanovisko je zajímavé tím, že se teoreticky odvolává na státoprávní program, který ovšem v praxi hájí jen nedůsledně.

Dvojitý rozdílný znění první pražské petice pochopitelně vyhovovalo vládě, která vycházela z Pinkasovy úpravy a zcela jasně odmítala státoprávní články.

Na první pražskou petici odpověděl panovník kabinetním listem o 14 bodech dne 23. března 1848. Celkový ráz této odpovědi byl vyhýbavý a značně nejasný, mnohdy záporný.

V otázkách státoprávních panovník zamítá administrativní spojení Koruny české poukazem na odpovědná ministerstva pro všechny země (článek 3. „odpovědná ministerstva, která mají stejnou péči bdíti nad obecným dobrým mocnářstvím, nad záměry a potřebami všech zemí a napomáhati jim, jsou zřízena“).

⁶³ Pražské noviny 18. března 1848.

⁶⁴ Květy 16. března 1848.

Na požadavek společného sněmu pro Čechy, Moravu a Slezsko list zamítavě odpovídá svým 4. článkem: „povolení společného sněmu pro Čechy a Moravu odporovalo by zřízení zemskému obou říší, i může jen na vyhledávání stavů obou zemí dáno býti; pročež se tito vybízejí, aby se o tom pronesli...“.⁶⁵

První kabinetní list vyvolal zamítnutím českých státoprávních požadavků velkou nespokojenost v řadách českého národního hnutí. Státoprávní program obhajuje především K. Havlíček v Pražských novinách a hlavně pak později v Národních novinách v článcích „Program Národních novin“⁶⁶ a „Zásady Národních novin“⁶⁷.

Vzhledem k tomu, že politická situace na konci března byla pro české hnutí poměrně příznivá (revoluce v severní Itálii, úspěchy revoluce v Německu), bylo nutno provést prohloubení základních politických požadavků. Národní výbor, který vznikl ze svatováclavského výboru, se měl pokusit prosadit státoprávní požadavky ve druhé petici.

Při jednání o druhé petici bylo dohodnuto, že základními požadavky budou požadavky státoprávní. Sestavením petice byl pověřen F. Brauner. O konkrétní obsah petice se sváděl ostrý boj mezi českými politiky. Brauner odmítal radikálnější požadavky a zdůvodňoval to tím, že nechce využít tísnivé situace vlády k silnějšímu nátlaku.

Druhá petice mnohem důrazněji žádá obnovení svazků Koruny české prostřednictvím společného zastupitelstva a vlastních centrálních úřadů, které by formálně stály pod odpovědným ministerstvem pro vnitřní záležitosti. Jedná se zde prakticky o autonomní řešení, vzhledem k tomu, že se neřádá úplná samostatnost českých zemí na základě historického práva. Navíc je v této petici uvedena žádost, aby o spojení českých zemí rozhodl panovník.

Doslovné znění prvních dvou nejdůležitějších článků je následující:

„ 1) nezrušitelné sjednocení všech zemí ku Koruně české patřících se strany vnitřní jejich samosprávy, zároveň s ohražením jejich pevného spojení s veškerým státem rakouským, též dokonalé srovnání české a německé národnosti ve všech větvích správy a učení v těchto zemích,

2) národní zastoupení zahrnující všecky prospěchy země, stejnorodé, všeobecné, zákonodárné a daně povolující, na nejširším základě svobodného volitelství a svobodné

⁶⁵ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 46.

⁶⁶ Národní noviny 5. dubna 1848.

⁶⁷ Národní noviny 7. dubna 1848.

volitelnosti, též vlastní odpovědné ministerium vnitřních záležitostí těchto zemí, a zřízení patřících centrálních úřadů správních pro ně v Praze...“⁶⁸

K dalším třem bodům byl připojen dodatek o tom, že český národ setrvává na požadavcích, které byly vyjádřeny v první petici a žádá na ně takovou odpověď, která by „pobouřené mysli dokonale spokojila“.

Přes celkový loajální tón lze již charakterizovat tuto petici jako mnohem rozhodnější a energičtější nejen ve státoprávních požadavcích, ale i ve všech ostatních, o čemž konečně svědčí i závěrečná narážka na revoluční aktivitu lidu.

Požadavek sjednocení českých zemí je uveden na prvním místě, zatímco ostatní jsou poněkud odsunuty stranou.

Velmi dobře to vystihly tehdejší „Květy“, které o tom uvedly: „... nová tato petice, nepouštějíc punktu svatováclavského shromáždění, tlačí především na to, co základem všeho ostatního jest. Majíce úplné a opravdové zastoupení obyvatelstva Koruny české, své zvláštní odpovědné nejvyšší úřady, své zvláštní nejvyšší ministerium pro domácí záležitosti, co nejbližšího prostředníka mezi námi a dobrotivým našim králem, což můžeme více žádati? Všechno ostatní vyplyne samo z toho, nejsouc rušeno cizím působením...“⁶⁹

Částečná státní samostatnost (spíše autonomie v rámci Rakouska) a spojení českých zemí tvořily základ českého státoprávního programu v tomto období. O tom, že státoprávní vědomí bylo velmi silné, svědčí i soudobá zpráva o poradě pražských měšťanů na téma prohlášení konstituce (15. března).⁷⁰

Druhá pražská petice vyjadřovala skutečně smýšlení politicky uvědomělých vrstev českého národa.

Dne 31. března odjela česká deputace vedená Trojanem do Vídně, aby petici předala císaři. Ministr Pillersdorf navrhl delegaci, aby sama vypracovala svůj návrh odpovědi a předala jej k vyřízení. Návrh vypracoval Trojan a dne 3. dubna jej přečetl a odůvodnil na společné poradě se zástupci vlády.

Srovnáme-li tento Trojanův návrh odpovědi na pražské petice s jejich původními požadavky, je zde na první pohled zřejmý jeden podstatný rozdíl. Tento návrh hovoří o společném národním zastupitelstvu všech zemí říše, o všeobecném říšském sněmu, o kterém

⁶⁸ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 58.

⁶⁹ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 56.

⁷⁰ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 19.

se pražská petice vůbec nezmiňuje. K. Krofta to vysvětluje Trojanovou snahou získat pro české požadavky vládu tím, že se snaží uvést tyto požadavky v soulad s vládním „Prohlášením ústavnosti“ z 15. března 1848, které hovořilo o svolání poslanců všech stavů do Vídně za účelem vytvoření nové ústavy. Trojanův návrh se dále lišil od druhé petice v tom, že zřízení společného sněmu českých zemí i společného ministerstva a ústředních úřadů mělo být závislé na souhlasu sněmu těchto zemí.⁷¹

To je nesporný ústupek vládnímu stanovisku, vyjádřenému již v odpovědi na první petici. Druhá petice zcela výslovně požadovala, aby tyto požadavky nebyly závislé „na novém uzavření českých nebo moravsko-slezských stavů“, ale aby o nich přímo rozhodl císař jako král český.

Česká deputace tento ústupek provedla pravděpodobně z toho důvodu, že se domnívala, že obyvatelstvo Moravy a Slezska (tzn. jejich zemské sněmy zvolené podle nových zásad) budou podporovat spojení jejich zemí s Čechami.

Přes tyto dohady lze však konstatovat, že taktika české delegace vyjít pokud možno vládě vstříc byla chybná. Nejen že oslabila důraznější znění druhé petice, ale především přesvědčila vládu o tom, že české národní hnutí má zájem na pokojném řešení situace legálními prostředky a jeho představitelé se spokojí s kompromisem.

II.1. Kabinetní list

Kabinetní list z 8. dubna 1848 byl určitým kompromisem vídeňské vlády s českým národním hnutím v tom, že přinesl ústupky v otázkách jazykových (úplná rovnost češtiny s němčinou ve všech oblastech státní správy a veřejného vyučování).

Určité ústupky se projevily i ve druhém článku, který se týkal změn v zastoupení na zemském sněmu. Byly poskytnuty ústupky městským i venkovským zástupcům, ale vedoucí postavení měly mít opět privilegované stavy. Český sněm tak měl být ovládán těmito stavy a k nim měli být jen pro formu přiřazeni volení zástupci měst a venkova.

Praha měla právo vyslat do sněmu 12 delegátů, ostatní královská města po jednom. Venkovská města se 4 - 8 tisíci obyvateli měla jednoho zástupce, města s více jak 8 tisíci obyvateli pak dva zástupce. Právo účasti na sněmu měly i vysoké školy, které byly zastoupeny rektorem a vždy dvěma zástupci jednotlivých fakult Karlovy univerzity a pražské techniky.

⁷¹ Krofta, K.: 11. březen - 8. duben 1848, Praha 1919, str. 31.

Nejdůležitějšími požadavky druhé petice byly otázky státoprávní. Vláda sice povolila zákonodárný sněm pro všechny zemské záležitosti a zároveň odpovídající nejvyšší úřady v Praze, ale konkrétní požadavek spojení tří historických zemí pod jediným společným sněmem odkázala na jednání příštího říšského sněmu. Tím byl prakticky tento požadavek odmítnut.

Určitým ústupkem, který měl zakrýt jasné odmítnutí základního státoprávního požadavku, bylo zřízení úřadu místokrále v Čechách (měl jím být arcivévoda František Josef).

Zajímavé je, že česká delegace neprotestovala proti tomuto vládnímu rozhodnutí a nejen, že se s ním spokojila, ale považovala je dokonce za svůj osobní úspěch.

Skutečným dílčím úspěchem bylo řešení otázky soudní v 5. článku: „... o zrušení soudů privilegovaných a vrchnostenských, o uvedení neodvislých soudů okresních i veřejného a ústního jednání, jakož i o zrušení všeho poddanství mají se vydati ustanovení způsobem konstitučním od nových zemských stavů...“⁷²

Řešení soudní reformy bylo tedy dáno do kompetence zemského sněmu, což bývá považováno za úspěch české delegace, protože původně vláda chtěla, aby o této otázce rozhodoval říšský sněm. Můžeme se ovšem domnívat, že konzervativní český sněm byl v této době pro vládu spolehlivější než liberální říšský sněm.

K určitým úspěchům české delegace lze počítat i 6. článek, který dával zemskému sněmu plnou pravomoc v otázkách obecního zřízení.

II.1.1. Význam kabinetního listu

Kabinetní list z 8. dubna patří nesporně k nejvýznamnějším vládním dekretům (v poměru k českým zemím) v roce 1848⁷³, a proto se na závěr pokusíme shrnout jeho celkový přínos pro české národní hnutí.

K základním přínosům kabinetního listu pro otázku státoprávního postavení českých zemí lze uvést, že český zemský sněm měl rozhodovat o zemském zákonodárství, o obecní správě a soudních otázkách (obnovené zřízení zemské tato práva uděluje jen panovníkovi).

Dále bylo povoleno zřízení ústředních úřadů pro české země (zemská legislativa byla podpořena zemskou exekutivou) a list de facto potvrdil státní charakter českého království.

⁷² Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 103.

⁷³ Kabinetní list z 8. dubna 1848 neměl platnost zákona. Byl sice zařazen do sbírky „Privincial-gesetzessammlung des Königsreiches Böhmen für das Jahr 1848“, ale nebyl nikdy předložen českému sněmu ke schválení.

Mezi nedostatky a zápory kabinetního listu lze zařadit, že druhým článkem byla porušena právní kontinuita, kterou ještě respektovala první vládní odpověď, vláda upustila od dohody se stavovským sněmem a uvedla, že o spojení českých zemí rozhodne centrální říšský orgán - říšský sněm. Kabinetní list neurčil přesné postavení a poměr českých zemí k ústřední moci a k říšské ústavě a nebyly upraveny hranice zemské a říšské exekutivy a legislativy, nebylo vymezeno, co přesně patří říši a co zemím.⁷⁴ List dále odkazoval často na budoucnost.

Tyto nedostatky značně snižovaly význam kabinetního listu, ovšem na druhé straně jeho neurčitost dávala českému hnutí velké možnosti k dalšímu důslednějšímu nátlaku na vládní orgány. Bohužel těchto možností čeští liberální představitelé nevyužili a spokojili se pouze se sliby.

Přesto je význam kabinetního listu nesporný. Deklarace českých poslanců z roku 1868 jej nazývá „posledním útvarem českého historického práva“. Německá strana jej nazývá chartou českého státního práva.

Významný německý politik a filosof té doby Antonín Springer dokonce prohlásil, že kabinetním listem z 8. dubna se Čechy přeměnily z rakouské provincie ve stát volně spojený s Rakouskem (že se z nich vytvořily druhé Uhry)⁷⁵.

II.2. Rozdíly mezi státoprávním bojem českým a uherským

Maďarské politické hnutí se neustálým a bezohledným politickým nátlakem na vídeňskou vládu domáhalo a také domohlo významné politické samostatnosti, která se již v tomto období stala základem k budoucímu dualistickému rozdělení říše. Přestože v celém dlouhém historickém vývoji byla samostatnost a státní nezávislost Uher silně potlačována, v tomto období získaly uherské země právo samostatné státní existence (výkonnou moc v králově nepřítomnosti vykonával palatin) a byly jím provedeny také rozsáhlé úpravy ve vztahu k ústřední moci (byla zřízena uherská ministerstva pro zahraniční a vojenské záležitosti).

Na druhé straně česká nedůsledná státoprávní politika silně omezovaná austroslavismem požadovala pouze autonomii v rámci jednotné monarchie (viz druhá petice).

⁷⁴ Částečná úprava byla vyjádřena v ministerském dekretu z 23. dubna 1848.

⁷⁵ Springer, A.: *Geschichte Österreichs*, II, strana 228.

Při hodnocení významu kabinetního listu jsme uvedli, že rozhodující období české politiky bylo po jeho vydání, kdy se v praxi rozhodovalo, jak budou jeho zásady provedeny a prohloubeny.

Podívejme se proto na politickou aktivitu představitelů českého hnutí od dubna do června 1848.

II.2.1. Národní výbor

Rozhodujícími činiteli pro vytvoření nové zemské ústavy byly jednak zemský sněm a jednak vláda. Nový sněm však dosud nebyl zvolen a přípravy nutné k jeho zvolení se neustále protahovaly. Nejvyšší purkrabí hrabě Stadion svolal prvního dubna 1848 mimořádnou třicetičlennou komisi, která měla připravit návrhy zákonů pro příští zemský sněm.

Tato komise se 11. dubna spojila se svatováclavským výborem a vznikl tak nový nejdůležitější orgán českého hnutí - Národní výbor, který však nebyl prozatímní zemskou vládou.

Úkolem Národního výboru bylo provést přípravy k vytvoření zemské ústavy (sestavit návrhy pro zákonodárný zemský sněm) a vykonávat funkce, které byly českým zemím povoleny kabinetním listem. Výbor měl celkem 12 sekcí, které pracovaly v jednotlivých oborech. Postup jednotlivých sekcí však byl příliš pomalý, zdoluhavý a rozvláčný. Hlavně v otázce českoněmeckých vztahů se členové sekcí utápěli ve složitém a zbytečném jednání, které nevedlo ke konkrétnímu a jasnému cíli.

Zdoluhavá práce nejvyššího českého orgánu - Národního výboru velmi oslabovala celistvost a aktivitu české politiky.

Velkou vnější překážkou byl vývoj nové říšské ústavy, která omezovala význam kabinetního listu.

Ve dnech 10. - 17. dubna se konaly ve Vídni porady zástupců jednotlivých rakouských zemí o říšské ústavě. Ve své většině se tito zástupci vyslovili proti kabinetnímu listu a proti všem výhodám a privilegiím, které by země stavěly na úroveň Uher.

Tyto porady posloužily vládě za záminku pro rázné vystoupení. Dne 23. dubna 1848 vydala vláda prostřednictvím Pillersdorfa tzv. ministerský dekret, kterým měl vysvětlit skutečný vztah vlády k českým zemím (především v otázce vymezení kompetence českého zemského sněmu).

V tomto dekretu vláda uvedla, že v kabinetním listu dala českému zemskému sněmu pouze takovou pravomoc, která se týká jen vlastních zemských záležitostí, zatímco „obecné záležitosti týkající se celého mocnářství byly ponechány v kompetenci říšského sněmu“.⁷⁶

To prakticky znamenalo, že vláda nepovažovala za nutné dodržet sliby kabinetního listu a naopak se zde projevilo jasné stanovisko, že při první příležitosti budou tyto sliby zcela ignorovány. Vláda ujistovala rakouské stavy, že české země nebudou mít v oblasti svých zemských záležitostí větší práva než ostatní země.

Tento náznak se pak zcela konkrétně potvrdil dne 25. dubna 1848, kdy byla vydána rakouská oktrojovaná ústava pro Předlitavsko. Tato ústava přisuzovala legislativu výhradně říšskému sněmu a vytvářela ji bez ohledu na zemské sněmy.

Sliby kabinetního listu zde vůbec nebyly vyjádřeny - nebyla zde ani zmínka o zvláštním státoprávním postavení Čech. České země neměly mít ani žádnou zákonodárnou samosprávu, ale pouze starou provinční samosprávu.

Po vydání této ústavy zcela jasně vynikla nerozhodnost a nejednotnost Národního výboru, který k všeobecnému překvapení nepodal proti této ústavě ani oficiální protest. Stále spoléhal na „císařské slovo“, na platnost kabinetního listu, který podle tehdejšího mínění konzervativců žádné další předpisy nemohou omezit.

F. L. Rieger sice dne 4. května jménem 9. sekce výboru navrhl, aby Národní výbor podal oficiální protest proti této ústavě (proti článkům, které byly v rozporu s kabinetním listem), ale většina poslanců (včetně Palackého) se rozhodla tuto otázku odložit na jednání budoucího sněmu.

Národní výbor v tomto období ještě stále pracoval na návrhu nové zemské ústavy.

Dne 15. května 1848 podal Rieger další návrh, který měl u vlády prosadit zřízení slíbených ústředních úřadů s rozšířenou pravomocí v Praze (české dvorské kanceláře a nejvyššího soudu).

Tento návrh opět neprošel a zvítězil názor Palackého, že nejprve musí být vypracována ústava a pak teprve se bude moci jednat o nejvyšších úřadech.

V polovině května byla studentskými bouřemi předznamenána další vídeňská revoluce, která vypukla dne 26. května.

Dne 16. května vydal panovník pod tlakem hrozící revoluce proklamaci, ve které na místo oktrojované ústavy povolil vytvoření říšského ústavodárného sněmu.

⁷⁶ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 146.

V českých zemích vyvolala tato proklamace velké naděje liberálních představitelů. Nejvyšší purkrabí hrabě Thun svolal oficiálním prohlášením ze dne 17. května nový český zemský sněm na 7. červen a vypsal k němu volby (toto prohlášení bylo výsledkem porad Národního výboru, který k přípravě voleb zvolil zvláštní výbor včele s Braunerem).

Dne 19. května 1848 vydal panovník před útekem do Innsbrucku ústní vzkaz představitelům českého hnutí, že jim poskytne přiměřená práva. Tato velice opatrná, neurčitá a téměř nic neříkající formulace (zcela zřejmě vynucená nepříznivými okolnostmi, za kterých bylo nutno zabránit rozšíření a přenesení revoluce do českých zemí) byla českými představiteli přijata s obrovským nadšením.

Národní výbor se probral ze své letargie a okamžitě vypracoval Adressu oddanosti panovníkovi ⁷⁷, kterou měla do Innsbrucku zanést zvláštní delegace.

Národní výbor se snažil vytvořit prozatímní vládu (vzhledem k situaci ve Vídni), ale Thun tuto snahu zamítl a prohlásil, že nebude poslouchat příkazy vídeňského ministerstva, které by nebyly vydány svobodně (z obav, že ministerstvo je pod vlivem revoluční Vídně).

Přestože se ohlas vídeňské revoluce projevil nejen v řadách radikálů, kteří prostřednictvím Karla Sladkovského vyjádřili nespokojenost se složením příštího zemského sněmu, kde převažovala opět šlechta, ale i v řadách pražského studentstva ⁷⁸ a dělnictva, Národní výbor a jeho liberální většina byla ochotna pevně věřit v císařovy neurčité proklamace.

Dne 29. května 1848 byla zřízena tzv. prozatímní vládní rada, kterou vytvořilo 8 členů Národního výboru (z liberálů zde byli pouze Palacký, Rieger a Brauner a zbytek tvořili konzervativci a zástupci šlechty - Borosch, Strobach, Nostic atd.).

Zároveň bylo k panovníkovi vysláno nové poselstvo, které žádalo o schválení této rady. Současně s sebou neslo Thunovo prohlášení, ve kterém žádá panovníka o souhlas v otázce zřízení místodržitelství a povolení svolat ústavodárný zemský sněm.

Dne 2. června 1848 vydala česká prozatímní vládní rada tzv. Osvědčení, ve kterém se mimo jiné uvádí: ⁷⁹ „... za nastalých mimořádných událostí nezbylo království českému nic jiného, než u vědomém autonomistickém provedení konstituční svobody připravovati jedinou možnou cestu ku všeobecnému srozumění a budoucímu říšskému sněmu. Čechové si přejí pojistit jednotu mocnářství prostředkem svobody konstituční... „

⁷⁷ Autorem byl František Palacký.

⁷⁸ Černý, J.M.: Boj za právo I, Pozdrav pražského studentstva Vídní, str. 226.

⁷⁹ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 270.

Svolání sněmu však muselo být ze dne 7. března odloženo až do provedení voleb.

Česká delegace mezitím jednala s císařem v Innsbrucku. O průběhu jednání existuje jen velice málo přímých pramenů, snad jediným je Riegrův koncept⁸⁰. Podle něj císař schválil zřízení prozatímní vládní rady, nařídil zřídit místodržitelenskou radu, která by zatím převzala pravomoc ústředního úřadu (vyřizovala by zemské záležitosti, které dříve připadaly dvorské kanceláři). České hnutí mělo prý podat bližší návrhy na organizaci místodržitelenské rady a nejvyššího soudu pro české země. Zároveň také císař uznal vytvoření ústavodárného zemského sněmu.

Oficiální císařské rozhodnutí s podpisy ministrů Wessenburga a Doblhofa bylo dne 6. června předáno české delegaci, aby je dala hraběti Thunovi k vyhlášení.

K tomuto oficiálnímu vyhlášení však nedošlo v důsledku červnového povstání. Tento patent⁸¹ sice uznával český ústavní sněm, ale bližší podrobnosti nejsou známy.

Představitelé českých liberálů (Palacký, Rieger) pak prakticky až do konce svého života zastávali názor, že neuvážené červnové povstání vyprovokované radikálními studenty zmařilo obrovskou šanci českého národa na politické vyrovnání s Rakouskem zhruba na stejné základně, z jaké vycházelo uherské hnutí.

Pro vídeňskou vládu a císaře samého bylo typické, že v době vnějšího i vnitřního politického tlaku byli ochotni k dílčím ústupkům, které však hned vzápětí popírali a odmítali (viz druhý kabinetní list a oktrojovaná dubnová ústava). To se konečně projevilo i v dalším politickém vývoji a bylo velkou chybou českých představitelů, že na tuto politiku neustálých slibů a neurčitých nadějí přistoupili.

Druhá ústavodárná sekce Národního výboru skončila svou prací na české zemské ústavě ke konci května a dne 29. května předložila hlavní zásady budoucí české ústavy Národnímu výboru, kde byly dne 7. června 1848 projednány.⁸²

Česká zemská ústava taxativně vymezila říšskou pravomoc na záležitostech vojenské, zahraniční, státní, obchodní atd. Taxativní vymezení znamenalo, že každé výslovně neuvedené odvětví automaticky patřilo k zemskému zákonodárství.

Český sněm měl být dvoukomorový a měl jej tvořit senát s vlastní poslaneckou sněmovnou. Tento návrh prosadil Palacký se Strobachem proti Havlíčkovi, který žádal pouze jednokomorový sněm.

⁸⁰ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 281.

⁸¹ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 285-6.

⁸² Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 287-290.

V čele země měla stát tzv. ministerská rada, která měla mít pouze 4 ministry (války, zahraničí, financí, obchodu a veřejných prací).

Tento návrh se však neshodoval s českým státoprávním programem, protože všechny rakouské země měly mít stejnou nebo podobnou samosprávu jako české země. Byl to v tomto ohledu program autonomistický.

Národní výbor nevycházal plně z českého historického práva a projevil se to především v otázce pravomoci českého sněmu při jednání o společných říšských otázkách, kde měl pouze poradní hlas, zatímco říšský sněm si měl sám vymezit svou působnost. To znamenalo značný ústupek ústřední moci, který zvláště vynikne, jestliže jej srovnáme s fundamentálními články z roku 1871, kdy si české země měly samy stanovit vlastními zákony společné záležitosti týkající se celé říše.

Hlavní význam tohoto ústavního návrhu byl v tom, že panovník uznal zákonodárný sněm (český) a to znamenalo, že české zákony by nebyly odvozovány od říšských zákonů.

Tento ústavní návrh však zůstal pouze nedořešeným torzem, jehož skutečné přednosti i záporny by se projeví až v konečné politické praxi.

Český ústavodárný zemský sněm se již v důsledku červnového povstání nesešel a dne 26. června byl rozpuštěn také Národní výbor.

Tím také skončilo období opozice českého národního hnutí k vídeňské vládě.

Starší literatura⁸³ často považuje červnové povstání za hlavní příčinu konečného neúspěchu českého státoprávního programu. T. G. Masaryk rozdělil českou politiku a historiografii 19. století na dva tábory: „Rozdíl obou stran jeví se ovšem nejzřejmější v tom, jak posuzovali události svatodušní a jejich politické následky“.⁸⁴

F. Palacký ještě v roce 1872 označil pražské povstání za nepromyšlené, neplánovité a obvinil pražské studenty z toho, že povstáním napomáhali německým snahám, že zkompromitovali Slovanský sjezd a překazili uskutečnění dalekosáhlých slibů, které podle něj dal císař zástupcům českých liberálů těsně před vypuknutím povstání.

Palacký tak většinu neúspěchů českých liberálů v roce 1848 i v následujícím období svedl na radikály z června 1848. Podle něj pouze povstání zabránilo, že český národ již v roce 1848 nedosáhl „oné míry práv národních a krajinných, kterých až podnes nadarmo se domáhá,

⁸³ Např. Rieger, B.: České státoprávní snahy v roce 1848, Osvěta 1897.

⁸⁴ Masaryk, T. G.: Karel Havlíček, Praha 1904, strana 62.

i že by tudíž veškeré dějiny, jak země české, tak i rakouské říše, vzaly směr utěšenější, nežli se stalo.“⁸⁵

Tuto velkou obžalobu radikálních demokratů odůvodňoval Palacký tvrzením, že český ústavodárný sněm, který měl být v červnu 1848 svolán, „potkal by se na nejvyšších místech s ještě větší povolností, nežli sněm uherský...“

Palackého hodnocení podporoval ještě na počátku 80. let 19. století F. L. Rieger, který se osobně zúčastnil innsbruckých jednání mezi členy tzv. české prozatímní vlády a panovníkem. Také podle něj pouze červnové povstání „zničilo snahy Habsburků dát našemu národu na tehdejší dobu dalekosáhlé svobody“.

Tyto argumenty snadno vyvrací rozbor vývoje vztahů mezi českým hnutím a vídeňskou vládou v období od března do června 1848, o který jsme se v této kapitole pokusili.

S argumenty Palackého a Riegera polemizuje na přelomu 19. století T. G. Masaryk: „... nemyslím, že bouře svatodušní měly ty politické následky, které jim Dr. Rieger a sám Palacký (a po nich posud Malý aj.) připisují. Kdyby radikalismus roku 1848 byl překazil koncese, jež dr. Rieger přinášel do Prahy, bylo by se s ním později účtovalo, jak se účtovala s Maďary a Vídní.“⁸⁶

Masaryk tak odmítl názor, že by české země nebýt červnového povstání dostaly zvláštní národnostní a státoprávní ústupky od panovníka, ale povstání samo odsoudil jako akci, která směřovala proti historickým potřebám doby, jež žádala pouze revoluci „hlav a srdcí“.

Podobné pojetí najdeme i v základních pracích Karla Kazbundy a Zdeňka Tobolky.⁸⁷

Ze starších autorů se již Bohuš Rieger pokusil ve své práci o českém státoprávním hnutí v roce 1848 vyjádřit příčiny konečného neúspěchu státoprávního programu v červnu 1848 (vycházel z přesvědčení, že státoprávní program nebylo již možno po tomto období v nezměněné formě zastávat):

- 1) obecné vítězství říšské ústavy nad ústavou zemskou,
- 2) složitost národnostní otázky - silný odpor Němců,
- 3) odpor moravského zemského sněmu proti sjednocení s Čechami (moravský separatismus),
- 4) nedůslednost a nerozhodnost české politiky na rozdíl od Uher.

⁸⁵ Palacký, F.: Radhost, III, strana 281.

⁸⁶ Masaryk, T. G.: Karel Havlíček, str. 63.

⁸⁷ viz rozbor literatury

Tyto příčiny lze s určitou rezervou sice přijmout, ale skutečnost byla mnohem složitější.

Austroslavistická politika české buržoazie však neměla ve všech etapách revoluce roku 1848-49 stejný charakter.

Čeští liberálové ji prováděli okamžitě od počátku revoluce, ale celkový charakter jejich politiky je až do června 1848 pokrokový. Negativní postoj k návrhu na připojení českých zemí k Německu, který za daného stavu německé revoluce odpovídal českým národním zájmům, však vyžadoval na druhé straně od liberální buržoazie důsledné provádění aktivní demokratické politiky uvnitř země, které však nebyla schopna.

Navíc po porážce červnového povstání dochází v politice české liberální buržoazie k zásadní změně. Od politiky opozice vůči vládě (i když jen v rámci ústavních norem) v období od března do června 1848 se dostává prakticky ke spolupráci s vládou (stává se jednou z opor vlády) v naději, že tím dosáhne splnění svých požadavků.

Tato politická změna přináší s sebou i změnu programovou.

V červnu 1848 liberálové opouštějí svůj státoprávní program a přijímají Palackého koncepci federativního uspořádání Rakouska, která však přes všechna odmítavá prohlášení musela nutně vycházet z centralistického základu (již tím, že byla prosazována ústavní cestou na říšském sněmu).

III. Příčiny vzniku moravského separatismu v roce 1848 a jeho význam v tomto období z hlediska vztahu k českému státoprávnímu programu

Moravský separatismus v roce 1848 (tzn. snahy o samostatný politický vývoj Moravy a odmítání státoprávního spojení Čech, Moravy a Slezska) tvoří důležitou otázku při studiu české státoprávní politiky v letech 1848-49.

K pochopení této poměrně složité tematiky je třeba poznat celkovou politickou a národnostní situaci Moravy před rokem 1848 i v tomto období a podrobit ji kritickému rozboru.

III.1. Národnostní situace na Moravě

Před rokem 1848 byla národnostní situace na Moravě ve velmi kritickém stavu⁸⁸. Prakticky ve všech úřadech, soudech a školách se užívalo němčiny v mnohem větší míře, než tomu bylo v Čechách. Když v roce 1840 došlo ke sčítání obyvatelstva⁸⁹ (prováděli je Němci), žilo na území Moravy přibližně 1.250.000 Čechů a pouze 440.000 Němců, což znamenalo, že země byla ze 3/4 česká. Navenek však zcela převládal německý ráz.

Hlavní příčina tohoto stavu byla v tom, že na Moravě prakticky neexistovalo české kulturně-politické středisko. V největších městech, která by se teoreticky měla stát centrem národního života, zcela převažovalo německé a poněmčelé obyvatelstvo. Bylo zde i poměrně slabé osvětové hnutí, o které se ještě zasloužili především Čechové žijící na Moravě (Kampolík, Šembera a Klácel), kteří ve spolupráci s Ohéralem a skupinou moravských vlastenců založili v Brně (ještě před rokem 1848) skupinu „Přátelé jazyka národního“.

Tato skupina začala od 6. ledna 1848 vydávat jediné brněnské české noviny „Týdenník“, jejichž hlavním redaktorem byl Ohéral a důležité místo v něm zastával i F. M. Klácel.

Od 11. května vycházely dvakrát týdně jako příloha „Týdenníku“ „Moravské noviny“, které však již na počátku července 1848 zanikly.

⁸⁸ viz práci M. Trapla: Národní obrození na Moravě v době předbřeznové ..., Olomouc 1970.

⁸⁹ Podle údajů Šembery - Týdenník, 27. dubna 1848.

Pražské politické vystoupení mělo pochopitelně na Moravě určitý ohlas, ale jádro českého obyvatelstva Moravy (venkovské a městské lidové vrstvy) nebylo vůbec připraveno pochopit převratné politické a národnostní otázky, které bylo nutno řešit.

O velké politické neuvědomělosti širokých vrstev svědčí konkrétní události zaznamenané v tisku.⁹⁰

Závěr z těchto zápisů je jednoznačný. Na Moravě nebylo na rozdíl od Čech ani elementární státoprávní vědomí, které zde bylo po staletí tvrdě potlačováno a omezováno.

Málo početní moravští vlastenci, především inteligence, se na počátku roku 1848 pokoušeli probudit národní uvědomění moravského lidu. Jako důležitý a nezbytný prostředek jim k tomu sloužil český tisk.

Kromě „Týdenníku“ vycházely od března v Olomouci „Sedlské noviny“, které vydával Hóltzel a redigoval profesor Helcelet.⁹¹

Dne 7. dubna 1848 začaly vycházet „Holomoucké noviny“ s přílohou „Konstituční posel“, které redigoval také zpočátku Helcelet a později Hanuš.

Po vyhlášení císařského manifestu (15. března) vydává kroužek brněnských vlastenců v čele se Šemberou a Klácelem „Provolání k spoluobčanům o významu konstituce“⁹², ve kterém mluví již jménem „větve národu českoslovanského, kmene Moravského“. Toto české svolání vyvolalo velkou odezvu. V obou moravských největších městech dochází k velkým protičeským agitačním vystoupením. V Brně byl zvolen koncem března 150 vybranými voliči tzv. „reprezentační komitét měšťanský“, který se těchto protičeských akcí velmi aktivně zúčastnil.

Podle tehdejších zpráv se Brno podobalo spíše vídeňskému předměstí, než samostatnému českému městu.⁹³

Také v Olomouci, kde se politického života zúčastnili především univerzitní studenti a profesori, došlo k protičeským vystoupením, která však nebyla tak silná jako v Brně.

Zprávy o vídeňské revoluci vyvolaly v Olomouci silné velkoněmecké tendence.

⁹⁰ Týdenník 27. dubna 1848, str. 6, 18. května 1848, str. 7. Např. v Přerově si nově vytvořená Národní garda zvolila německé velení, ve Vsetíně se dokonce ozdobila velkoněmeckou trikolorou a na otázku redaktora Týdenníku odpověděl jeden její člen, že Morava patří k Německu, druhý, že totéž dělají v Olomouci a v Brně, třetí, že to nařídila vrchnost.

⁹¹ Brzy však zanikají (pravděpodobně již v dubnu).

⁹² Týdenník 23. března 1848, str. 1.

⁹³ Národní noviny 7. dubna 1848, str. 6.

Přímý účastník těchto událostí K. Havlíček o nich uvádí: „Všecko tam nosí německé kokardy, a dříve s tím začali než ve Vídni. Kdož jsou upřímně s námi stejného vlasteneckého smýšlení, bojí se veřejně vystoupit...“⁹⁴

Přesto se však i v Olomouci začalo rozvíjet české osvětové hnutí. Zásahu na tom mají někteří olomoučtí univerzitní profesori (Hanus, Helcelet, Mošner), kteří přednášeli česky i německy.

Velký význam pro rozvoj českého jazyka v roce 1848 mělo založení katedry českého jazyka na filosofické fakultě, jejímž vedoucím se stal profesor Helcelet.

Dne 19. března 1848 se olomoucké měšťanstvo sešlo na veřejném shromáždění, kde schválilo petici panovníkovi, ve které přímo žádá „připojení k interesům německým, k povšechné veliké vlasti...“

Na druhé straně je podstatně umírněnější studentská petice z 21. března, která žádá kromě jiných požadavků⁹⁵ „... vyučování v oněch zemích, kdež kromě systematizované němčiny mluví se též jiným jazykem zemským, budiž i tímto jazykem umožněno“.

Tento požadavek však byl v tehdejší Olomouci poměrně ojedinělý, což dokazuje i svědek těchto událostí K. Havlíček⁹⁶, když uvádí: „... duch zde panuje strašlivý, největší část studentů nosí německý trikolor, a to ještě ne z horlivosti pro Německo, nýbrž z pouhé apatie. Ostatně ale zde zcela žádný politický život nepanuje, a kdo z Prahy zrovna do Olomouce zajede, myslí si ustavičně, že přešel ruské hranice ...“

V podobném duchu jako studentská petice bylo sepsáno i tzv. „Osvědčení Slezanů těšínských“⁹⁷ z 28. března 1848, které bylo vydáno jako odpověď na leták svatováclavského výboru, jenž vyzýval všechny národy ke svornosti a jednotě.

Toto osvědčení podepsali Češi i Němci a v jeho závěru se uvádí: „... ano, jednota, upřímná jednota necht' je našim heslem! Veliké události v naší vlasti a výtěžky jich jsou nám rukojmím svobodného národního vývinu veškerých pod žezlem rakouských sbratřených národů. Pročež necht' národ národu jako bratr bratru ruku podá...“

Tento ojedinělý projev národní smířlivosti, s nímž se ostatně setkáváme v tomto období i v Čechách, byl však velice brzy vystřídán silnou protičeskou agitací, do jejíhož čela se dostala obě největší moravská města Olomouc a Brno.

⁹⁴ Národní noviny 4. dubna 1848, str. 17.

⁹⁵ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 41.

⁹⁶ Národní noviny 7. dubna 1848, str. 6.

⁹⁷ Květy 8. dubna 1848.

Hlavním cílem této agitace bylo zamezit splnění jednoho ze základních českých státoprávních požadavků - spojení všech zemí Koruny české.

B. Rieger uvádí ve své práci o českém státoprávním boji⁹⁸, že již před rokem 1848 vyslali moravští vlastenci do Prahy poselství v čele s Ohéralem, které jednalo s českými představiteli o otázkách společného boje. Schůzky se zúčastnil také Brauner, který pak podle Riegera na žádost moravské delegace formuloval státoprávní požadavek spojení všech zemí Koruny české.

Tento názor je však velmi nepravděpodobný, protože zmíněný státoprávní požadavek byl součástí českého politického programu již na počátku 40. let 19. století.

Česká delegace, která projížděla Moravou při své první cestě do Vídně, byla nadšeně pozdravována moravským lidem. Po vyhybavé panovníkově odpovědi na první petici českého hnutí byla druhá petice formulována především v otázkách státoprávních důrazněji a žádala přímo, aby o spojení českých zemí rozhodl pouze císař jako král český.

Tuto žádost uvedli čeští představitelé z toho důvodu, že bylo téměř jasné, že německá většina na moravském zemském sněmu by v žádném případě nedala souhlas ke spojení.

Vzhledem k nadšenému přijetí, kterého se dostalo české delegaci v moravských městech i vesnicích, spoléhali čeští představitelé také na úlohu lidu při řešení této otázky.

Proto byly pořádány různé vysvětlovací a propagační akce, které měly přispět k politickému uvědomění moravského lidu. Dne 30. března 1848 bylo v Praze vydáno „Provolání k bratřím Moravanům a Slezanům od upřímných bratří Čechů“.⁹⁹

Toto prohlášení bylo reakcí na petici olomouckých měšťanů, kteří žádali připojení Moravy k Německu. Provolání přesvědčovalo moravský lid o významu českého jazyka a české národnosti a vyzývalo jej, aby vyslal delegaci do Vídně s žádostí o připojení Moravy k Čechám, protože jen touto formou si zachová svou národnost.

Moravští vlastenci skutečně počátkem dubna vydali tzv. „Ozvání moravského lidu“¹⁰⁰, které obsahovalo celkem 13 článků. Požadovalo sice spojení českého a moravského „kmene slovanského“, ale zároveň i zachování určité moravské samostatnosti. Vedle společného sněmu v Praze měl být zřízen jakýsi vedlejší zemský sněm na Moravě, který by spravoval vnitřní záležitosti země. Český jazyk měl mít v úřadech, školách a jiných institucích stejné

⁹⁸ Rieger, B: České státoprávní snahy v letech 1848-61, Osvěta 1898, str. 862.

⁹⁹ Týdenník 13. dubna 1848, str. 3 a 4.

¹⁰⁰ Týdenník 6. dubna 1848, str. 7-8.

postavení jako německý. Úřady a funkce s nimi spojené měly zastávat pouze občané „spojeného českomoravsko-slezského království“.

V „Pražských novinách“ z 2. dubna 1848 vyzývá Karel Havlíček moravské vlastence ke zvýšenému agitačnímu působení mezi lidem: „Vyložte, vy našincové, méně vzdělaným krajanům svým, že spojení Moravy a Čech v jednu korunu nebude nějaké pokoření a zahubení Moravy, nýbrž že tak jako posavád samostatnost svou udrží, jenomže budeme napřed my Čechoslované v jeden přirozený celek spojeni, a pak teprve co takoví, budeme část císařství Rakouského...“

Také vídeňský deník „Österreichische Zeitung“, který byl blízký vládním kruhům, uvádí: „... odděltež se národnosti, nechtež se jim jich vůle, neboť není možná v posavadním spojení je udržeti. Proto ale nemusí být po monarchii veta. Země rakouské sestuptež se ve spolek státní. Tento spolek záležel by se států německého, českého, polského, vlašského, maďarského, a i illyrského“.¹⁰¹

III.2. Sílicí boj Čechů a Němců na Moravě

V dubnu na Moravě neustále sílí národnostní a politický boj mezi Čechy a Němci, který se projevoval ve střetnutí obou politických programů. Český program vycházel především z požadavku státoprávního spojení zemí Koruny české a byl tak v přímém protikladu s německým politickým programem, který usiloval o spojení všech německých zemí, ke kterým byly počítány i české země jako součást německého spolku, v jednotný německý stát s jediným parlamentem.

Ostrý boj probíhal především v Olomouci, kde se většina univerzitních studentů a profesorů společně s olomouckým měšťanstvem postavila za německou koncepci, zatímco menšina v čele s prof. Hanušem, Helceletem a Mošnerem zastávala český státoprávní program.¹⁰²

Profesor Helcelet již 30. března 1848 polemizuje v „Týdenníku“ s peticí olomouckých měšťanů, která žádala připojení k Německu: „...Moravané! Takovým odtržením od Koruny

¹⁰¹ Österreichische Zeitung 2. dubna 1848.

¹⁰² viz M. Trapl: Olomoucká univerzita v revolučních letech 1848-49, Historie IV, rok 1957, Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci.

české by se naší národnosti připravila smrt. Naše zájmy jsou jiné než Německa; odtržení od Čech neodolali bychom převaze Německa“.¹⁰³

Na počátku dubna 1848 redigují Hanuš a Helcelet dva listy, které začalo vydávat nakladatelství E. Hölzla.

Hanuš řídil německy psaný „Die neue Zeit“, který měl být jakýmsi listem inteligence (vycházel dvakrát týdně).

Helcelet redigoval „Sedlské noviny“, což byly první české noviny, vycházející v Olomouci (od 1. dubna 1848).

Sedlské noviny se zaměřily hlavně na působení mezi rolnictvem, uváděly všeobecné politické články (o konstituci, o pokroku) a jen velmi opatrně se zmiňovaly o českém státoprávním programu, o školských a jazykových otázkách.

Svým zaměřením se tyto noviny trochu blížily Havlíčkovým „Národním novinám“, ale nebyly tak politicky vyhraněné.

Přes svůj celkem umírněný postoj vyvolaly Sedlské noviny silný odpor v řadách německých nacionalistů a byly zastaveny.

Také Hanušův list „Die neue Zeit“ se setkal s prudkým odporem v řadách olomouckých Němců, když začal od druhého čísla propagovat český státoprávní program.

Vydavatel Hölzel proto již po vydání sedmi čísel zbavil Hanuše vedení listu.¹⁰⁴

V „Die neue Zeit“ proběhla ještě za Hanušovy redakce polemika o českém a německém politickém programu. V druhém čísle z 1. dubna 1848 uveřejnil Hanuš článek „Die mährisch-schlesisch-böhmischen Lande“, kde odpovídal na otázku připojení Rakouska k Německu. Především zde poukazoval na násilný vznik německého spolku, ke kterému byly Metternichovou zásluhou připojeny české země, a odmítal nadvládu německé menšiny v českých zemích nad českou většinou.

Dokazoval, že nelze sjednotit všechny Němce, protože české země (Čechy, Morava a Slezsko) patří k Rakousku a ne k Německu.

Ve třetím čísle pak Hanuš reagoval na ostrou kritiku jeho článku z německé strany a žádal svobodnou diskusi o této otázce. Zdůrazňoval, že český státoprávní program si neklade za cíl pohlcení Moravy, ale že mu jde o spojení samostatných a rovnoprávných zemí.

¹⁰³ Týdeník 30. března 1848, str. 4.

¹⁰⁴ Hlavním redaktorem se stal dr. Jeitteles, který se později jako poslanec zúčastnil jednání frankfurtského parlamentu.

Ve čtvrtém a šestém čísle „Die neue Zeit“ proti Hanušovi polemicky vystoupil prof. Adolf Ficker, který se snažil na historickém vývoji dokázat, že Německo a Rakouské země prožívaly svůj vzestup pouze v době, kdy byly spojeny.

Prohlásili, že neněmecké národy budou mít v rámci nového Německa zajištěna všechna národní práva a že jim tedy ve spojení s Německem nehrozí odnárodnění.

Po nuceném odchodu prof. Hanuše z redakce listu dochází k základní programové změně a list se stává obhájcem německého politického programu.

Mezi tím probíhala velká agitace moravských Němců v novinách a letácích proti zamýšlenému spojení českých zemí.

V Olomouci byl hlavním představitelem této agitace profesor náboženství Zeibig, který 9. dubna 1848 vydal protičeský politický spis¹⁰⁵, ve kterém uvádí: „... mají Moravané právo rozhodnouti budoucnost Moravy? Nemají. Proč? Poněvadž Čechy byly tak mnoho dobrotivý a budoucnost Moravy již určily. Jakým způsobem? Morava má zajít v Čechách? Při společném sněmu by se Čechové stali pány, protože třetina poslů moravských by byla dvěma třetinám českým zcela neškodná...“

Čeští poslanci, kteří se připravovali k návratu do Prahy s císařovou odpovědí na druhou petici, vydali 9. dubna 1848 společně s některými Moravany, žijícími ve Vídni, společné prohlášení, které nazvali „Slovo k Moravanům“.¹⁰⁶ V něm opět zdůvodňují nutnost spojení obou zemí.

Tyto snahy byly podporovány novými projevy, tak například Jan Kollár napsal 24. dubna 1848 článek „Slavočeský svazek“, který vyšel v národních novinách a byl podepsán některými Čechy, Moravany a obyvateli Slezska, žijícími v Pešti.

Kollár v tomto článku žádá spojení nejen Čechů a Moravanů, ale i Slováků, Slezanů a Lužičanů, kteří by společně vytvořili tzv. „Slavočeský spolek“, jenž by byl určitou protiváhou německého spolku.

Tyto společné snahy se však setkávaly se silným německým odporem. Němci z Čech, Moravy a Slezska založili na počátku dubna 1848 ve Vídni spolek, jehož cílem bylo připojení těchto zemí k Německu. Dne 9. dubna podali ministru vnitra protest¹⁰⁷ proti kabinetnímu listu z 8. dubna. Žádají v něm zachování německé převahy na pražské univerzitě, výhradní užívání

¹⁰⁵ Týdenník 9. dubna 1848, str. 3.

¹⁰⁶ Květy 20. dubna 1848.

¹⁰⁷ Tebeldi: „Die Slawen in Kaisertum Österreich“, 1848, str. 28.

německého jazyka v úřadech a ve školách, protestují proti poškozování německé národnosti a jakémukoliv odloučení Čech, Moravy a Slezska od Německa.

Proti tomuto spolku vznikla ve Vídni tzv. „Jednota českomoravsko-slezská“, kterou tvořili Češi, Moravané, Slezané žijící ve Vídni.

Program tohoto spolku vycházel z rovnosti obou národností v českých zemích a ze spojení těchto zemí.

Dne 1. dubna 1848 vystoupila „Jednota“ poprvé na veřejnost „Otevřeným listem studujícím moravským a slezským od Petra Bílky“¹⁰⁸, což byla v podstatě opět obhajoba českých národních zájmů proti německým požadavkům. Prakticky se jednalo o polemiku s německým spolkem ve Vídni a cílem bylo vyvrátit argumenty německých politiků. Tyto polemiky však již nic nového v této otázce nepřinesly.

III.3. Moravský zemský sněm

Rozhodující stanovisko k otázce státoprávního spojení všech českých zemí měl zaujmout moravský zemský sněm.

Sněm se sešel již 30. března 1848 v Brně a zasedal do 13. května 1848. Již 4. dubna se na program jednání dostala otázka sjednocení českých zemí, ale ke konkrétnímu jednání došlo až po vydání druhého kabinetního listu z 8. dubna.

Sněmovní výbor přijal usnesení na své 4. schůzi dne 14. dubna 1848 a jeho mluvčím byl zvolen dr. Alois Pražák (jeden z pěti českých poslanců na moravském sněmu). Podrobně zdůvodňoval ve zprávě panovníkovi rozhodnutí sněmu proti spojení Moravy a Slezska s Čechami: „... věrni stavové moravští nevidí ve přání Prahy i vyslovení žádosti celého, poněvadž jen stavové zákonný orgán jsou, jiné prosby, které se na státní postavení Čech a Moravy potahují, Vaší c. k. Milosti posílati mají. Shromáždění stavové moravští musí se ale jménem své země ohradit proti manifestacím hlavního města Prahy, které proti celosti Moravy čelí ...“¹⁰⁹

Dále Pražák odůvodňuje samostatné postavení Moravy po pádu Velkomoravské říše a závěrem shrnuje: „... Morava jest země od Čech neodvislá, záležející jen k celistvému svazku

¹⁰⁸ Národní noviny 14. dubna 1848.

¹⁰⁹ Dvořák, J.: Moravské sněmování r. 1848-49, Telč 1898, str. 96.

mocnářství rakouského. Mezi oběma zeměmi bylo vždy úzké spojení, stavovské spojení však nemůže bez porušení samostatnosti Moravy zákonně býti vyřčeno ...¹¹⁰

Prohlášení se obratně odvolává i na zástupce měst i venkovských obcí, kteří dosud ve sněmu nejsou zastoupeni a proti jejichž zájmům stavovský sněm nemůže jednat.

Závěrem pak poníženež žádá císaře o poskytnutí všeobecné konstituce.

Toto usnesení vyjadřovalo zájmy a přesvědčení drtivé většiny zástupců moravských privilegovaných stavů.

Jednou z mála výjimek byl kněz Bedřich hrabě Sylva-Taroucca, který vydal dne 7. dubna tzv. „Slovo k moravským pánům stavům“.¹¹¹ Spojení Čech a Moravy hodnotil z hlediska národního sjednocení, které jedinež může zachránit Moravu před poněmčením.

Odsoudil postoj poněmčelých stavů a měst proti státoprávnímu programu.

Pro státoprávní spojení všech českých zemí se v diskusi o této otázce vyslovil ještě poslanec za Jihlavu Streit, který přímo prohlásil, že jeho voliči jsou pro toto spojení, pokud všechny české země budou spojeny v rámci Rakouska.

Streit ve svém diskusním vystoupení také uvedl jednu formální otázku, která však měla při rozhodnutí sněmu i v širší moravské veřejnosti nesporný význam: „... především se ale přitom ohražuji proti výkladu, aby o tomto spojení směl rozhodovati říšský sněm ve Vídni, neboť dle soudu mého toto spojení, když se stane, býti uskutečněno jen na základě volné, vládou schválené smlouvy dotyčných zemí ...“¹¹²

Navrhuje, aby český stavovský sněm podal moravskému sněmu žádost o sloučení obou zemí, kde by zároveň byly uvedeny záruky zachování moravské svébytnosti.

O tom, že tyto dva projevy byly skutečně ojedinělé, svědčí i konečné hlasování, při kterém byl většinou přijat návrh sněmovního výboru „jako slavnostní akt ohrazení proti každému útoku na neodvislost a integritu Moravy“.

Sněmovním rozhodnutím však nebyla otázka státoprávního spojení českých zemí definitivně uzavřena. Na obou stranách se dále bojovalo. Němci vydávali řadu manifestů proti zamýšlenému spojení, na druhé straně české hnutí usilovalo o to, aby si Moravané uvědomili význam české žádosti.

Do diskuse se zapojují nejvýznamnější představitelé českého národního hnutí. Dne 6. května 1848 vydává Palacký podrobné „Veřejné ohlášení Národního výboru“¹¹³ a dne 21.

¹¹⁰ Dvořák, J.: Moravské sněmování r. 1848-49, Telč 1898, str. 97.

¹¹¹ Dvořák, J.: Moravské sněmování r. 1848-49, Telč 1898, str. 98.

¹¹² Dvořák, J.: Moravské sněmování r. 1848-49, Telč 1898, str. 101-102.

¹¹³ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 184-188.

května F. L. Rieger své „Slovo k Moravanům“¹¹⁴, kde především vyzdvihuje skutečné cíle českého návrhu, odmítá obvinění z české snahy po ovládnutí Moravy a zdůrazňuje, že prohlášení moravských stavů je v přímém rozporu se skutečnými zájmy moravského lidu (odvolává se na deputaci dvouset obcí k panovníkovi, která žádala spojení obou zemí).

III.3.1. Riegrovo prohlášení

Rieger dělí moravské politické proudy z hlediska vztahu k českému návrhu na tři skupiny:

- 1) Strana německá (hlavně obyvatelé německých měst), která chce spojení s Německem a staví se proto negativně k českému návrhu. Tato strana je sice nejméně početná, ale prakticky ovládá hlavní pozice na Moravě.
- 2) Strana národně smýšlející, která čte českou literaturu, chápe výhody spojení obou zemí, ale nemá dostatečný politický vliv.
- 3) Strana netečná - největší část obyvatelstva, která se sice staví proti spojení s Německem, ale má určité uměle vzbuzené obavy z Čechů.

V závěru svého prohlášení vyjadřuje Rieger přesvědčení, že moravský lid prohlédne negativní politiku německých zástupců a pochopí české požadavky tak, jak byly míněny.

Toto prohlášení však již prakticky rezignovalo na možnost státoprávního spojení českých zemí a pokusilo se objasnit příčiny tohoto neúspěchu.

III.4. Moravský zemský sněm a petice

Poslední nadějí českého národního hnutí v této otázce byl nový moravský zemský sněm, který poprvé zahájil svá jednání dne 31. května 1848 v Brně.

Poslanecká struktura tohoto sněmu se dosti výrazně změnila. Z celkového počtu 261 poslanců patřilo 76 do skupiny velkostatku, 77 do skupiny měst, 103 do skupiny venkovských obcí a 5 poslanců zastupovalo univerzitu.

Téměř polovina všech poslanců se hlásila k české národnosti a vzhledem k velkému počtu zástupců venkovských obcí byl tento sněm nazýván „selským sněmem“.

¹¹⁴ Týdeník 1. června 1848, str. 2-4.

Tento orgán zasedal téměř 8 měsíců (od 31. května 1848 do 24. ledna 1849) a jeho úkolem bylo přepracovat a znovu vymezit politické, hospodářské a kulturní poměry na Moravě. Selský sněm projednával návrh nové ústavy (zemské), reorganizaci moravského stavovského výboru, otázky zrovnoprávnění obou jazyků a především otázky hospodářské (zrušení poddanství).

Čeští političtí představitelé se domnívali, vzhledem k podstatné změně ve struktuře poslanců, že dojde k revizi rozhodnutí stavovského sněmu. Tyto naděje však nový sněm nesplnil a v plném rozsahu potvrdil původní rozhodnutí, čímž znovu odmítl státoprávní spojení obou zemí.

Příčiny tohoto rozhodnutí si částečně můžeme objasnit z rozboru petic, které byly zasílány novému sněmu v průběhu jeho působení.

Z celkového počtu 306 petic¹¹⁵, posílaných z měst i z venkova, si jen velice malá část všímala politických a národnostních otázek té doby. V těchto peticích se sice autoři hlásí k „národnosti slovanské“ a k „neroztrženému kmeni česko-moravsko-slezskému“, ale vždy zdůrazňují, že chtějí politické i kulturní spojení s Čechami jen za předpokladu zachování svébytnosti Moravy. Souhlasí proto s návrhy na vytvoření společného sněmu v Praze jen tehdy, bude-li mimo to zachován zvláštní moravský sněm. Kromě toho ještě obvykle žádají, aby čeština byla „obecním jazykem“ v zemi.

Všechny tyto požadavky jsou velice všeobecné a jsou převzaty většinou doslovně z článku „Ozvání moravského lidu“, který byl uveřejněn 6. dubna 1848 v Ohéřalově „Týdenníku“.¹¹⁶

Celkově si petice, které obsahují politické a národnostní požadavky, můžeme rozdělit podle několika hledisek:

- 1) usilují o spojení Moravy s Čechami (11),¹¹⁷
- 2) vyslovují se proti tomuto spojení (4),
- 3) žádají spojení Rakouska s Německem (1),
- 4) odmítají spojení Rakouska s Německem (4),
- 5) zdůrazňují práva českého jazyka (13).

¹¹⁵ Radimský-Wurmová: Petice moravského lidu k sněmu r. 1848

¹¹⁶ Týdenník 6. dubna 1848, str. 3.

¹¹⁷ Radimský-Wurmová: Petice moravského lidu k sněmu r. 1848.

Podle logické úvahy by petice, které zastávají první hledisko, měly souhlasit také se 4. a 5. bodem, ale ve skutečnosti tomu tak není.

Petice měšťanů z Bystřice nad Pernštýnem (z dubna 1848) však ve svém 4. bodě uvádí tyto požadavky: „... abychom my Moravané užívající sobě dané volnosti spolčení byli s naší starou sestrou - Korunou českou, aby náš stav městský měl v sněmích zemských své zástupce, jakož Čechové téhož žádají, neboť hotovi jsme s Čechy spojen při rakouském státu krev a život položit pro náš královský rod Habsburgů, v němž také krev Přemyslovců proudí. K spolku pak německému abychom ni žádným způsobem nenáleželi, poněvadž hrozí nebezpečí, že bychom mohli býti odtrženi od svého milovaného krále a pohltěni od německého císařství, kteréž nyní hlavy své pozdvihovati počíná ...“¹¹⁸

Zajímavé jsou dvě petice psané s největší pravděpodobností jedním autorem (za telčské panství a město Telč) a datované 18. dubna 1848.¹¹⁹

Obsáhlejší městská petice žádá obecné spojení Čech a Moravy, ale zároveň i určitou moravskou svébytnost. Tato petice je významná tím, že politické požadavky jsou uvedeny na prvním místě. Tyto politické požadavky se pak v několika peticích doslova opakují. Pouze ve dvou peticích z 19. dubna, které byly sepsány jménem poddaných boskovického a letovického panství, byl uveden protest proti zamýšlenému připojení Moravy k německému Bundu: „... odporujeme pevně proti každému připojení Moravy k německému Bundu pro naši národnost a národní blaho nebezpečnému. Chceme zůstat při Rakousku a jen našemu císaři rakouskému poddáni býti“.¹²⁰

Zajímavá je obsáhlá a německy psaná petice velkomeziříčských měšťanů, ve které požadují zavedení češtiny do úřadů a do kostelů a uznání českého jazyka jako jednacího na zemském sněmu. Pro město pak petice žádá zřízení českého gymnasia, protože prý v okolí bydlí jen Slované, kteří chtějí posílat své děti do vyšších českých škol.

Velmi rázně psaná je petice sedláků patnácti hanáckých obcí,¹²¹ kteří vyjadřují své rozhořčení nad tím, že měšťanům bylo podle nového volebního řádu přiznáno pětkrát větší zastoupení na sněmu. Vyhrožují, že se obrátí se svými požadavky do Prahy: „S Čechy jeden národ jsme, a když se s Němci ve Vídni raditi musíme, proč bychom jsme se s rodáky v Praze raditi nesměli?“

¹¹⁸ Radimský-Wurmová: Petice moravského lidu k sněmu r. 1848, str. 32.

¹¹⁹ Radimský-Wurmová: Petice moravského lidu k sněmu r. 1848, str. 65

¹²⁰ Radimský-Wurmová: Petice moravského lidu k sněmu r. 1848, str. 74.

¹²¹ Radimský-Wurmová: Petice moravského lidu k sněmu r. 1848, str. 129.

Stejně rozhodně vystupují i sedláci z černohorského panství a uvádějí: „ ... našu národnost chcem zastávat a hájit (a při Čechách držet, ale v nich nesplynout), a dyž by vysoké zemské moravské gubernium v Moravě pominulo, chcem se spojit s pražským guberniem“.¹²²

Tyto dvě petice sice svědčí o tom, že alespoň část moravského lidu se dokázala v základních politických otázkách orientovat (správně například prohlédla politiku moravského stavovského sněmu), ale přesto nic nemění na skutečnosti, že hlavní zájem obyvatelstva byl soustředěn na požadavky hospodářské. Doposud trávající poddanství bylo tou nejtíživější povinností, která zasahovala většinu moravského lidu, a proto jí také zůstala myšlenka obnovení českého státu v rámci Rakouska dosti vzdálená.

Zcela otevřeně se však proti této myšlence postavila poněmčená moravská města. Jejich protesty nacházíme jednak v peticích, které vznikly na výzvu 7 královských měst z 3. dubna 1848, aby poddanská města oznámila sněmu svá přání a požadavky, jednak v těch peticích, které docházely z měst v průběhu celého roku.

Tak například Moravské Budějovice odmítají ve své petici z 9. dubna jakýkoliv státoprávní spolek s Čechami. Odmítají zároveň vytvoření společného sněmu a zdůrazňují, že Morava měla vždy v minulosti samostatné postavení uvnitř českého království.

Petice městečka Janova poukazuje na těžké postavení monarchie v tomto období a vyjadřuje nutnost podřídit lokální zájmy potřebám celku. Zdůrazňuje „rakouské vlastenectví“ a odmítá české státoprávní snahy.

Svitavy se k této otázce vyjadřují lakonicky: „Žádné spojení s českým královstvím“.

Ve stejném duchu se pak k tomuto problému staví i ostatní prohlášení většiny moravských měst.¹²³

Na závěr této kapitoly se tedy pokusíme odpovědět na otázku, jaké byly základní příčiny moravského separatismu v roce 1848.

Je nesporné, že politická i národnostní situace na Moravě byla před rokem 1848 podstatně složitější než v Čechách. Zatímco v Čechách probíhá intenzivní proces národního obrození již od počátku 19. století, na Moravě probíhá později a je také mnohem slabší.¹²⁴

¹²² Radimský-Wurmová: Petice moravského lidu k sněmu r. 1848, str. 202.

¹²³ Radimský-Wurmová: Petice moravského lidu k sněmu r. 1848, str. 202.

¹²⁴ Trapl, M.: České národní obrození na Moravě v době předbřežnové.

Chybí zde nejen významné české kulturně-politické centrum, ale především se projevuje nedostatek české inteligence, z jejíž řad by pak mohly vyjít skutečné osobnosti národního života (jako byli v Čechách Jungmann, Palacký, Havlíček aj.), které by dokázaly pozdvihnout národní uvědomění obyvatelstva na vyšší úroveň.

S malou aktivitou českého hnutí na Moravě ostře kontrastuje dobře organizované německé politické hnutí, hlavně ve velkých městech, které k sobě dokázalo připoutat i část moravského obyvatelstva (inteligence i lidu).

Tyto skutečnosti se pak projeví v malé národní uvědomělosti obyvatelstva v roce 1848. Venkovské i městské lidové vrstvy nebyly vůbec připraveny pochopit převratné politické i národnostní změny, které s sebou přineslo březnové hnutí. Chybělo jim základní státoprávní vědomí, které bylo po staletí potlačováno vrchností i církví, a pokud se přece jen projevilo, pak bylo pouze povrchní a neuvědomělé.

Jádro českého obyvatelstva na Moravě tvořili rolníci, kteří se v tomto období zcela soustředili na otázku pro ně nejdůležitější - zrušení poddanství. Jasně to vyplývá z rozboru petic, které byly zasílány moravskému sněmu.

Ostatní důležité otázky stojí zatím u této skupiny obyvatelstva na pokraji zájmu a s jejich pomocí je bylo možno řešit teprve v pozdějším období.

Podstatu politického života na Moravě v období od března do června 1848 tvoří rozpor mezi českým politickým hnutím, které představuje jen málo početná skupina české inteligence, a německým hnutím v čele s německou buržoazií a inteligencí.

Mezi těmito ostře vyhraněnými stanovisky však stály poměrně silné skupiny obyvatelstva, které přistupovaly k oběma programům s velkými rezervami. Byla to především část německé buržoazie a maloburžoazie, která se obávala těsného spojení s Německem z hospodářských důvodů, protože jen velice těžko mohla konkurovat vyspělé německé buržoazii.

Ze stejných důvodů neměla zájem o české státoprávní požadavky ani velká část poměrně slabé moravské buržoazie a maloburžoazie. Rolnictvo ve své velké většině zůstalo k této otázce pasivní.

Navíc zde byla ještě silná skupina „moravské“ poněmčelé šlechty, která rozhodla o odmítnutí českých státoprávních požadavků při jednání na starém zemském sněmu.

Této privilegované skupině plně vyhovoval dosavadní politický systém a neměla zájem na spojení ani s Čechami ani s Německem.

Příčiny moravského separatismu tedy vyplývají především z rozporu mezi oběma soupeřícími politickými programy, jejichž výsledkem je nakonec kompromis, který nejvíce vyhovoval moravské šlechtě, buržoazii i bohatšímu rolnictvu a umožnil jim větší podíl na zemské samosprávě.

Tento kompromis však velmi oslabil jednotu českého politického hnutí, částečně přispěl i ke konečnému neúspěchu českého státoprávního programu a jeho negativní následky se projevily i v pozdějším období.

IV. Palackého a Havlíčkova koncepce českého politického programu v letech 1848-49

IV.1. Vznik a vývoj Palackého pojetí českého politického programu

Ve 30. letech 19. století nastává v programovém pojetí českého národního hnutí výrazný zlom.

Jungmannova generace s úspěchem vyřešila základní jazykovou problematiku a se vznikem a konstituováním české buržoazie ve 30. - 40. letech 19. století dochází k vytvoření prvního českého politického programu.

Rozhodující úlohu při vytváření tohoto programu má bezesporu František Palacký, který při jeho koncipování plně využívá poznatků ze své historické praxe.¹²⁵

Velký význam v konkrétním prosazování tohoto programu v praxi má Karel Havlíček.

Obě koncepce sice vycházejí v podstatě ze stejného základu, ale v některých konkrétních otázkách jsou odlišné.

Cílem této kapitoly je podat jejich rozbor a srovnání.

Palackého koncepce českého politického programu v letech 1848-49 vychází především ze zásady přirozeného práva každého národa na samostatnou existenci.

V Manifestu „Slovanského sjezdu“ se dovolává hesla „Svobody, rovnosti a bratrství všech ve státu žijících“ a požaduje na tomto základě „úplnou rovnoprávnost všech národností, bez ohledu politické moci a velikosti její“.¹²⁶

Palacký dále vychází z Herderova pojetí národa a ztotožňuje jeho práva a požadavky s právy člověka a občana: „Neméně svatý, nežli člověk ve svém přirozeném právu, jest nám i národ s ouhrnkem duševních svých potřeb a prospěchův...“¹²⁷.

Ve své politické koncepci pak Palacký často spojuje právo přirozené s tzv. právem historickým, které podle něj vyplývá z celkového vývoje dějinných vztahů a procesů probíhajících na našem území. Z hlediska historického práva pak Palacký postavil do popředí

¹²⁵ Již ve 20. letech 19. století vzniká jeho koncepce o boji Čechů s Němci jako základní myšlenka českých dějin, kterou pak přenáší do politické praxe.

¹²⁶ Palacký, F.: Radhost, III, 1873, str. 35-37.

¹²⁷ Palacký, F.: Radhost, III, 1873, str. 36.

konkrétních politických cílů náš vztah k německému obyvatelstvu žijícímu v Čechách a k Němcům vůbec.

Palacký bývá všeobecně považován za autora federativního programu, který vytvořil na základě přirozeno-právní teorie, ovšem koncepce tohoto programu nebyla vždy jednoznačná, protože často zaměňoval přirozené právo, které vycházelo z národnostního principu, s právem historickým, jež bylo založeno na územním principu. Vzhledem k této nejasnosti jej také starší česká historiografie považovala za zakladatele českého státoprávního programu.

Cílem této kapitoly je jednak zabývat se touto problematikou spolu se stručným výkladem Palackého pojetí českého politického programu (z hlediska vztahů českých zemí a Rakouska) v letech 1848-49 a srovnat je s Havlíčkovou koncepcí.

Je pochopitelné, že v době Metternichovského absolutismu nemohl Palacký své politické názory otevřeně publikovat. V obecné formě se sice o to pokusil již v roce 1837¹²⁸, ale s jeho souvislým a uceleným politickým programem se setkáváme až v letech 1848-49.

Jako příprava k tomuto období sloužila Palackému rozsáhlá práce vědecká i přednášková. Již roku 1843 požádal vedoucí představitel české šlechty hrabě Bedřich Deym Františka Palackého, aby ve zvláštních přednáškách podal šlechtě výklad o státoprávním a historickém vývoji českých zemí.

Dokladem této činnosti je dopis Palackého hraběti Deymovi z roku 1846. Palacký o něm sám později uvádí: „... hrabě Bedřich Deym, rázný vůdce stavovské opozice v Čechách do roku 1848, už počátkem roku 1843 přiměl mě k tomu, abych vybraným členům stavu panského přednášky konal o změnách, které se udály v zemské ústavě české od obnoveného Ferdinandova zřízení zemského z roku 1627...“¹²⁹

V tomto dopise Palacký vymezuje tři hlavní období českých ústavních dějin:

- 1) První období nazývá obdobím slovanské praústavy od nejstarších dob do roku 1253 a charakterizuje je rovností politických práv pro všechny stavy (majetkové a třídní rozdíly podle něj existovaly, ale v politické praxi se neuplatňovaly - obecní soud soudil šlechtice i poddaného),
- 2) druhé období pak nazývá obdobím feudalismu (od roku 1253 do Bílé Hory) a charakterizuje jej pronikáním německých politických zvyklostí, které s sebou přinesly politické rozdíly mezi stavy,

¹²⁸ viz kapitola III.

¹²⁹ Palacký, F.: Spisy drobné, díl I., Praha 1898, str. 1.

3) třetí období je obdobím absolutismu (od Ferdinanda II. po současnost).

Je třeba zdůraznit, že bitvu na Bílé Hoře charakterizuje jako počátek rostoucí centralizace v našich zemích.

Rozbor historicko-právní situace v českých zemích je doplněn prognózou o neudržitelnosti stavovského feudálního zřízení v moderní době a stále silnějším působením veřejného mínění na centralistickou státní moc.

Představitelem tohoto veřejného mínění má být podle Palackého názorů právě česká šlechta, která se má stát zástupcem své země a svého národa.

Již v tomto období formuluje Palacký své politické názory. Z analýzy evropského politického života 20. a 30. let 19. století vyvozuje, že téměř všechny národy jsou nespokojeny s politickým režimem, který je ovládá.

Současná politická situace je podle něj bojem mezi knížaty a lidem o občanská a politická práva. V tomto sporu Palacký žádá rozdělení státní moci mezi lid a panovníka.

Boj národů chápe nikoli jako boj o kolektivní národní práva, ale jako boj o individuální práva občanská. Požadavek národní svobody znamená v této představě politickou svobodu nižších společenských vrstev, především měšťanstva, inteligence a bohatšího rolnictva. Jakmile dochází ke srovnání současného stavu se situací v českých zemích před rokem 1526, dožaduje se pro české země práva na samostatnější formu vlády, na konstituci.

Právo na konstituci a na účast ve vládě odvozuje Palacký z Lockovy zásady, která uvádí, že občan svěřuje státu své jmění i život, a proto má právo vědět, jak se se vším nakládá. Formálně odvozuje právo na konstituci z 13. článku paktu o německém spolku, který zaručuje všem jednotlivým zemím ústavnost.

Palacký chápe politickou svobodu jako svobodu národní, která se pro něj stává podmínkou národního rozvoje. Metternichův absolutismus znemožnil konkrétní vyjádření tohoto požadavku zejména ve vztahu českých zemí k Rakousku. K tomuto vyjádření dochází až v roce 1848.

Pro hodnocení a rozbor Palackého názoru na řešení české otázky nám alespoň zčásti poslouží jeho nedopsaná stať z roku 1848 nazvaná: „Politický aforismus o státu“.¹³⁰

Palacký zde vychází z přirozeno-právní teorie, která přiznává každému národu právo na samostatnost, ale zároveň dokazuje, že malý stát se nemůže udržet proti silnějším celkům.

¹³⁰ Palacký, F.: Spisy drobné, díl I., Praha 1898, str. 7-8.

Příklady ze Starého Řecka dokládá, že malé státy se musí sdružit ve větší celky, v jakési federace států, kde mají zaručen svobodný vývoj i ochranu.

Také české země mohly podle Palackého uhájit svou samostatnost a nezávislost pouze tehdy, když sousedily se státy zhruba stejně silnými (Polsko, Uhry). Postupující proces centralismu však nutí malé státy k zakládání federačních spolků.

V tomto článku se tedy poprvé setkáváme s Palackého myšlenkou federace, která je zde však nastíněna jen velmi obecně a není přesně definována.

Důležitou součástí jeho politického programu tvoří představy o společnosti, národu a státu, které formuluje částečně již v této stati, ale s nimiž se setkáváme prakticky ve všech hlavních politických projevech v letech 1848-49 i v jeho následujícím díle.

Společnost chápe Palacký vždy jako konkrétní celek, který má vždy přesně stanovenou strukturu a funkci. Jedinec má ve společnosti určitou míru práv a povinností, kterou je prakticky vázán k tomuto celku. Stát může podle Palackého vzniknout pouze tam, kde je společnost schopna ochránit sebe i své členy proti jakémukoliv útoku a násilí z ciziny. Společnost je podle něj založena na principu svobody a rovnoprávnosti, přičemž svobodu má vytvářet rovnováha práv a povinností jednotlivých členů dané společnosti. Palacký analyzoval společnost nejen v přítomnosti, ale snažil se pochopit hlavní směr jejího vývoje.

Základní princip společenského vývoje vychází podle něj z protikladu mezi centralizací (tzn. snahou malých státních i národních celků o sjednocení) a decentralizací (vytváření samostatných národních individualit z původního celku).

Palacký vyzdvihuje toto úsilí malých národů po samostatnosti a projevuje se to již tím, že národ staví výše než společnost i stát. Ve svých politických projevech se pokouší o přesnou formulaci tohoto pojmu. Na historickém vývoji dokazuje, jak se obsahově měnil pojem národa¹³¹ od nejstarších dob, kdy se významově kryl s pojmem státu. Uvádí, že v západní Evropě došlo ke shodnému vývoji národa i státu, takže se oba pojmy prakticky kryly, kdežto ve střední Evropě se vlivem specifického politického vývoje rozlišuje národní a státní příslušnost.

Také vlastní obsah tohoto pojmu se v 19. století podstatně změnil a rozšířil o, do té doby politicky bezprávní, „obecný lid“.

Palacký definuje národ jako rodové společenství, založené na společném původu a spojené jedním jazykem, který hraje při vzniku národa rozhodující úlohu. Jazyk vytváří podle

¹³¹ Tohoto termínu užívá Palacký.

Palackého nejen národ, ale i naši vlast. Na vznik národa však působí i ostatní důležité činitele, v prvé řadě historická tradice a širší národní vědomí, které vznikalo po staletí.

Národní vědomí je nezbytným předpokladem, který formuje národ jako osobitý celek. Národ bez národního vědomí je jak člověk, který nezná smysl pro čest.¹³²

Národní vědomí nemá vést podle Palackého k nacionální nenávisti a pohrdání jinými národy, ale naopak má vyžadovat úctu k cizímu národnímu přesvědčení a žádat spravedlnost při hodnocení osobitých národních snah a cílů.

Všechny národy mají v duchu jeho koncepce přirozené právo na svou existenci a další rozvoj, který Palacký spojuje především s myšlenkou vzdělání.

Sociální rozsah Palackého pojmu národ je velmi široký a zachycuje prakticky všechny společenské vrstvy.

K plnému pochopení pojmu národ je nutné přesně vymezit pojem stát. Palacký chápe státnost jako nezbytnou součást národnosti. Národ, který nemá možnost samostatného politického projevu, je podle něj postupně odsouzen k zániku.

Požadavek národního státu, omezený později požadavkem samostatného politického a národního života v rámci Rakouska, se stává základní součástí politického programu Františka Palackého v letech 1848-49.

Revoluční rok 1848 přináší silné oživení politického života v českých zemích a pro Palackého možnost k otevřenému publikování českého politického programu. Jak sám uvádí,¹³³ nezúčastnil se schůze ve svatováclavských lázních ani sepsání první a druhé pražské petice. Teprve dne 17. března sepsal Palacký na Havlíčkovu žádost krátký populární výklad o konstituci do „Pražských novin“¹³⁴.

Podstatu konstituce vysvětloval dělbou moci mezi panovníkem a národem. Na této dělbě moci jsou podle něho založeny všechny občanské svobody.

Před vydáním kabinetního listu z 8. dubna 1848 sepsal Palacký na žádost české šlechty náčrt stavovského prohlášení, které mělo vyjádřit postoj šlechty k nové politické situaci.

V tomto prohlášení lze najít dvojí význam. Jednak slouží k částečnému pochopení Palackého vztahu ke šlechtě a jednak osvětluje jeho postoj k českému historickému právu v tomto období. Návrh se skládal ze šesti bodů, z nichž nejdůležitější jsou první tři.¹³⁵

¹³² Srovnej Fischer, J.: Myšlenka a dílo F. Palackého I. Praha 1926, str. 245.

¹³³ Palacký, F.: Radhost, III, 1873, str. 276.

¹³⁴ Palacký, F.: Spisy drobné, I., str. 9-11.

¹³⁵ Palacký, F.: Spisy drobné, I., str. 16.

- 1) „obnovené zřízení zemské vydané roku 1627 někdy Ferdinandem II., podstatou zrušeno jest konstitučním patentem prohlášením ve Vídni dne 15. března t.r., a že tedy také přestalo býti státním základním zákonem pro Čechy,
- 2) že následovně všeliká stavovská zřízení, privileje a zvláštní práva na onom zřízení zemském založená, od nynížska pokládati jest za přestálá,
- 3) že na místo dosavadních zřízení stavovských zavedena býti musí době přiměřená ústava zemská, založená na skutečné reprezentaci národa.“

V tomto Prohlášení se tedy Palacký odmítavě staví k otázce českého historického práva, které spočívalo v uznání právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českých zemí.

Zajímavé zde je (z hlediska českého státního práva), že Palacký přisuzuje císařskému patentu právo revidovat základní zákony pro české země. Lze si to vysvětlit tím, že se mu jednalo hlavně o urychlené zrušení stavovských privilegií a vytvoření nového zemského sněmu, který by pak vycházel ze zcela nové politické situace.

V dalších bodech prohlášení je pak již plně vyjádřena myšlenka o nutnosti svobodných voleb jako základním právem každého národa.

Prohlášení tedy zcela jasně vychází z přirozenoprávní teorie, a to na úkor českého historického práva. Toto poměrně liberální prohlášení bylo v pochopitelném rozporu se zájmy české šlechty, která je také nepřijala, a dne 3. dubna vydala nové prohlášení, kde žádala, aby všechno zákonodárství zůstávalo i nadále v pravomoci dosavadního stavovského sněmu.

Koncepce tohoto náčrtku byla pro Palackého jednou z příprav na nastávající česko-německé politické střetnutí v dubnu 1848.

Za rozhodující programové prohlášení, jehož koncepci zastával Palacký s menšími obměnami až do své smrti a které se stalo základním článkem českého politického programu ve druhé polovině 19. století, lze považovat známé psaní do Frankfurtu z 11. dubna 1848.¹³⁶

Palacký zde využil svého pozvání do Frankfurtu k téměř manifestačnímu zformování programu českého národního hnutí. V úvodu rozebírá na historickém základě vztah českých zemí k Německu.¹³⁷ Zdůrazňuje, že určitý svazek obou státních celků je nutno považovat za osobní dohodu obou panovníků, která se v průběhu historického vývoje neustále měnila

¹³⁶ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 112.

¹³⁷ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 113.

vzhledem k měnícímu se mocenskému poměru sil. Z tohoto důvodu nelze na základě osobního svazku panovníků v minulosti žádat spojení obou národů v současnosti.

Za druhou příčinu svého odmítnutí uvedl Palacký nutnost existence a celistvosti Rakouska, která byla ohrožena velkoněmeckým hnutím.

Budoucnost českého národa i ostatních rakouských Slovanů vidí Palacký ve svazku s Rakouskem na federalizačním principu. Historickou úlohu Rakouska nachází v udržování mocenské rovnováhy v Evropě.

Palacký se domnívá, že pokud by došlo k rozpadu Rakouska na malé republiky, je nebezpečí, že by se staly cílem ruského absolutismu: „ ... pomyslete si říši rakouskou rozdělenou na množství republik a republiček, jaký to milý základ k universální Ruské monarchii“.¹³⁸

Z tohoto dokumentu můžeme vyvodit obecné základy Palackého politického programu v tomto období, které spočívaly v určitém kompromisu mezi českým historickým právem a přirozeným právem všech národů Rakouska na určitou formu samostatnosti v rámci federace.

Historické právo zde slouží Palackému jako důsledný argument pro minulost, na kterou se v odůvodnění česko-německého vztahu odvolává, ale za základní koncepci pro současnost a blízkou budoucnost přijímá přirozenoprávní teorii.

Konečné řešení české otázky nachází v úzkém vztahu českých zemí a Rakouska, který by byl teprve upraven na základě federačního principu.

IV.1.1. Působení Palackého v Národním výboru

Palackého austroslavistické stanovisko mělo svůj ohlas i u Rakouské vlády, která mu nabídla ministerské křeslo v nové vládě. Palacký však tuto nabídku odmítl s odůvodněním, že by jeho souhlas pouze zостřil česko-německé spory a ohrozil klidné řešení národnostní otázky.

Přestože Palacký teoreticky vytvářel český politický program, který se ovšem v mnohém lišil od konkrétně prováděné české politiky, teprve dne 10. dubna byl zvolen do svatováclavského výboru, který byl poté přejmenován na Národní výbor. Velice brzy si zde získal značný vliv, především v 9. sekci, která se zabývala vztahem Čech k zemím Koruny české, k Rakousku, k Německému spolku.

Jednou ze základních otázek, které tato sekce řešila, byla otázka státoprávního spojení českých zemí.

¹³⁸ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 113.

V předcházejících kapitolách je uvedena hlavní problematika této otázky, a tak nás v této souvislosti zajímá stanovisko Palackého, které je obsaženo v tzv. „Manifestu českého Národního výboru o žádoucím spojení zemí Moravské a Slezské s Korunou českou dne 6. máje 1848“¹³⁹, jehož byl autorem.

V tomto manifestu Palacký vychází především z historického práva a dokazuje, že Čechy a Morava mají více než tisíciletý společný vývoj a že Morava je nedílnou součástí Koruny české. Tímto historickým úvodem polemizuje s argumenty moravského zemského sněmu, který rozhodl proti spojení obou zemí. Palacký se přitom odvolává na články obnoveného zřízení zemského, kde jsou Morava a Slezsko uvedeny jako „vtělené země Koruny české“¹⁴⁰ (srovnej prohlášení českých stavů). Uvádí, že postupující politická centralizace, která vychází z Vídně, nemůže vyhovovat potřebám a poměrům českého národa. Je proto nutné, aby ústřední úřady povolené v českých zemích pro vnitřní záležitosti rozšířily svou působnost i na ostatní země Koruny české, protože jen tak mohou tyto země dosáhnout skutečné zemské samosprávy. Stejně tak je podle něj nutné, aby také sněmy českých zemí jednaly o důležitých otázkách společně.

Toto prohlášení mělo spíše propagační charakter, protože kabinetní list z 8. dubna 1848 tuto otázku prakticky zamítl tím, že ji odsunul na program jednání dalšího říšského sněmu. Palacký proto v závěru prohlášení vyslovuje naději, že dojde jak k dohodě s moravským zemským sněmem, tak i k dohodě s Vídní.

Dne 8. května 1848 byl Palacký povolán do Vídně, aby zde převzal ministerstvo vyučování. Své odmítnutí odůvodnil zvláštním přípisem ministerskému předsedovi Pillersdorfovi z 10. května¹⁴¹, ve kterém vyjádřil své politické stanovisko: „... čeho žádám jednotlivcům a třídám národů, toho přeji také národnostem a zvláštním jim utvořeným gruppám zemí. Rád bych jim povolil v zásadě tolik samosprávy, kolik se snášeti může s bezpečným trváním monarchie. Mám za to, že musíme vedle jednotné říšské ustavy nechat rozvíjet více od sebe se značně lišících ustav provinciálních...“

Palacký zde tedy poněkud podrobněji vyjádřil svou myšlenku federace založenou na národnostním principu. Vedle ústřední správní linie mělo existovat ještě rozsáhlé místní (provinciální) zřízení se svobodnou samosprávou. Konkrétní rozpracování této otázky však zatím ještě nepodává.

¹³⁹ Palacký, F.: Spisy drobné, I. str. 28-32.

¹⁴⁰ Palacký, F.: Spisy drobné, I. str. 30.

¹⁴¹ Palacký, F.: Spisy drobné, I. str. 33-36.

Otázka federace však nebyla klíčovým momentem ve sporu s vládou. Palacký se po návratu do Prahy zúčastnil dne 12. května schůze Národního výboru, na které podal zprávu o svém jednání ve Vídni. Zdůraznil především, že se s ministerským předsedou rozešel v názoru na otázku voleb do Frankfurtu.

Pillersdorf tvrdil, že vypsáním těchto voleb se plní pouze povinnost k německému spolku, zatímco Palacký dokazoval, že české země podobnou povinnost nemají.

Tyto otázky byly v Národním výboru projednávány již 29. dubna, kdy se členové 9. a 10. sekce sešli se dvěma poslanci padesátičlenného frankfurtského výboru, Wächtrem a Kurandou, kteří přišli do Prahy dohodnout připojení Čech k Německu.

Palacký se ve svém příspěvku podrobně zabýval státoprávním poměrem českých zemí k Německu a uvedl podobně jako v listu do Frankfurtu, že české země na rozdíl od rakouských nebyly nikdy v minulosti ani formálně přiřazovány k Německu.¹⁴²

Stejných argumentů použil Palacký v polemice s dr. Schillingem, který prohlašoval, že se Češi kvůli vlastní svobodě musí spojit s Německem.

Dne 25. dubna 1848 byla vydána oktrojovaná ústava, která zcela odmítla české státoprávní požadavky.

Dne 9. května navrhl Rieger jménem 9. sekce Národního výboru, aby byl podán protest proti této ústavě. Palacký spolu s Trojanem souhlasili s tím, že tato ústava odporuje vládním slibům vyjádřeným v kabinetním listu, ale žádali, aby byl protest prozatím odložen. Stejně odmítavé stanovisko vyjádřil Palacký i k dalšímu návrhu, kterým měl být protest proti neuskutečněnému slibu zřízení nejvyšších zemských úřadů v Praze.

Dne 29. května 1848 vypracovala druhá sekce Národního výboru hlavní zásady nové zemské ústavy.¹⁴³

Palacký se jako předseda této sekce na vypracování návrhu velkou měrou podílel a zúčastnil se i obsáhlých diskusí o těchto zásadách.

Jeho přínos je zřejmý již z toho, že zatímco petice formulovaly pouze vlastní český státoprávní program, zemská ústava již přesně vymezuje na základě federalistického principu pravomoc říšskou a zemskou a jejich vzájemný vztah.

Je třeba uvést, že při diskusích o zemské ústavě se však znovu projevila u Palackého určitá neznalost konkrétní politiky, kdy na rozdíl od Havlíčka, který se zcela správně stavěl proti nespravedlivému zastoupení měst na úkor venkova, přijímá Palacký původní návrh.

¹⁴² Palacký, F.: Spisy drobné, I. str. 37.

¹⁴³ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 277-290.

Stejná situace se projevila i při diskusi o jednokomorovém či dvoukomorovém sněmu. Palacký na rozdíl od Havlíčka prosadil zřízení zvláštního senátu, který měl podle něj povznést význam sněmu, ale který ve skutečnosti tvořil jeho nejkonzervativnější část.

Velkým vyvrcholením české politické aktivity v roce 1848 měl být Slovanský sjezd v Praze, jehož jednání byla zahájena dne 2. června.

Po vytvoření 3 základních sekcí (jihoslovanské, polskorusínské a československé) byl Palacký zvolen za předsedu sjezdu a zahájil jej slavnostním projevem, ve kterém zdůraznil myšlenku svobody, rovnosti a bratrství slovanských národů.

Cílem sněmu bylo formulovat základní požadavky slovanských národů, žijících na území Rakouska, ale vzhledem k velkým rozporům mezi nimi došlo pouze k obecnému prohlášení.

Autorem definitivního znění Manifestu byl Palacký, který v něm zdůraznil nedílné právo na svobodu pro všechny národy a uvedl zcela v duchu přirozenoprávní teorie, že svoboda národů je neodlučitelná od svobody člověka jako jedince.

Politické požadavky uvádí Palacký mnohem obecněji než v předchozích prohlášeních, což bylo způsobeno tím, že musel respektovat protikladné zájmy jednotlivých slovanských národů: „... zakládajíce se na přesvědčení tom, že mohutný proud nynější doby vyžaduje nové politické útvary a že stát musí alespoň na nových základech nově stavěti se, učinili jsme návrh císaři rakouskému, aby stát jeho císařský pozměnil se ve spolek národů rovnoprávných. Spatřujeme v takovémto spolku spásu netoliko nás samých alebrž i svobody, osvěty a lidskosti vůbec a důvěřujeme se v ochotné přispění vzdělané Evropy k uskutečnění jeho ...“¹⁴⁴

V této koncepci všech demokratických práv pro slovanské národy ovšem vzhledem k různosti slovanských politických proudů je omezen princip austroslavismu.

Slovanský sjezd byl přerušen červnovým povstáním a po jeho potlačení nastává důležitá politická změna v českém hnutí. Liberálové v čele s Palackým přecházejí od opozice k přímé spolupráci s vládou a zúčastňují se jednání vídeňského říšského sněmu.

Česká státoprávní koncepce založená na právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českých zemí je postavena do pozadí a do čela české politiky se dostává Palackého program federalizace Rakouska, který však má s touto koncepcí určité společné rysy.

Konkrétní rozbor tohoto programu, který se čeští představitelé snažili prosadit na říšském sněmu ve Vídni a v Kroměříži, je obsahem následující kapitoly.

¹⁴⁴ Palacký, F.: Spisy drobné, I. str. 49.

K přehlednému vývoji Palackého politické koncepce v letech 1848-49 dobře poslouží jeho článek „O centralisaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku“, který vyšel v prosinci roku 1849 v Národních novinách a znamenal konečné znění Palackého programu v tomto období.

Autor zde kritizuje základní rozpor oktrojované ústavy, který vznikl mezi centralizací a národnostní svobodou a rovnoprávností. Zdůrazňuje přednosti federativního programu na národnostním základě a dokazuje, že je nutno, aby ústřední moc poskytla národům dostatečnou autonomii v takové míře, aby se nemusely bát o svou národní existenci.

Celkovou říšskou správu dělí na moc říšskou a zemskou. Říšské moci přiděluje otázky zahraniční politiky, finanční, vojenské, obchodní, které mají spravovat říšská ministerstva. Zemská moc, která by byla představována zemskými sněmy, vlastním ministerstvem a soudy, by pak zahrnovala především otázky školství, kultury a vnitřní samosprávy. Palacký žádá, aby se vytvořilo celkem sedm zemských národních skupin s touto pravomocí.

V roce 1865 však Palacký opustil ve svém spise „Idea státu rakouského“ tento návrh a změnil federaci národů ve federaci historických zemí. Tuto změnu odůvodnil tím, že jeho návrh z roku 1849 „souvisel s revolucí a stal se časem netoliko nevhodným, ale i nemožným“.¹⁴⁵

Tato změna však není náhodná a její počátky se projevují již v Palackého politických projevech v roce 1848, ve kterých je zcela zřejmé kolísání mezi federací zemí a národů (tj. mezi právem historickým a přirozeným).

Palacký v některých projevech vychází z federace zemí, které stojí na historickém základě (např. v listě do Frankfurtu mluví o poměru země české k říši německé, v manifestu Národního výboru z 6. května formuluje státoprávní poměr Čech, Moravy a Slezska v tom smyslu, že Morava a Slezsko sice „... náleží ke Koruně české, ale nejsou na Čechách závislé.“), ale často vychází také z přirozenoprávní teorie (např. v náčrtku prohlášení českých stavů, v přípisu ministerskému předsedovi Pillersdorfovi, částečně i v psaní do Frankfurtu).

Pro federaci národů se Palacký jednoznačně rozhodl až v Kroměříži, a to z toho důvodu, jak sám uvádí, že národní federace se dala v praxi mnohem lépe provést než federace zemí, která by vytvářela národnostně smíšené celky.

Politický program Františka Palackého v letech 1848-49 tvoří prakticky základ české liberální politiky v tomto období (především od června 1848). Jeho cílem je vyřešit formou federace postavení českého národa v rámci rakouské monarchie.

¹⁴⁵ Palacký, F.: Radhost, III., str. 191.

Pokud jde o jeho vztah k českému historickému právu v tomto období, lze konstatovat, že Palacký vychází především z přirozeného práva národů na rovnoprávnost a pokud přijímá právo historické, pak je většinou podřizuje myšlence přirozenoprávní.

IV.2. Havlíčkova politická koncepce v letech 1848-49

Karel Havlíček je považován za jednoho z tvůrců českého státoprávního programu v roce 1848. Hlavní význam Havlíčkovy politické činnosti spočíval v tom, že tento politický program doplněný o základní požadavky národnostní a hospodářské dokázal formulovat, vymezit a nadto ještě prostřednictvím tisku rozšířit mezi nejširší vrstvy obyvatelstva.

Havlíček svůj politický program publikoval v tisku a zároveň jej zde také obhajoval, polemizoval s jeho odpůrci, útočil proti politice vlády a českých konzervativců.

Tento politický program byl, podobně jako program Palackého, již několikrát podroben důkladnému rozboru¹⁴⁶, a proto bych se chtěla pouze zaměřit na jeho pojetí české otázky z hlediska vztahu českých zemí a Rakouska a ukázat jeho názorový posun v letech 1848-49.

Zároveň se chci pokusit o srovnání s Palackého koncepcí českého programu v tomto období.

Ve vlastním textu uvádím na rozdíl od předcházejících kapitol více přímých citátů, jednak z toho důvodu, aby ve srovnání s Palackým vynikl Havlíčkův rozdílný přístup ke zkoumané problematice, a jednak proto, že některé satirické politické projevy nelze přesně parafrázovat.

Starší literatura obvykle uvádí, že Havlíček přijímal bez výhrad Palackého politický program. Toto tvrzení je však trochu zkreslené, protože Havlíček samostatně formuloval některé důležité požadavky dříve než Palacký. Je to již zřejmé z programového článku „Slovan a Čech“ z roku 1846¹⁴⁷, kterým prakticky vstoupil do českého politického života.

V tomto článku se již vyhraňuje Havlíčkovu politické myšlení, které je založeno na přísné realitě a vychází z logických rozborů konkrétních politických otázek.

Havlíček zde odmítá romantické pojetí slovanské vzájemnosti a vychází z konkrétních podmínek českého národního hnutí: „... opakuji ještě jednou s důrazem, že vlast naše není Slovanstvo, nýbrž jen Čechy, Morava, Slovensko a Slezsko. Nechci se ani toho dotýkati, že

¹⁴⁶ viz rozbor literatury

¹⁴⁷ Havlíček, K.: Politické spisy I., Praha 1900, str. 29-70.

bez toho každý rozumný člověk ví, že všichni Slované dohromady, jako jedna síla vzati, skoro nic neplatí, protože vždy jedna polovice proti druhé, jako oheň proti vodě jest, a že tedy výhružka s celým Slovanstvem jenom planá jest.“¹⁴⁸

České národní hnutí se podle Havlíčka musí spoléhat především na sebe, protože největším nebezpečím pro každé hnutí je podle něj vytváření nereálných plánů a koncepcí. Článek „Slovan a Čech“ se spolu s polemikou s Jakubem Malým stal pro Havlíčka dobrou přípravou k další politické činnosti.

V letech 1846-47, vzhledem k trvající cenzuře, nebylo možno publikovat otevřené politické názory a proklamace. Teprve březen 1848 uvolnil svobodu tisku a umožnil rozvoj politického života v českých zemích, jehož důležitým činitelem Havlíček bezesporu byl.

Již dne 19. března 1848 se pokusil v článku „Korouhev naše“¹⁴⁹ o první formulaci českého politického programu, který obsahoval 4 základní body:

- 1) odtržení Koruny české, tj. Čech, Moravy a Slezska od Německého spolku,
- 2) požadavek administrativní samostatnosti České koruny (vlastní ústava, úřady a sněm),
- 3) rovnost obou jazyků,
- 4) změny ve struktuře zemského sněmu.

V tomto programu je již zcela jasně vyjádřeno austroslavistické omezení českého státoprávního programu: „ ... samostatnost úplná byla by pro nás Čechy za nynějších časů, kdy samé nesmírné říše v Evropě povstaly, jenom holé neštěstí. Takto ale ve spojení s jinými Slovany v Rakousích můžeme požívati co zvláštní Koruna česká všeliké samostatnosti...“¹⁵⁰

Požadavek administrativní samostatnosti českých zemí je v této koncepci vyjádřen pouze obecně bez konkrétních dílčích požadavků, které by tuto samostatnost vymezovaly ve vztahu k ústřední moci (poměr zemského sněmu k říšskému atd.).

Zvláštní ústava měla být vydána nejen pro české země, ale i pro ostatní země habsburského soustátí. Složitě otázky vztahů jednotlivých zemí (národů) k ústřední moci se zatím Havlíček nesnaží řešit a „zanechává je zkušeným diplomatům“.

¹⁴⁸ Havlíček, K.: Politické spisy I., Praha 1900, str. 45.

¹⁴⁹ Havlíček, K.: Politické spisy I., Praha 1900, str. 240.

¹⁵⁰ Havlíček, K.: Politické spisy I., Praha 1900, str. 241.

Poměrně velmi neurčitý je i 4. bod tohoto programu. Havlíček je sice přesvědčen o nutnosti změn ve složení českého zemského sněmu ve prospěch měst a venkova, ale konkrétní plán zde zatím nepodává.

Pokusíme-li se zhodnotit tento první Havlíčkův programový článek v roce 1848, lze vyjít ze srovnání s požadavky první pražské petice. Článek byl uveřejněn 19. března, tzn. v době, kdy česká delegace odjížděla s první pražskou peticí do Vídně. Na rozdíl od této petice zdůrazňuje na prvním místě státoprávní požadavky a odtržení českých zemí od německého spolku. Je sice ve srovnání s první peticí konkrétnější, ale přece jen je možno v něm postřehnout určitou rezervovanost a očekávání, jak dopadne jednání o českých požadavcích.

Program formuluje pouze základní myšlenky české politické koncepce, nelze se tedy domnívat, že jejich podrobnější formulace závisela v první řadě na rozhodnutí vlády.

Důvody opatrnějšího vyjádření českého programu však spočívaly i v tom, že „Pražské noviny“ byly prakticky vládním listem, kde se sice Havlíčkovo stanovisko často rozcházelo s oficiálním vládním postojem, ale muselo na něho brát určitý zřetel.

Aby mohl svobodně psát, opouští Havlíček 4. dubna 1848 redakci Pražských novin a zakládá „Národní noviny“, jejichž první číslo vyšlo dne 5. dubna 1848. Tento list se v krátké době stává skutečnou politickou tribunou českého národního hnutí.

Již první číslo přináší ve formě stručných, ale výstižných hesel Havlíčkův rozšířený politický program:

- 1) skutečnou rovnost národností,
- 2) spojení zemí Koruny české,
- 3) zrušení feudálních práv,
- 4) rovnost před zákonem,
- 5) reformu soudnictví,
- 6) ministerstvo pro české země,
- 7) všeobecný zemský sněm atd.

Podrobný výklad těchto hesel pak Havlíček podává v řadě článků od 4. července 1848. V komentáři k článku vídeňského vládního časopisu „Österreichische Zeitung“¹⁵¹, který hlásal přetvoření Rakouska ve spolkový stát, Havlíček zdůrazňuje, že české politické hnutí musí

¹⁵¹ Národní noviny 7. dubna 1848.

rozhodně prosazovat svůj program za pomoci celého českého národa. Odsuzuje pasivitu a zbabělost u části českého obyvatelstva a dokazuje, že pouze důsledný postoj přinese splnění hlavních politických požadavků.

Jako základní požadavek českého hnutí zde Havlíček uvádí nutnost odtržení českých zemí od německého spolku. Domnívá se, že případným sjednocením Německa české země automaticky vystoupí z tohoto spolku a kdyby byly násilím nuceny stát se součástí nového Německa, pak si musí svou samostatnost ubránit vojensky („učiníme opět apelací na staroslavné cepy české“).

V průběhu dubna 1848 otiskuje Havlíček v Národních novinách sérii článků pod společným názvem „Naše politika“¹⁵². Zdůrazňuje zde, že české politické hnutí samo rozhodne svou vlastní politikou o úspěchu či nezdaru svého programu.¹⁵³

K tomu, aby české hnutí mohlo dosáhnout úspěchu, je podle něj nutné, aby si vytyčilo konkrétní cíle a prostředky k jejich dosažení. Havlíček tyto cíle vidí ve čtyřech základních otázkách tehdejší doby:

- 1) v národnostní a jazykové otázce,
- 2) v otázce státoprávního spojení zemí Koruny české,
- 3) ve vztahu k rakouské monarchii,
- 4) ve vztahu k Německu.

Otázku státoprávního spojení všech zemí Koruny české považuje za rozhodující pro budoucí existenci českého národa. Proti národnostnímu, politickému i hospodářskému tlaku ze strany silnějších národů (hlavně Německa) se podle něho český národ ubrání jen tehdy, bude-li sjednocen.

Problematika tohoto spojení je však dosti složitá a Havlíček její konečné řešení vidí až v budoucnosti. Ve vztahu Čech a Moravy zdůrazňuje, že je nutno o případném spojení jednat na základě rovnosti obou zemí, bez předsudků a zbytečných obvinění, které jen ztěžují situaci národního hnutí v Čechách i na Moravě.

Ve vztahu k rakouské monarchii zastává Havlíček austroslavistické stanovisko, které podle něho vychází ze životního zájmu všech slovanských národů na zachování monarchie. Rakouská vláda však má poskytnout všem národům stejná práva a důrazně vystoupit proti

¹⁵² Havlíček, K.: Politické spisy, II/1, str. 13-22.

¹⁵³ Havlíček, K.: Politické spisy, II/1, str. 16.

velkoněmeckým snahám. Havlíček dokonce nazývá příkaz ministerstva k uskutečnění voleb do Frankfurtského parlamentu za zradu na Rakousku a všech jeho zemích.

Vztah českého národního hnutí k Německu je podle něj nejdůležitější otázkou české politiky. Krátkým exkurzem do historie dokazuje, že české země existovaly nezávisle na Německu již v minulosti, a proto také budou moci existovat i v budoucnu. Havlíček vychází při rozboru této otázky z Palackého pojetí, ale závěry formuluje samostatně a aplikuje je na konkrétní politickou situaci.

Boje o Frankfurt v dubnu 1848 zaujímají důležité místo v Havlíčkově politické publicistice. V květnu se v souvislosti se Slovanským sjezdem soustřeďuje především na otázky slovanské (problematika vztahu západních a východních Slovanů, jejich místo v Rakousku atd.).

K otázce českého politického programu se vrací opět v červnu roku 1848 v souvislosti s volbou poslanců na zemský sněm a se vznikem nového vládního časopisu „Pokrok“, který začal v Praze vycházet od 6. června pod vedením W. W. Tomka.

Havlíček komentuje vznik vládního listu takto: „... dnešním dnem vyjde první číslo novin „Pokrok“, které bude vláda naše ve svém smyslu vydávati. Poněvadž tedy nastoupila doba, kdežto vláda sama může smýšlení své a jednání zastávati, majíc k tomu zvláštní svůj časopis, můžeme nyní již směle odporovati vládě ve všem tom, co se k nám k prospěchu národu českého býti nezdá. Až posavád, ač se nám mnoho velmi nelíbilo, šetřili jsme vládu co bezbrannou a nezvyklou ku konstitučnímu zápasu v novinách. Krátkými slovy řečeno: prohlašujeme „Národní noviny“ za noviny opoziční ...“¹⁵⁴

Je skutečně obtížné hodnotit, zda Havlíčkovi vznik vládního listu, který prakticky neměl velký význam¹⁵⁵, posloužil jen jako záminka otevřeného vystoupení proti vládě, anebo zde působily jiné vlivy, ale rozhodující je, že již v příštím čísle Národních novin (5. června 1848)¹⁵⁶ uvádí Havlíček svůj zatím nejobsáhlejší a nejdůrazněji formulovaný politický program v článku nazvaném „Zásady Národních novin“.

Pro státoprávní program mají význam především dva body:

1) „kdokoli se proti spojení Moravy a Čech protiví, toho za zrádce národa považujeme. Neboť jenom skrze toto spojení může kvésti blaho a sláva lidu moravského i českého,

¹⁵⁴ Havlíček, K.: Politické spisy, II/1, str. 144.

¹⁵⁵ Vyšlo pouze šest 6 čísel.

¹⁵⁶ Politické spisy, II/1, str. 44-47.

2) žádným způsobem nechcem býti provincií rakouskou, nýbrž Koruna česká požívati musí úplné samostatnosti, čím větší, tím líp, tak aby Rakousko (nepřijme-li jiné jméno místo tohoto u mnohých národů nenáviděného) bylo jen foederace (spolek) samostatných zemí a národů...¹⁵⁷

Tímto druhým požadavkem Havlíček nejradikálněji a nejkonkrétněji ze všech českých liberálních politiků formuloval český státoprávní program. Přesto je však tato formulace ještě velice nejasná. Na jedné straně zdůrazňuje úplnou samostatnost českých zemí, ovšem na druhé straně ji omezuje jistou nadřazenou institucí. Havlíčkův státoprávní program je tedy podřízen myšlence austroslavismu a jeho konečným výsledkem má být rakouská federace. Hlavním problémem tohoto federativního řešení však byla otázka, podle jakého hlediska by se tato federace měla uskutečnit.

Pokud by se vycházelo ze zásady přirozeného práva, vznikla by federace podle jednotlivých národů, zatímco princip historického práva by připouštěl pouze federaci zemí.

V této otázce Havlíček stejně jako Palacký kolísal. Přijímal sice Palackého program národní federace, ale velmi často hovořil o jednotlivých zemích a ne o národech (navíc oba pojmy často zaměňoval).

V uvedeném požadavku hovoří o české koruně, což si můžeme vysvětlit pouze tím, že má na mysli svazek českých zemí. Stejně tak i Palacký předtím, než formuloval svůj federativní národnostní program, vycházel z historického práva.

Když hovořil o rozdělení Rakouska podle národů, měl na mysli ve skutečnosti dělení podle zemí (zemských sněmů). Tato nejasnost se v dílech Palackého i Havlíčka projevuje i později.

Ve svém článku uveřejněném 1. srpna 1848 v Národních novinách Havlíček uvádí: „... federalisté chtějí přetvořiti Rakousko ve spolek rovně oprávněných zemí, z kterých se každá doma dle libosti řídí, spojena jsou s ostatními jednou dynastií. K této straně náležejí Čechové, Poláci, Slovenci atd.“¹⁵⁸

V tomto období se již Havlíček začíná přiklánět k Palackého myšlence rakouské federace, a proto je nutné se podívat na jeho pojetí národa a státu.

Národ je podle něj počet všech lidí mluvících jedním jazykem. Národ je část lidstva stejného rodu a stejného jazyka, jenž Havlíček považuje za nejdůležitější znak národa.

¹⁵⁷ Havlíček, K.: Politické spisy, II/1, str. 46.

¹⁵⁸ Havlíček, K.: Politické spisy, II/1, str. 90 (článek Proudy v sněmu říšském).

Podobné vymezení pojmu národ podává již v kapitole „Cizozemci v Rusích v Obrazech z Rus“, kde poukazuje na míšení národů vlivem vývoje a nepřátelských styků. Všimá si i procesu dějinného vývoje národů a dochází k závěru, že vítězný národ vždy vnucoval poraženým své státní zřízení, náboženství i jazyk. Za příklad mu slouží osudy litevského národa, který byl poroben řádem německých rytířů.¹⁵⁹

V článku o potřebě jednotného spisovného jazyka československého Havlíček ukazuje, že příznivý vývoj každého národa je podmíněn dobrým politickým zřízením, hospodářskou prosperitou, vzdělaností obyvatelstva a jeho počtem.¹⁶⁰

V článku „Myšlenky cizozemce“¹⁶¹ Havlíček polemizuje s německými listy o vztahu národa a státu. Centralisté podle něj nadřazují stát národu a v této koncepci hledají oporu pro své panovačné cíle. Havlíček vychází stejně jako Palacký z Herderova učení, které dává přednost přirozeným národům před umělými státy.

Po stránce ryze politické přiznává Havlíček určitou nadřazenost nad národem, ale z hlediska mravního ji odmítá. Z dějin uvádí argumenty proti byrokratickému centralismu a vyjadřuje pevné přesvědčení, že se každý centralizovaný policejní stát musí po určité době nutně rozpadnout.

Od 4. července 1848 Havlíček postupně rozebírá a vysvětluje hesla Národních novin, která formuloval v úvodním čísle. Při výkladu hesla o spojení Koruny české se v úvodu sice odvolává na české historické právo, ale podstatu odůvodnění tvoří odkaz na přirozené právo všech národů na samostatnost.¹⁶²

Dne 8. července 1848 byl Havlíček zvolen za poslance do říšského sněmu a dne 13. července odjel do Vídně, aby se zde zúčastnil průběžné zprávy o nejdůležitějších otázkách, které byly ve sněmu projednávány. Tím, že čeští liberálové přistoupili na platformu říšského sněmu, vyvolali odpor pokrokových sil v celém Rakousku. Bylo proto nutno tuto politiku teoreticky zdůvodnit a Havlíček se o to také pokusil ve svém článku, který vyšel 30. srpna 1848 v Národních novinách pod zajímavým názvem „Článek, o kterém bych si přál, aby jej každý přečetl a rozvážil“.

V tomto článku postavil Havlíček českou otázku do středoevropského kontextu a pokusil se vyložit a teoreticky dokázat její nejlepší programové řešení. Vychází

¹⁵⁹ Obrazy z Rus, 3. vydání, str. 97.

¹⁶⁰ Politické spisy I., str. 104.

¹⁶¹ Politické spisy II/2, str. 903.

¹⁶² Politické spisy II/1, str. 70.

z mnohonárodnostního charakteru rakouské monarchie a z postavení českého národa v rámci této monarchie. Dochází k závěru, že Češi musí vždy počítat s tím, že dva silné neslovanské národy ve střední Evropě (Němci a Maďaři) budou za všech okolností bez ohledu na politické, hospodářské a společenské změny usilovat o jejich národní svobodu a suverenitu.

Tím Havlíček prakticky povýšil národnostní otázku nad všechny ostatní a její vyřešení pokládá za základní problematiku existence českého národa. Tento závěr postavil jako výchozí bod, ze kterého muselo české národní a politické hnutí vycházet (obtížné postavení malého českého národa mezi dvěma silnými sousedy ve střední Evropě).

České národní hnutí tedy vzhledem ke své relativní slabosti muselo hledat vhodné spojence. Zde se již plně projevuje Havlíčkovu praktické politické uvažování, které vyplývalo z toho, že Havlíček byl s konkrétní politikou v mnohem větším styku než Palacký, který své závěry také formuloval obecněji.

Havlíček hodnotí ze svého stanoviska nejrůznější kombinace a možnosti české politiky v otázce hledání spojenců. Je pochopitelné, že kdyby vycházel z názorů Kollárovské obrozenecké generace, pak nejvýznamnějším a nejbližším spojencem českého národa by bylo Rusko, které by mohlo společně s českým hnutím sjednotit všechny slovanské národy v Evropě.

Toto spolenectví by však bylo možné jenom tehdy, kdyby Rusko bylo svobodným a demokratickým státem, který by respektoval státní nezávislost svých spojenců.

Podle Havlíčkových slov však „Rusko je země despotická a my ostatní Slované musíme se bohužel tohoto vlastního bratra co nejhoršího nepřítele varovati...“¹⁶³

Z této úvahy pak vyplývá celkový charakter českého národního hnutí. Vzhledem k tomu, že se Češi a ostatní rakouští Slované (hlavně Poláci) nemohou a ani nechtějí připojit k Rusku, probíhá jejich národně-osvobozené hnutí zcela jiným směrem než osvobozené hnutí všech ostatních neslovanských národů.

Němci se chtějí odtrhnout od Rakouska a spojit s jednotným německým státem, Italové se snaží připojit k osvobozenému hnutí v Itálii, Maďaři mají zájem na vytvoření samostatného vytvoření Uherska, pouze Slované nemají zájem o spojení se státem nebo politickým hnutím za hranicemi Rakouska. Zatímco hnutí neslovanských národů chce rozbít rakouskou monarchii, rakouští Slované musí mít podle Havlíčka zájem na udržení rakouského státu, protože zde tvoří většinu a při spravedlivém politickém uspořádání by mohli dosáhnout alespoň částečného splnění svých národních i politických cílů.

¹⁶³ Politické spisy II/1, str. 107-119.

Existuje zde však ještě jedna možnost a Havlíček o ní ve svých pozdějších teoretických člancích uvažuje, a to ozbrojený boj proti Rakousku. Přiznává, že ke konci roku 1848, když většina rakouského vojska soustředěného v Čechách odtáhla v čele s Windischgrätzem proti vídeňskému povstání, byly v českých zemích nejpříznivější podmínky pro ozbrojený boj proti vládě. Připouští, že by toto povstání při dobré organizovanosti a široké podpoře lidových venkovských vrstev mohlo zvítězit, ale tvrdí, že by se trvale nemohlo udržet a dříve nebo později by bylo potlačeno mnohem silnějšími protivníky.

Nejprve by česká revoluce musela bojovat s pruským vojskem, které by podle jeho slov přišlo ochotně na pomoc Habsburkům proti slovanským povstalcům. V této úvaze využívá Havlíček nacionalistické politiky německých demokratů v červnu 1848: „ ... důkaz toho máme na nepatrné šrutce červnové roku 1848! Jak tu celé liberální a revoluční Německo velebilo knížete Windischgrätze po bombardování Prahy! Jaká to radost, že slovanská Praha, původkyně slovanského sjezdu poražena byla od německého generála ...“¹⁶⁴

Havlíček je přesvědčen o tom, že by se české země proti tomuto útoku bránily, ale pak by podle jeho názoru zasáhlo Rusko: „ ... kdož by o tom pochybovati mohl, že by náš bohatý slovanský strýc, cár ruský, jak ochotně nebyl vyslal připravené nesmírné armády proti nám, jako jich vyslal proti Maďarům...“¹⁶⁵

Tento bratrovražedný boj Češi vést nemohli, a tak by celé jejich ozbrojené povstání muselo nutně skončit neúspěchem.

Vrátíme se však k Havlíčkovu článku z 30. srpna 1848. Po konkrétním rozboru národnostní a politické situace ve střední Evropě¹⁶⁶ dochází k závěru, kterým odpovídá na základní otázku politického směru rakouských Slovanů a tedy i Čechů: „my rakouští Slované máme největší potřebu a užitek z toho, když se Rakousko pohromadě udrží, poněvadž se i my Slované pohromadě udržíme“.¹⁶⁷

Havlíček si uvědomuje, že Slované potřebují silné a vlivné spojence, a proto si klade otázku, komu ještě záleží na zachování Rakouska. Sám si také odpovídá,¹⁶⁸ že hlavním a jediným spojencem v tomto úsilí je pro slovanské národy habsburská dynastie.

¹⁶⁴ Politické spisy II/1, str. 109.

¹⁶⁵ Politické spisy III/1, str. 591.

¹⁶⁶ Politické spisy III/1, str. 592.

¹⁶⁷ Při tomto rozboru podřizuje politickou situaci národnostní.

¹⁶⁸ Politické spisy II/1, str. 111.

Havlíček si však také nezastírá rozdíly mezi těmito dvěma spojenci a uvádí, že slovanským národům jde o zachování svobodného a demokratického Rakouska, kdežto dynastii záleží jen na Rakousku samotném.

Havlíčková austroslavistická koncepce české politiky je založena na těchto předpokladech: „... předně, abychom se my Slované demokracie a svobody věrně drželi, za druhé, abychom s dynastií věrně spojeni byli, a za třetí, aby též dynastie při svobodě a demokracii pevně stála.“¹⁶⁹

Zatímco o prvních dvou předpokladech, jejichž uskutečnění závisí na Slovanech, Havlíček nepochybuje, třetí předpoklad považuje za složitější.

Domnívá se, že Habsburkové budou podporovat svobodu a demokracii tehdy, jestliže si sami uvědomí svůj vlastní prospěch a jestliže budou Češi provádět takovou politiku, která Habsburky od demokracie a svobody neodradí (Havlíček ji charakterizuje „spravedlivostí v národnostním ohledu a mírností v politickém“).

Z toho ovšem vyplývá, že Slované měli ve skutečnosti plnit i třetí požadavek. Zde se plně projevil základní zlom v české politice po červnu 1848. Český politický program byl po tomto období založen na zásadě, že je třeba udržet Habsburky jako spojence českého hnutí a neodrazovat je od „demokracie a svobody revolučními a nemírnými požadavky“.

Na rozdíl od prvního období (do června 1848) tuto zásadu přijímá i levice českých liberálů v čele s Havlíčkem. Spojenectví s vídeňskou vládou, která má pomáhat českému osvobozeneckému hnutí, se pak stává pro celou českou politiku 19. století základním mezníkem, na kterém vše ztroskotává.

Toho si byli vědomi i někteří současníci, např. A. Springer o této politice uvádí: „... zvláště Češi a Chorvátí, kteří se rozhnili pro obnovení rakouské moci v protikladu k separatistickým choutkám Němců a Maďarů, klesli na pouhý nástroj. Aby získali důvěru vlády, museli provádět konservativní politiku a ztratili tím oporu v lidu a samostatnost vůči vládě...“¹⁷⁰

Havlíček se k základnímu principu své politiky v pozdějším díle ještě několikrát vrací a objasňuje jej z jiné strany: „... česká demokracie (liberální strana) neslužila dynastii, nýbrž sobě, a jestli, sloužíc sama sobě, posloužila zároveň monarchii, jest to jen šťastné sestavení

¹⁶⁹ Politické spisy II/1, str. 111.

¹⁷⁰ Politické spisy II/1, str. 113.

okolností, že se právě její interesy s našimi setkávaly ...¹⁷¹ Jak si však toto „šťastné sestavení okolností“ představuje, již Havlíček neuvádí.

Tato Havlíčkova i Palackého koncepce již velice brzy začíná prožívat krizi. První příznaky této krize se u Havlíčka projevují již v roce 1849. Havlíček si uvědomuje, že se jeho politický program dostává do bezvýchodné situace: „... to jsem již kolikrát s bolestí na myslí rozvažoval, jak na nás všude tenata nastrojena jsou, ať jsi jdeme vlevo nebo vpravo - a není divu, že se časem mimo vůle zmocní duše těžkomyslnost, když před očima jest onen nestejný boj, který náš ubohý národ již od sta a od tisíciletí bojuje dílem s absolutními vladaři, dílem se závistivými nenasyčenými sousedy ...“¹⁷²

V tomto období se ještě Havlíček domnívá, že těžká situace českého národa vyplývá především z objektivních podmínek a jen v náznamech připouští i určitý podíl subjektivní politiky liberální strany.

Za pobytu v Brixenu se tato krize prohlubuje a Havlíček dospívá k názoru, že především vlastní liberální politika zapříčinila neúspěch českého národního hnutí.

Tento názor vyjadřuje Havlíček satirickou formou ve známém dopise z roku 1853, kde uvádí: „... my máme u vlády vůbec tu dobrotu, že na nás dva biče pořád nachystané má. Když chce, vydává nás za maziniány a když chce za rusofily. Biti jsme ale vždycky. Z toho pro čipernou hlavu sama vysvítá přiměřená naše role: musíme být liberální co možná nejvíc a rusomanové taky co možná nejvíc ...“

Také Palacký vyjadřuje v 50. letech 19. století své pochybnosti o správnosti českého politického programu, ovšem typické pro českou politiku 19. století je, že zůstávala s menším či větším omezením v podstatě na tomto programovém základu.

IV.3. Rysy Palackého a Havlíčkova politického programu v letech 1848-49

Na závěr se pokusíme odpovědět na otázku, jaké byly základní shodné a rozdílné rysy Palackého a Havlíčkova politického programu v letech 1848-49.

Starší literatura uvádí, že Havlíček přijímá až na nějaké drobné detaily Palackého politický program: „Havlíček přijal program Palackého (nejen hesla, ale vůdčí ideu a ducha),

¹⁷¹ Springer, A.: Geschichte Österreichs, sv. 2., 1865, str. 349.

¹⁷² Politické spisy III/1, str. 203.

program ten zpodrobňoval, vyplňoval, postupem zkušenosti rozšiřoval a žurnalisticky šířil a hájil.“¹⁷³

Tento názor se uplatní spíše až od 2. poloviny roku 1848. Tehdy Havlíček ve všech základních otázkách souhlasí s Palackým. Dokazuje to především fakt, že Havlíček přijímá Palackého program vyjádřený v článku o centralizaci za svůj a zastává jej prakticky až do své smrti.

Chceme-li však poznat základní rozdíly obou koncepcí, které se projevují spíše v otázce celkového vlivu těchto koncepcí na české národní hnutí, je nutné se vrátit do první poloviny roku 1848.

V tomto období Havlíček na rozdíl od Palackého mnohem důsledněji vychází z českých státoprávních požadavků a také je ze všech představitelů české politiky nejrozhodněji formuluje. Zejména sděluje, že sice bude český národ v císařství rakouském, ale především v království českém. Nebo zdůrazňuje nutnost úplné samostatnosti Koruny české.

I když tento Havlíčkův státoprávní program není jednoznačný, přece jen je rozdíl od Palackého koncepce zřejmý.

Pro zkoumání Havlíčkova vztahu k Palackému je nutno vyjít z rozdělení české liberální strany v letech 1848-49 na tři skupiny:

- 1) pravice - vládně byrokratický směr (Pinkas, Strobach),
- 2) střed - Palacký,
- 3) levice - Havlíček, F. L. Rieger.

Z tohoto rozdělení, které vzniklo v průběhu roku 1848, vyplývá, že Havlíček tvořil s F. L. Riegrem levici liberální strany. V jeho četné korespondenci se často vyskytují zmínky o tom, že nechce pouze aplikovat Palackého politické názory, ale že se snaží jít vlastní cestou (např. v dopise Fany Weidenhoffeové z 6. dubna 1846).¹⁷⁴

Havlíček se s Palackým rozcházel jak v názorech na konkrétní politické otázky, tak i celkovým zaměřením. Jejich názory se střetly při projednávání návrhů na zemskou ústavu, v otázkách zastoupení měst a venkova i v otázce struktury nového zemského sněmu.

Především se však oba lišili svým zaměřením. Palacký byl na prvním místě historik, filosof a vědec, který svůj program formuloval na důkladných teoretických základech

¹⁷³ Masaryk, T. G.: Karel Havlíček, Praha 1920, str. 122.

¹⁷⁴ M. Novotný: Život s pochodní v ruce, Havlíčkův Brod, 1846, str. 147.

mnohem obecněji než Havlíček, jehož hlavní význam byl v propagátorské žurnalistické činnosti. Na rozdíl od Palackého Havlíček vytvářel svůj politický program na základě konkrétního rozboru přítomnosti, a proto také tento program mnohem silněji působil na nejširší vrstvy obyvatelstva. Havlíček byl více spjat s denní politickou situací, a proto byl v konkrétní politice (přes velký věkový rozdíl) zkušenější než Palacký.

Tyto rozdíly však vyplývaly z různosti politických metod obou českých politiků, takže závěrem můžeme konstatovat, že politický program v otázce řešení vztahu českých zemí k rakouské monarchii se v obou koncepcích po červnu 1848 prakticky shodoval a vycházel z požadavku rakouské federace.

V. Výsledky české politiky v letech 1848-49

Vídeňská vláda z obavy před tzv. „českým separatismem“ (jak bylo uvedeno v jejím prohlášení)¹⁷⁵ odmítla 1. července 1848 žádost českých zástupců na svolání zemského sněmu a naopak požadovala, aby se čeští poslanci přímo zúčastnili vídeňského říšského sněmu.

České národní hnutí vedené liberály se tomuto požadavku celkem bez námitek podřídilo a tím došlo v české politice k významnému přesunu, který se projevil především v otázce hlavního politického programu.

Český státoprávní program, který vycházel ze zásad českého historického práva a usiloval o obnovení svazku Koruny české, byl nahrazen Palackého programem rakouské federace, jenž byl založen na přirozenoprávní teorii a vycházel z národnostního principu.

Starší literatura (T. G. Masaryk, Z. V. Tobolka) především zdůrazňuje právní následky této programové změny a považuje je za rozhodující chybu české politiky, jejíž vliv se pak projevuje ve 2. polovině 19. století.

T. G. Masaryk o této otázce uvádí: „Palacký a s ním ostatní čeští politikové přijali oktrojirky roku 1848 a šli do nového centrálního parlamentu bez všelikého ohrazení státoprávního; tím ovšem porušena kontinuita historického práva, jaké se Maďaři a Charváti nikdy nedopustili...“¹⁷⁶

Cílem této kapitoly je nastínit představy a plány českých liberálních politiků v otázce vztahu českých zemí a Rakouska v období od července roku 1848 do března roku 1849 a porovnat je jak s konečnými výsledky této politiky, které byly vyjádřeny v oktrojované ústavě ze 4. března 1849, tak především s jejich politikou v prvním období revoluce (do června 1848).

Vzhledem k tomu, že ústřední postavou českého národního hnutí v tomto období je František Palacký, budeme především vycházet z jeho koncepce řešení české otázky, která byla vyjádřena ve dvou návrzích české ústavy, v programovém článku „O centralizaci a národní rovnoprávnosti v Rakousku ze 7. prosince 1849 a v konkrétních politických vystoupeních na říšském sněmu ve Vídni a v Kroměříži.

¹⁷⁵ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 331-332.

¹⁷⁶ Masaryk, T. G.: Karel Havlíček, str. 143.

Představitelé českého národního hnutí v čele s Palackým se změnou svého politického programu pokusili převést české požadavky na říšský sněm, kde doufali v získání většiny vzhledem k převaze slovanských poslanců.

Volby do říšského sněmu proběhly ve dnech 8. a 9. června 1848. Palacký, který byl zvolen na šesti místech, přijal poslanecký mandát Prahy a přijel do Vídně dne 16. července. Kromě něj byli zvoleni další významní čeští liberální představitelé - F. L. Rieger, K. Havlíček, Strobach, Brauner, Šafařík, Pinkas, kteří pak tvořili hlavní část tzv. Slovanského klubu.

Palacký byl bezesporu hlavní osobností nejen české poslanecké skupiny, ale jeho vliv působil také v tomto sdružení. Význam ostatních českých poslanců (snad s výjimkou F. L. Riegra) byl jen okrajový. Přesto se však Palacký aktivně nezúčastňoval sněmovních diskusí, patrně z toho důvodu, že své veškeré úsilí soustředil na práci v ústavní komisi, která měla vypracovat a sněmu předložit ke schválení návrh nové rakouské ústavy.¹⁷⁷

V.I. Říšský sněm ve Vídni

Říšský sněm ve Vídni byl slavnostně zahájen dne 22. července 1848, ale jednání postupovalo neobyčejně pomalu. Dne 31. července 1848 byl vytvořen třicetičlenný ústavní výbor, který vytvářeli vždy tři zástupci z deseti rakouských zemí, což znamenalo, že převahu měli představitelé neslovanských národností a zastánci centralismu. Za českou skupinu byl do tohoto výboru zvolen Palacký spolu s Pinkasem a Riegerem. Tento konstituční výbor vytvořil ze svých členů dvě komise; jednu pro tzv. „základní práva lidu“, druhou pro „ústavní ústrojí říše“, čili pro vypracování základní části budoucí říšské ústavy.

V této druhé komisi byli zástupci všech zemí, za české země František Palacký, za Moravu Kajetán Mayer, za Rakousy Joseph Goldmark atd.

Vzhledem k tomu, že se někteří zástupci obávali podat konkrétní návrhy, musel se prakticky celé práce ujmout Palacký.¹⁷⁸

Před vlastní prací si vytyčil hlavní teze k ústavě (především rozdíl mezi státním centralismem a zemskou autonomií) a tento svůj první ústavní návrh, který obsahoval 72 paragrafů, předložil dne 26. září 1848 k projednání v ústavním výboru.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Palacký, F.: Radhost, III., str. 287.

¹⁷⁸ Palacký, F.: Spisy drobné, I., str. 57.

¹⁷⁹ Doslov k Radhost, III, str. 287.

Tato komise však první Palackého návrh neschválila. Palacký ve svém prvním návrhu využil některých základních principů konstituční monarchie tím, že v podstatě omezoval vliv panovníka na pouhé právo vetovat některé návrhy zákonů, předložených říšskému sněmu, vycházel ze svrchovanosti lidové moci apod. Nemohl však pouze napodobit francouzskou a belgickou centralistickou ústavu, protože v duchu své koncepce musel nutně vycházet z mnohonárodního charakteru Rakouska a z uspokojení práv jednotlivých národů.

Palacký sice ještě v podstatě vycházel z českého státoprávního programu, který však podřídil širšímu federalistickému programu (země Koruny české mohly být jedním celkem v rámci rakouské federace, ale také nemusely být, protože konečné rozdělení záviselo nejen na územním, ale i na národnostním principu).

Místo termínu federace používá Palacký později pojmu autonomie, což odůvodňuje tím, že v Rakousku již neexistují samostatné a svrchované státy, ale pouze provincie spojené již dávno v minulosti v dědičnou monarchii. K tomuto definitivnímu popření státoprávního programu však v jeho koncepci dochází až na počátku roku 1849.¹⁸⁰

V tomto prvním náčrtku Palacký ještě kolísá mezi federací zemí a národností. Vychází z federace zemí, která měla být omezena jen tam, „kde jednota a moc celkové říše nezbytně si toho žádají“.¹⁸¹

Za základ územní autonomie (federace) však Palacký považoval především přirozené právo jednotlivých národností na vlastní vývoj. Národní rovnoprávnost viděl především v osvobození Slovanů a Rumunů od nadvlády Němců a Maďarů, což bylo podle něho možné pouze federativním řešením na rozdíl od centralismu a dualismu, které vedly k německé a maďarské hegemonii.

Tento první ústavní návrh¹⁸² se skládal z pěti částí, z nichž Palacký vypracoval čtyři, zatímco otázkami týkajícími se základních lidských práv se zabývala zvláštní komise. První část ústavy se soustředila na celkové vymezení a rozdělení rakouského státního území.

Vzhledem k tomu, že v tomto období ještě byla platná zvláštní uherská ústava, vztahuje se Palackého ústavní návrh pouze na neuherské země, pozdější Předlitavsko.

Palacký vychází z územního dělení na čtyři hlavní skupiny zemí:

1) polské země - Krakov, Halič, Bukovina,

¹⁸⁰ Palacký, F.: Spisy drobné, I., str. 77.

¹⁸¹ viz § 36 1. ústavního návrhu - Palacký, F.: Spisy drobné, str. 60.

¹⁸² Palacký, F.: Spisy drobné, I, str. 65-68.

- 2) české země - Čechy, Morava, Slezsko,
- 3) německo-rakouské země - Rakousy, Salzburg, Tyroly, Štýrsko,
- 4) illyrské země - Korutany, Krajina, Přímoří, Dalmácie.

Hranice těchto zemí měly být přesně určeny vládou, ale vnitřní dělení bylo již záležitostí vlád těchto zemí. V každém hlavním městě zemské vlády měl stát v čele zemský ministr, jemu měli být podřízeni tzv. radové pro jednotlivé státní resorty (politické, hospodářské a kulturní). V sídle zemské vlády se měly scházet zemské sněmy, jejichž poslanci se volili podle přesně stanovených zásad.

Vzhledem k tomu, že Palacký uvedl mezi sídly zemských vlád Prahu i Brno, je možné předpokládat, že vycházel z rozdělení českých zemí na dva zemské celky, které by spolu navzájem nesouvisely (Čechy a Morava). Zemská správa však byla pouze jednou správní linií ve federalizovaném Rakousku. Tou druhou byla správa říšská, kterou vykonávali říšští ministři a říšský sněm.

Zemský premiér podléhal říšskému ministerskému předsedovi a jeho moc byla omezena i tím, že výkonnou moc ve všech zemích vykonávali vedle zemských úředníků i úředníci říšští, kteří podléhali pouze říšské radě.

Je třeba dále poukázat na ustanovení § 72, které uvádí, že všechna usnesení zemských sněmů musí schválit císař a teprve po jeho schválení dostávají platnost zákona. Usnesení, která císař neschválí, se pak musí předložit k projednání říšskému sněmu.

Říšský sněm měl rozhodovat prostřednictvím říšské ústavy o zřízení zemských sněmů a vlád a mohl je svou parlamentní většinou změnit. Podle Palackého konceptu říšské ústavy byla deseti zemím ponechána především politická práva, vlastní soudnictví, finanční a hospodářská správa, školství atd.

Rozsah pravomoci ústředních orgánů byl přesně rozlišen a byl poměrně široký. Vedle obecných hledisek a zásad měly výhradní pravomoc v otázkách zahraniční politiky, společných financí, vojenských, soudních aj. Typickým znakem tohoto prvního návrhu je určitá povšechnost a neurčitost ve vymezení základních ústavních nařízení. Tak např. jen velice málo se dozvídáme o pravomoci panovníka, říšských ministrů o bližším vymezení soudní moci, o problematice vojenské, finanční atd. Do jisté míry se formulací těchto otázek zabývala druhá ústavní komise, ale přesto lze považovat tento návrh za koncept, který by nutně musel být doplněn a přesně kodifikován.

Nejproblematictější však byla otázka přesného vymezení práv zemských vlád a jejich vztahu k ústřední moci. Po této stránce byl Palackého návrh jen neúplným řešením, které by bez přesné právní kodifikace mohlo být zcela omezeno na pouhou kulturní autonomii pro jednotlivé národní nebo zemské celky.

V.2. Říšský sněm v Kroměříži

Dne 6. října 1848 vypuklo vídeňské povstání, které znamenalo základní přelom v jednání říšského sněmu. Čeští poslanci narychlo opustili Vídeň, ovšem sněm, který se obrodil od pravicových poslanců, zasedal dále.¹⁸³

Císař Ferdinand po vypuknutí povstání ihned opustil Vídeň a odjel do Olomouce, kde také dne 22. října 1848 zvláštním reskriptem odročil vídeňský sněm a svolal jej na dny 15. - 22. listopadu do Kroměříže, kde měl pokračovat v práci na ústavě.

Čeští poslanci podporovali protirevoluční politiku vlády a vyslovili se proti trvání tzv. „kusého vídeňského parlamentu“. Aktivně se v této politice angažoval Palacký, který sepsal formální žádost českých poslanců¹⁸⁴ za odročení sněmu do Kroměříže (Kroměříž navrhl vládě Palacký). Tato žádost zároveň podává vysvětlení, z jakých důvodů opustili čeští poslanci říšský sněm.

Palacký v tomto spise odsuzuje vídeňské povstání, které podle něj narušilo jednání ústavodárného sněmu a které bylo prý vyvoláno Maďary na protest proti tomu, že ostatní národy mají mít stejná národní práva jako oni. Zde se projevuje typický antagonismus českého národního hnutí nejen k maďarské revoluci, ale k středoevropskému revolučnímu hnutí vůbec, který znamenal jednu z hlavních příčin jeho konkrétního neúspěchu.

Palacký ve svém prohlášení¹⁸⁵ značně přecenil snahy a cíle vídeňské vlády, když uvedl, že hlavním cílem této vlády je dát všem národům právo na svobodný život. Lze uzavřít, že tento významný politický omyl se stal pro české národní hnutí osudným.

Na návrh českých poslanců byla za nové sídlo říšského sněmu vybrána Kroměříž, kde se také s konečnou platností měla podle představ českých politiků vyřešit naše otázka vztahu k rakouské monarchii. Ústavní výbor zde pokračoval ve své práci, ale užší pětičlenná

¹⁸³ Podrobněji o této otázce pojednává E. Priesterová v práci *Stručné dějiny Rakouska*, Praha 1954.

¹⁸⁴ Palacký, F.: *Spisy drobné*, I, str. 65-68.

¹⁸⁵ Palacký, F.: *Spisy drobné*, I, str. 66.

subkomise, která měla vytvořit vlastní koncepty ústavních návrhů, zde prakticky (s výjimkou Palackého) svou práci teprve začínala. Již počátkem listopadu roku 1848 předložil poslanec Kajetán Mayer ústavní komisi vlastní návrh nové rakouské ústavy.

Komise měla rozhodnout o tom, který z obou konceptů předloží ústavnímu výboru k projednání. Po dlouhotrvajících poradách nakonec k dohodě nedošlo, a tak byly ústavnímu výboru předloženy obě ústavní předlohy: Mayerova, která měla 154 paragrafů, a Palackého o 75 paragrafech.

Obě ústavní předlohy však ještě byly pozměněny. Mayer přijal některé body z prvního návrhu Palackého, rozšířil je však o některá ustanovení belgické ústavy z roku 1831 a především pozměnil některé body v duchu centralistických zásad.

Také Palacký sestavil nový návrh, ve kterém pozměnil koncepci federace a vysvětlil sporné otázky. Tento jeho druhý návrh byl také předložen ústavnímu výboru, který jej však projednával pouze jako návrh menšinový. Palackého druhý ústavní návrh¹⁸⁶ je již podstatně obsáhlejší a v mnohých sporných otázkách konkrétnější než návrh první. Palacký zde především na rozdíl od prvního návrhu zcela jasně vymezil program národnostní federace, podle kterého mělo být vytvořeno pět národnostních skupin: 1. německo-rakouská, 2. česká, 3. polská, 4. illyrská, 5. vlašská. Uvnitř těchto národnostních skupin měly být ještě menší celky - tzv. kraje.

Tato koncepce se již zcela jasně staví proti českému státoprávnímu programu. Později Palacký uvádí, že tyto jeho návrhy souvisely pouze s revoluční dobou a že by se později uskutečnit nedaly.¹⁸⁷ V Kroměříži však Palacký odůvodňoval své návrhy také z toho hlediska, že je nutné vycházet ze živé historie, která má vztah i k budoucnosti, a ne z historie „pergaménové“.¹⁸⁸ Federace podle národností by měla pro české země jeden hlavní důsledek v tom, že by od Čech musely odpadnout německy mluvící oblasti pohraničí. Palacký v roce 1848 ani tuto možnost neodmítá, ale nevěří, že by byla v praxi uskutečnitelná a uvádí:¹⁸⁹ „Nikterak nejsem proti rozdělení německých a českých oblastí Čech; kdyby jen prakticky bylo možno, navrhol bych je. Čechy jsou kotlina, kotel však, aby nebyl zničen, nemůže se rozdělit...“

¹⁸⁶ Palacký, F.: Spisy drobné, I, str. 70-74.

¹⁸⁷ Palacký, F.: Radhost III, str. 191.

¹⁸⁸ Diskuse v ústavním výboru dne 24. ledna 1848 (Spisy drobné, I, str. 79)

¹⁸⁹ Palacký, F.: Spisy drobné, I., str. 79.

V 60. letech 19. století odůvodňuje Palacký myšlenku národní federace v letech 1848-49 především odporem Němců.¹⁹⁰

Zatímco Mayer navrhoval dvoukomorový říšský sněm, Palacký v tomto návrhu zastával koncepci jednokomorového říšského sněmu, jehož poslanci by byli voleni zemskými sněmy. Císař měl vykonávat výkonnou moc prostřednictvím říšských ministrů.

Největším problémem bylo vymezení pravomoci zemských vlád a jejich vztah k ústřední vládě. Palacký zde částečně doplňuje a konkretizuje pravomoc zemských vlád (§§ 4-19). Na rozdíl od prvního návrhu upouští od ustanovení § 70, kde se uvádí, že v kompetenci zemského sněmu je zákonodárná moc ve všech odvětvích, které nejsou výslovně přiděleny říšskému sněmu a říšské moci. V tomto druhém konceptu se snaží pravomoc zemskou i říšskou přesně vymezit v ustanoveních §§ 3-4. Přesto však podíl říšské moci zůstal téměř shodný (s výjimkou organizace soudů).

Novým a důležitým doplňkem je ustanovení § 5 týkající se zákonodárné moci. Říšskou zákonodárnou moc měl vykonávat císař společně s říšským sněmem, zatímco zákonodárnou moc zemskou měl vykonávat císař společně se zemským sněmem jako hlava této země (tzn. jako český král). Toto ustanovení jen formálně zmírňovalo centralistické snahy německých poslanců a bylo později přijato kroměřížským ústavním výborem.

Přesné vymezení právní pravomoci říšských úřadů na jedné straně a zemských úřadů na straně druhé vedlo k velkým diskusím a názorovým rozdílům v ústavním výboru, který zahájil své porady o ústavě dne 22. ledna 1849 a bez jakéhokoliv styku s ministerstvem je ukončil dne 4. března 1849, kdy byla předloha ústavy přijata. Ústavní výbor přijal na základě svého jednání návrh Kajetána Mayera, ovšem v jednotlivých otázkách přihlížel i k návrhům Palackého.

Mayerův návrh se lišil od Palackého především svou vyhraněnou centralistickou koncepcí. Autor nesouhlasil s větší pravomocí zemských vlád, chtěl, aby z jejich pravomoci bylo vyňato soudnictví se soudní správou, industriální zákonodárství aj.

Nesouhlasil také s tím, aby si každá národnostní skupina (podle návrhu Palackého) stanovila počet odpovědných radů pro zemskou správu a navrhoval koncepci krajského zřízení.

Palacký se zúčastnil zpočátku aktivně jednání ústavního výboru, ale když na počátku února bylo zřejmé, že jeho návrhy nemají naději na úspěch v boji s centralistickou většinou,

¹⁹⁰ Idea státu rakouského, článek 4, str. 73.

vystoupil z konstitučního výboru s cílem prosadit svou koncepci ve sněmu, kde měli Slované většinu. Dne 6. února, kdy Palacký vystoupil z výboru, byl na jeho místo zvolen Strobach.¹⁹¹

Za Palackého účasti byly v ústavním výboru projednány pouze tři otázky:

- 1) rozdělení říše na země a skupiny,
- 2) vymezení pravomoci říše a zemí,
- 3) práva jednotlivých zemí.

K první otázce se Palacký vyslovil již na úvodní schůzi výboru. Podle něho mělo existovat velké a jednotné Rakousko, přičemž říšská ústava se měla vztahovat i na Uhry. Podle jeho návrhu se jednalo o to, zda je nutno dělit říši podle historických provincií (zemí) a nebo podle národností.

Palacký se prohlásil za absolutního federalistu v tom smyslu, že žádal dostatečnou vnitřní autonomii pro všechny národnosti. Odůvodňoval to tím, že v Rakousku jsou všechny provincie odedávna pod dědičnou monarchií a nejsou samostatnými státy, aby se mohla provést jejich federace ve vlastním slova smyslu. Stavěl se proti obnovení původního statutu Uher z toho důvodu, že dvěma říšskými sněmy by byl již položen zárodek budoucího rozvratu. V diskusi, která se rozvinula o otázce České koruny, Palacký uvádí: „Včera zde padla slova, jako by mluvíti o Koruně české byla zrada na zemi nebo na státu. Musím však upomenouti na to, že císař Ferdinand asi sám něco věděti musel o Koruně české, protože byl za krále českého korunován a musel složiti korunní přísahu za přítomnosti zástupců moravských a slezských...“¹⁹²

Palacký dokazuje, že užití pojmu Česká koruna neznamena vyjádření českého separatismu, ale že tento pojem je v plném souladu s ústavou. Zároveň se staví proti tendencím, které usilují rozdělit říši na malé celky, a upozorňuje, že partikularismus je vstupní branou absolutismu. Ústřední moc bude podle něj obratně manipulovat mezi zemskými a krajskými sněmy a nakonec se spojí s krajskými sněmy, které jí prakticky nejsou nebezpečné, proti zemským sněmům, a bude se snažit o jejich zrušení. Dokazuje, že ústřední moc chce rozdělit slovanské obyvatelstvo v rámci krajů, aby bylo jako celek zbaveno politické moci.

¹⁹¹ Palacký, F.: Radhost, III, str. 287-290.

¹⁹² Palacký, F.: Spisy drobné, I, str. 80.

Tento postřeh sice pomohl Palackému pochopit další perspektivy vývoje českého národního hnutí, ale nezabránil vítězství zastánců provinciálního dělení Rakouska. Velkou většinou byl totiž přijat jejich návrh na zřízení 14 zemí rakouského císařství (bez Uher).

Každá z těchto zemí měla mít zaručenou autonomii a územní celistvost. Všechny země byly prohlášeny za nedílné součásti celého císařství a ve vzájemném vztahu byly zcela rovnoprávné. Tato rovnoprávnost však sloužila především centralistickým snahám.

Německá většina v ústavním výboru nechtěla připustit rozdíly v historickém postavení a právu jednotlivých zemí. Ani námitky českých poslanců, že vzhledem k příliš velkému rozdílu v rozloze a významu jednotlivých zemí se propagovaná rovnost stává vlastně nerovností, neuspěly.¹⁹³ Toto stanovisko malých německo-rakouských zemí bylo pak rozhodující pro konečnou podobu říšské a zemské ústavy především pro rozdělení zákonodárné a výkonné moci mezi říší a jednotlivými zeměmi. V konečném ústavním konceptu měl důležité státoprávní postavení zaujímat nejvyšší říšský soud, který měl být obsazován z jedné poloviny císařem (jeho zástupci) a druhou polovinu měli tvořit zástupci komory zemí (§ 139). Říšský soud měl mít výhradní pravomoc pro řešení sporů mezi jednotlivými říšskými zeměmi i ve sporech o konečné vymezení pravomoci mezi vládními institucemi a zemskými úřady.

Důležitou otázkou pro organizaci říše byla struktura říšského sněmu. Byl přijat Mayerův návrh, který vycházel ze soustavy dvou komor (lidové sněmovny a sněmovny zemí). Proti tomuto rozhodnutí se postavil F. L. Rieger, který zastával Palackého názor na jednokomorový říšský sněm, složený pouze z poslanců zemských sněmů. Pro zajímavost lze zmínit, že další dva čeští poslanci Pinkas a Strobach hlasovali pro Mayerův návrh a pouze žádali, aby zemím byla přiznána větší autonomie. Mayerův návrh byl přijat spolu s usnesením, podle kterého členové obou sněmoven zastupují pouze říši a nesmějí přijímat žádné další instrukce. Závěr, který vyplývá z tohoto usnesení, znamená, že veškerá prohlašovaná autonomie se stala pouze obratnou frází a v praxi nebyla a vzhledem ke struktuře státní moci ani nemohla být uplatňována.

Zemská sněmovna měla být volena zemskými sněmy, ale bylo třeba rozřešit otázku zastoupení jednotlivých zemí. Pro konečnou koncepci byl přijat návrh českého zástupce Pinkase, který žádal, aby každá země byla zastoupena šesti poslanci a větší země, které se skládají z více než jednoho kraje, měly mít výhodu jednoho poslance za každý další kraj.

¹⁹³ Především F. L. Rieger měl námitky proti zásadě úplné rovnosti s ohledem na složení zemské sněmovny nového říšského sněmu, protože by ji prakticky ovládly malé země.

Autonomistický základ této sněmovny však prakticky zanikl tím, že poslanci nemuseli být voleni svými zemskými sněmy, nesměli od nich přijímat pokyny a měli se pokládat pouze za zástupce říše.

Zákonodárná pravomoc říšského sněmu vyplývala nepřímo z předpisu o zákonodárné pravomoci jednotlivých zemí. Na schůzích konaných ve dnech 28. - 31. ledna 1849 Palacký prosazoval, aby vše, co nebude výslovně uzákoněno v říšské pravomoci, patřilo do kompetence zemských vlád.¹⁹⁴ Proto žádal, aby byla přesně vymezena pravomoc říšské vlády, ke které měla posloužit přesná definice ústřední a zemské moci.

Při hlasování byla za základ konkrétního vymezení zákonodárné pravomoci zemí přijata Mayerova koncepce, která dělila zemské zákonodárství na dvě části:

- 1) část samostatnou,
- 2) část všeobecnou v rámci říšských zákonů.

K samostatné pravomoci zemí uvedl Mayer zemské finanční otázky, otázky hospodářské, kulturní a sociální. K všeobecné pravomoci zemí patřilo, aby v rámci platných říšských zákonů rozhodovaly vzhledem ke svým potřebám o otázkách školství a kultury.

Tato ustanovení byla přijata i přes odpor Palackého a Riegera, kteří chtěli, aby do zemské pravomoci patřilo také soudnictví, dále industriální zákonodárství a zemská policie.¹⁹⁵

Palacký pod dojmem těchto neúspěchů vystoupil z ústavního výboru, kde zůstali tři čeští zástupci, z nichž pouze Rieger důsledněji zastával federalistický program. Pinkas a Strobach vystupovali velice opatrně a kompromisnický a dokonce je známo, že sám Strobach napomínal Riegera, „že příliš často hrozí revolucí“.¹⁹⁶

Ve dnech 6. a 7. února 1849 se v ústavním výboru jednalo o autonomii říšských zemí v rámci ústavy, o jejich územní celistvosti.¹⁹⁷ Byl přijat Mayerův návrh, který uznával zemské vládní moci, které měly být omezeny říšskou mocí. Tento návrh byl přijat s tím, že zákonodárnou moc, která přísluší určité zemi, vykonává císař společně se zemským sněmem. Českým poslancům se pak nepodařilo zachovat zemským sněmům jednotnou zemskou legislativu.

¹⁹⁴ Palacký, F.: Spisy drobné, I, str. 82.

¹⁹⁵ Palacký, F.: Spisy drobné, I, str. 70.

¹⁹⁶ Protokolle, str. 179.

¹⁹⁷ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 535 - viz § 5 konečného ústavního návrhu.

V druhé polovině února se jednalo o otázce složení a řízení zemských sněmů. Český zástupce Pinkas podal návrh, který se týkal národních kurií v zemích, kde žijí různé národnosti. Tím však celou otázku velice zkomplikoval, protože se nyní ústavní výbor dohadoval o právech a zastoupeních jednotlivých kurií na zemském sněmu, který by se prakticky rozpadl na jednotlivé národnostní skupiny. Tento návrh vzal sice Pinkas zpět, ale lze z něho dovodit, že po odchodu Palackého čeští zástupci někdy sami nevěděli, co vlastně chtějí a jak mají své požadavky formulovat, neměli tedy propracovaný vlastní program. Určitým úspěchem federalistů bylo uznání práva zemí na vytvoření vlastní ústavy, která pak měla být schválena říšským sněmem.

Po dlouhých diskusích byly nakonec stanoveny zásady, které měly zemské sněmy dodržovat.¹⁹⁸ Němečtí zástupci Brestel a Hein navíc prosadili i vznik krajů a krajských zřízení, které měly mít na starosti záležitosti obecní samosprávy, komunikace, školství v rámci kraje atd. Tento politický systém, který předpokládal, že vedle říšské a zemské legislativy vznikne také legislativa krajská, byl velkým vítězstvím centralistické strany nad federalisty.

Jakmile ústavní výbor dokončil návrh ústavy, která měla být předána sněmovnímu plénu ke schválení, využila vláda první vhodné příležitosti a dne 7. března 1849 za pomoci vojska sněm rozehnala a vyhlásila připravovanou oktrojovanou ústavu.

Pokud bychom se zamysleli nad významem kroměřížského návrhu říšské ústavy, pak lze uvést, že tento návrh vycházel obecně ze zásad konstituční monarchie, ale na rozdíl od představ českých liberálů nebyl federalistický, ale z drtivé většiny centralistický.

Federalisté dosáhli určitých formálních, organizačních úspěchů (např. v otázce uznání zemské zákonodárné moci, zřízení zemské sněmovny při říšském sněmu), ale tyto úspěchy měly vždy svá omezení a svou protiváhu v centralistických opatřeních. Tak např. zemská zákonodárná i výkonná moc byla značně okleštěna ve prospěch říše a jejich ústředních orgánů.

Zvláštní úkol připadal krajskému zřízení, které ve větších zemích mělo vytvářet určitou zemskou decentralizaci v zájmu říše. Neúspěch federalistického programu a tím i celé české politické koncepce byl způsoben sice jednak odporem centralistů, ale především vlastní politikou českého národního hnutí, které ještě před zahájením sněmu přistoupilo na

¹⁹⁸ Černý, J.M.: Boj za právo I, str. 542-3, viz ustanovení § 112-122 tohoto návrhu.

centralistickou zásadu jednotného Rakouska, které mělo svým zemím poskytnout blíže neurčenou autonomii. Tím bylo již dávno před zahájením sněmu rozhodnuto o porážce české politiky.

V.3. Oktrojovaná ústava a důvody neúspěchu kroměřížského sněmu

Dne 7. března byla sněmovna obsazena vojskem, císařským manifestem ze dne 4. března 1849 byl říšský sněm rozpuštěn a byla vydána tzv. oktrojovaná ústava o počtu 123 ustanovení.

Sněm se prakticky nezmohl na odpor. Jen část bývalých poslanců se shodla na jakémsi protestu nebo spíše ospravedlnění činnosti sněmu, které vyšlo dne 15. března. Dne 21. března vydali čeští poslanci prohlášení o své činnosti na říšském sněmu, jehož autorem byl Palacký.¹⁹⁹

V manifestu ze dne 4. března 1849²⁰⁰ císař František Josef I. uvádí, že jeho úkolem je ukončit revoluci, a proto také rozpouští sněm, který podle něj nebyl schopen dohodnout ústavní předlohu a který se v říjnu 1848 postavil proti panovníkovi (Ferdinandu II.).

Manifest vystihl, že skutečně již nastala vhodná situace k potlačení revoluce. Zřetelně vymezil dvě hlavní příčiny rozporu s říšským sněmem, tedy vláda jej pokládala za výsledek revoluce, který ohrožuje její zájmy, a současně mu nechtěla přiznat právo vypracovat ústavu i pro Uhry, kde se prozatím ještě bojovalo.

Na druhé straně však manifest stěžil mohl zakrýt tu skutečnost, že císař sám povolal sněm k vypracování ústavy, tedy její oktrojování bylo v přímém rozporu s jeho sliby. Nadto lze těžko ztotožňovat tzv. „kusý vídeňský sněm“, který dále jednal po 6. říjnu 1848 s konzervativním kroměřížským sněmem, kde měla pravice jasnou většinu.

Oktrojovaná ústava²⁰¹ sice část svých ustanovení převzala z kroměřížského ústavního návrhu, ale její autor hrabě Stadion se především snažil vycházet z důsledného absolutistického a centralistického principu. Ústava byla vydána pro všechny země rakouského císařství včetně Uher.

Země Koruny české i uherské nebyly uznány za zvláštní celky a byly rozděleny na samostatné rakouské provincie (korunní země), které byly ve vzájemném vztahu nezávislé a

¹⁹⁹ Palacký, F.: Spisy drobné, I, str. 97-110.

²⁰⁰ Černý, J.M.: Boj za právo II, str. 11-13.

²⁰¹ Černý, J.M.: Boj za právo II, str. 15-22.

jejich společným nadřazeným orgánem byl říšský sněm, který se dělil na horní a dolní sněmovnu.

Zemské sněmy byly pokládány pouze za voličský orgán pro zastoupení nejvyšších poplatníků (hlavně velkostatkářů), kteří byli voleni do horní sněmovny. Z toho vyplývá, že více než 3/4 horní sněmovny měli tvořit nejbohatší a také nejkonzervativnější poslanci. Jen malou menšinu pak tvořili skuteční zástupci jednotlivých zemí. Zemští místodržitelé byli jmenováni císařem a měli v zemi prakticky neomezenou pravomoc. Vnitřní autonomie jednotlivých zemí byla podstatně omezena²⁰² a vztahovala se pouze na otázky hospodářské a kulturní.²⁰³

Dne 30. prosince 1849 byla vydána ústava pro české království, která vycházela ze zásady, že české království je nerozdílnou součástí rakouského státu. V praxi však říšská oktrojovaná ústava ani česká zemská ústava nikdy nevstoupily v platnost.²⁰⁴

Po rozpuštění kroměřížského sněmu vydali čeští poslanci dne 21. března 1849 tzv. Osvědčení o své činnosti na říšském sněmu ve Vídni a v Kroměříži.²⁰⁵ Autorem těchto prohlášení byl Palacký a jeho cíl byl zřejmý, a to obhájit neúspěšnou politiku českých liberálů na říšském sněmu. Palacký vychází ze své koncepce federalizace na základě národnosti, kterou považuje za jediné správné řešení politických rozporů v rakouském státě. Znovu vysvětluje její zákony a hlavní zásady: „Rakousko se má stát státem federativním, založeným na spolčení svobodných národů, nejsou ani německým ani slovanským. Má zůstatí dědičným mocnářstvím, ale přijmouti též povahu státu konstitučně-demokratického...“²⁰⁶

Z těchto důvodů Palacký vyvozuje, že bylo nutno vystoupit proti zvláštním záměrům Němců i Maďarů. Jinými slovy můžeme říci, že česká austroslavistická politika se dostala do příkrého rozporu s odstředivými silami, které se snažily Rakousko rozbít, a podílela se ve spolupráci s ústřední mocí na jejich politické likvidaci.

Tuto skutečnost potvrzují i další Palackého vývody, které se týkají postavení českých poslanců na říšském sněmu. Uvádí, že čeští poslanci měli na sněmu těžkou pozici, takže se v některých otázkách shodovali s vládou (především v postoji k říjnovému povstání a maďarské revoluci). Domnívá se, že konečným výsledkem těchto akcí by byla samostatná uherská říše na východě a německá říše na západě, která by zahrnovala také české země.

²⁰² Je vyjádřena v zemských zřízeních z roku 1861.

²⁰³ Podrobněji viz § 35 oktrojované ústavy.

²⁰⁴ Od roku 1851 nastupuje opět absolutismus.

²⁰⁵ Černý, J.M.: *Boj za právo I*, str. 598.

²⁰⁶ Černý, J.M.: *Boj za právo I*, str. 598.

Těmito důvody vysvětluje Palacký provládní postoj českých poslanců a jejich odchod z Vídně. Z hlediska českého nacionalismu to byla podle něj jediná cesta, kterou česká politika v tomto období mohla jít.

Její neúspěch odůvodňuje především postojem vlády, která prý „zapřela českou stranu tím, že jednala s tzv. „kusým parlamentem“, a také v dalším jednání jí nevyšla vstříc“. Zdůrazňuje aktivitu českých poslanců, kteří si prý vymohli další sněmování v Kroměříži a jejich důslednou politiku proti německé reakci a nové vládě.²⁰⁷

Vláda podle Palackého svým postojem dokázala, že v žádném případě nemíní plnit své sliby.²⁰⁸ Zajímavá je část Osvědčení, která se týká konkrétní situace ve sněmu při jednání o návrhu ústavy.²⁰⁹ Palacký uvádí: „Obě největší země Čechy a Halič měly dohromady více nežli polovici všeho v Kroměříži zastoupeného obyvatelstva Rakouského, jakož také poslanci jejich ve sněmu už o sobě činili absolutní většinu (197:383); v konstitučním výboru však obě tyto země dohromady měly jen 6 hlasů, kdežto ostatní menší země tam měly neméně než 24 hlasy; a přece o všech otázkách se rozhodovalo většinou hlasů. Z toho plyne nutný závěr, že řečený návrh nikterak nebyl výrazem názoru sněmovny, v její celistvosti, pročež také nepochybně nadíti se bylo při generální debatě podstatných jeho změn a oprav ...“

Celá tato pasáž byla v konečné formulaci vynechána, protože někteří čeští poslanci s ní nesouhlasili.²¹⁰ Palacký zde vyjádřil svůj osobní pohled na hlasovací systém sněmu. Pročítáme-li pozorně text Osvědčení, uvědomujeme si, že tato pasáž je prakticky jediným konkrétním dokladem o tom, jak vypadala skutečná situace na říšském sněmu.

Palacký sice kritizuje systém zastoupení jednotlivých zemí v konstitučním výboru, ale neodpovídá na základní otázku: Proč se za této nepříznivé situace čeští poslanci zúčastnili jednání sněmu (radikálové navrhovali bojkot) a proč sami přispěli svou pasivitou ke zdánlivé legálnosti celého sněmovního systému.

²⁰⁷ Palacký, F.: Spisy drobné, I. str. 106, viz spor se Stadionem o ustanovení § 1 základních práv „všechny moci státní pocházení z lidu.

²⁰⁸ Palacký, F.: Spisy drobné, I., str. 106.

²⁰⁹ Palacký, F.: Spisy drobné, I., str. 107.

²¹⁰ Palacký, F.: Gedenkbblätter, str. 203.

Závěr

Český státoprávní program je nesporně klíčovou koncepcí české politiky druhé poloviny 19. století. Je založen na principu českého historického práva, které vychází z právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod českého státu.

Česká liberální buržoazie přijímá tento princip z programové koncepce stavovské opozice, která vzniká na počátku 40. let 19. století jako první organizované protiabsolutistické hnutí, ale přizpůsobuje si jej svým politickým cílům.

Hlavní rozpor českého historického práva je shledáván v tom, že většina jeho středověkých právních norem začínala ztrácet v období vznikající kapitalistické společnosti budované na zcela jiných politických, ekonomických, kulturních a tedy i právních principech, svůj základní význam. Nadto zde bezprostředně působila ta okolnost, že stará česká historická práva platila ve středověké společnosti pouze pro privilegované stavy, což je v přímém rozporu s tendencí politické rovnosti všech obyvatel každého státu. Tento rozpor si uvědomovali již někteří představitelé české historiografie na konci 19. století,²¹¹ kteří hlásali, že stará česká historická práva, kterých ve středověku užívaly pouze privilegované stavy, se stanou majetkem celého českého národa za předpokladu, že se přizpůsobí „požadavkům času a potřebám veliké monarchie rakouské...“²¹²

Ve skutečnosti však toto přizpůsobení znamenalo ze strany českého národního hnutí v průběhu 19. století zásadní podřízení ústřední moci, které bylo motivováno nadějí na určitou vnitřní autonomii českých zemí.

Dalším problémem českého historického práva bylo i maximální okleštění státoprávní samostatnosti českých zemí v období let 1526 - 1848. Přes toto silné omezení však v českých zemích zůstalo i nadále vědomí existence českého státu a jeho státní suverenity, které mělo velký význam v roce 1848 a ze kterého také vycházely první formulace státoprávního programu.

Vzhledem k tomu, že české historické právo sloužilo nejen k právnímu odůvodnění liberální opozice vůči vládě (od března do června 1848), ale i k podpoře celého českého národního hnutí, můžeme jej z těchto důvodů hodnotit přes určitou feudální konzervativnost jako pokrokové.

²¹¹ Kalousek, J.: České státní právo, Praha 1892.

²¹² Kalousek, J.: České státní právo, Praha 1892, str. 542.

Český státoprávní program vzniká zhruba od počátku 40. let 19. století, tedy v době, kdy se začíná upevňovat ekonomické postavení českého měšťanstva, které jí slouží jako odrazový můstek k vedení politického boje s metternichovským absolutismem a vládnoucím německým měšťanstvem. Přísná cenzura však prakticky znemožňovala jakékoliv otevřené politické projevy, které nebyly psány v loajálním duchu, a proto je český politický program před rokem 1848 publikován pouze v četných anonymních brožurách českých autorů.

Tento politický program je státoprávní koncepcí v tom smyslu, že hlásá na základě historického práva spojení zemí Koruny české. Na druhé straně se však v něm již projevuje základní rozpor, který je typický pro českou politiku v letech 1848-49 a který spočívá v tom, že český státoprávní program sice v podstatě znamená vyjádření myšlenky české státní nezávislosti, ale ve skutečnosti je značným kompromisem s habsburskou monarchií a vychází plně z myšlenky austroslavismu.

V revolučních letech 1848-49 se státoprávní program českých liberálů stává nejvýznamnější politickou koncepcí našeho národního hnutí. Jako jediný sehrál důležitou úlohu nejen v tomto období, ale v celém průběhu 19. století, zatímco ostatní dva programy (stavovské opozice a radikálně-demokratická koncepce) zůstaly jen určitými epizodami. Zčásti může být příčinou vlastní charakter těchto dvou programů, politická i národnostní izolovanost stavovské opozice a přílišná neurčitost radikálního programu, ale hlavní příčinou dále může být oblastní měnící se společenské a sociální struktury společnosti té doby.

Liberální představitelé museli se svým státoprávním programem v české společnosti 19. století zvítězit, neboť dokázali zachytit, přijmout a formulovat cíle a představy českého měšťanstva, jehož politický i hospodářský význam v tomto období neustále vzrůstal. Naproti tomu radikálně-demokratický program musel zůstat pouhou epizodou, neboť společenské vrstvy, které zastupoval, se v dalším vývoji prakticky rozpadly a diferencovaly (rolnictvo, řemeslníci, maloměšťanstvo).

Shodné hodnocení lze přijmout i pro program české šlechty, který již v letech 1848-49 neměl vzhledem ke své úzké sociální struktuře naději na úspěch. Český státoprávní program se tedy v roce 1848 stává základním programem českého politického hnutí, které se jej v období od března do června 1848 snaží prosadit právní cestou, jež spočívala v tom, že se formou mírné opozice vůči vládě snaží získat pro české země zvláštní státoprávní postavení, které by jim zaručilo určitou formu politické, ekonomické i kulturní autonomie. Charakteristickým rysem tohoto programu přitom zůstává důsledný austroslavismus.

Tyto snahy však skončily neúspěchem, jehož příčiny spočívaly jednak v nedůrazné a kompromisní politice českého měšťanstva v otázce prosazování státoprávního programu a jednak v rozpornosti programu samého.²¹³ Je však nesporné, že zde svůj podíl měly i vnější příčiny, které se ze strany českého národního hnutí daly jen těžko ovlivnit, např. složitost národnostní otázky, moravský separatismus, vládní politika.

Důležitým aspektem však zůstává, že po porážce červnového povstání dochází v politice českého liberálního měšťanstva k zásadní změně. Od politiky opozice vůči vládě v období od března do června 1848 se dostává prakticky ke spolupráci s vládou v naději, že tím dosáhne splnění svých požadavků. Tato politická změna s sebou přináší i změnu programovou, která však již není tak ostře vyhraněná.

Liberální měšťanstvo opouští v tomto období český státoprávní program a přijímá Palackého koncepci federativního uspořádání Rakouska na základě národnosti. Česká historiografie považovala ve své drtivé většině tuto programovou změnu za hlavní příčinu neúspěchu české politiky v letech 1848-49. Při konkrétním rozboru této otázky je pak třeba odlišit vlastní program na jedné straně a způsoby jeho prosazování na straně druhé. Palackého federativní program má mnoho společných rysů s tou formou státoprávního programu, která byla oficiální koncepcí českého hnutí do června 1848. Palacký se snaží ve svých prvních politických projevech v roce 1848 spojit právo historické s právem přirozeným a prakticky po celý tento rok kolísá mezi oběma principy.

Pro federaci založenou na přirozenoprávním principu se Palacký jednoznačně rozhodl až v Kroměříži ve svém druhém návrhu říšské ústavy, a to z toho důvodu, že národní federace se dala v praxi mnohem lépe provést než federace zemí, která by vytvářela národnostně smíšené celky. Tento program byl v uvedené době nesporně pokrokový. Palacký jej však v 60. letech 19. století opouští a jako důvod uvádí, že byl při jeho formulaci silně ovlivněn tehdejší revoluční dobou. Jinou otázkou byl problém prosazování tohoto programu. Čeští poslanci se zúčastnili jednání sněmu a přistoupili na spolupráci s vládou, z toho důvodu byli plně odkázáni na její politiku, kterou však mohli jen stěží ovlivnit.

Tato skutečnost pak přispěla velkou měrou nejen ke konečnému neúspěchu českého státoprávního programu v letech 1848-49, ale její důsledky se negativně projeví v celém dalším průběhu 19. století.

²¹³ Podrobnější rozbor uvádím v závěru III. kapitoly práce.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

1. Tištěné

Beneš, K. J.: Rok 1848 v projevech současníků, Praha 1932

Černý, J. M.: Boj za právo, I/II, Praha 1893

Čeští radikální demokraté, Praha 1953

Frič, J. V.: Spisy, I., Praha 1956

Radimský, J., Wurmová, M.: Petice moravského lidu k sněmu z roku 1848, Praha 1955

Palacký, F.: Františka Palackého Spisy drobné, díl I., Spisy a řeči z oboru politiky, vyd. B. Rieger, Praha 1898

Roubík, F.: Petice venkovského lidu z Čech k Národnímu výboru z roku 1848, Praha 1954

Roubík, F.: Časopisectvo v Čechách v letech 1848-62, Praha 1930

Rieger, F. L.: Řeči Dra. F. L. Riegera a jeho jednání v zákonodárných sborech, I/IV, vyd. J. Kalousek Praha 1883-8

Schopf, F. J.: Wahre und ausführliche Darstellung, der am 11. März 1848 in Prag begonnenen Volks – Bewegung., Praha 1848

Tobolka, Z. V.: Politické spisy Karla Havlíčka Borovského, díl I., Praha 1900, díl II/1, Praha 1902, díl II/2, Praha 1902, díl III/1, Praha 1903

Wurmová, M.: Soupis moravských novin a časopisů z let 1848-1918, Brno 1955

Žáček, V.: Slovanský sjezd v Praze 1848, Praha 1958

2. Paměti – edice

Černý, J. M.: Boj za právo, I/II, Karolinum 2007

Palacký, F.: Radhost I-III, Praha 1871-73

Palacký, F.: Gedenkblätter, Praha 1874

Frič, J. V.: Paměti, I-III, vydal K. Cvejn, 4. vyd., Praha 1957-63

Meissner, A.: Geschichte meines Lebens, I-II, Wien 1884

Springer, A.: Aus meinem Leben, Berlin 1892

Tomek, V.W.: Paměti z mého života, I-II, Praha 1904

3. Korespondence – edice

Novotný, J.: Život s pochodní v ruce, Havl. Brod 1946

Quis, L.: Korespondence Karla Havlíčka, Praha 1903

Korespondence P. J. Šafaříka s F. Palackým, vyd. V. Bechyňová a Z. Hauptová, Praha 1961

Zíbrt, Č.: Z dopisů F. Palackého synu Janovi, Osvěta 1901

4. Soudobý tisk

Pražské noviny, 1846-8

Národní noviny, 1848-49

Květy, 1848

Týdenník, Brno 1848

Die neue Zeit, Olomouc 1848

Sedlské noviny, Olomouc 1848

5. Historiografické práce současníků:

Helfert, J. A.: Geschichte Österreichs vom Ausfange des Wiener Oktober – Aufstandes 1848, 4. Sv., Praha 1869-86

Helfert, J. A.: Graf Lev Thun/II, Der Prager Juni – Aufstand 1848-1897

Malý, J.: Naše znovuzrození, díl I, Praha 1880

Malý, J.: Úvahy Čecha o novém zřízení Rakouska, Praha 1861

Malý, J.: Politické zlomky Litomyšl 1862

Mezník, A.: Poslední zasedání stavovského sněmu na Moravě roku 1848, Praha 1878

Springer, A.: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden, Leipzig, 1865

Literatura

- Bajerová, A.: Z české revoluce r. 1848, Praha 1919
- Bajerová, A.: Svatodušní bouře v Praze r. 1848 ve světle soudního vyšetřování, Plzeň 1920
- Baxa, Boh.. Dedukce o právní nepřetržitosti ústavních práv a svobod, Sborník vět právních a státních, 1912 str. 34-65
- Čechová, G. a Martínek, J.: Národní výbor v roce 1848, Sborník archivních prací MV, r. IV, 1954, č.1
- Čejchan, V.: Český radikalismus v letech 1848-1849, Dějiny a přítomnost, svazek I, 1937
- Dvořák, J.: Moravské sněmování r. 1848-49, Telč 1898
- Fischer, J.: Myšlenka a dílo F. Palackého, sv. I-II, Praha 1926-7
- Goll, J.: František Palacký, ČČH 4, 1898, str. 211-279
- Heidler, J: Dr. Adolf Maria Pinkas a vznik českého programu v letech 1848-50 a 1861, VKČSN 1913
- Heidler, J: Antonín Springer a česká politika v letech 1848-50, Praha 1914
- Heidler, J: Český sněm ústavodárný roku 1848, ČČH, r. 13, 1917, str. 117-154
- Heidler, J: Čechy a Rakousko v politických brožurách předbřeznových, Praha 1910
- Heidler, J: Počátky našeho státoprávního boje, Česká revue 11, 1917-18, str. 1-19
- Chalupný, E.: Havlíček, prostředí, osobnost a dílo, Praha 1929
- Kalousek, J.: České státní právo, 2. Vydání, Praha 1892
- Kazbunda, K.: České hnutí roku 1848, Praha 1929
- Klíma, A.: Rok 1848 v Čechách, Praha 1948
- Kočí, J.: Emanuel Arnold, Praha 1964
- Konrád, K.: Český rok 1848, v knize Svoboda a zbraně, Praha 1940
- Král, V.: V. A. Brauner za revoluce a reakce 1848-49, SAP 2/1952, č. 3
- Kreibich, K.: Němci a česká revoluce r. 1848, 2. Vydání, Brno 1950
- Korfta, K.: 11. Březen – 8. Duben 1848, Praha 1919
- Korfta, K.: Čechy a Rakousko v minulosti, Vídeň 1923
- Kutnar – Králík – Bělič: Tři studie o Františku Palackém, Olomouc 1848

- Macůrek, J.: Rok 1848 a Morava, Brno 1948
- Maršan, R.: Čechové a Němci roku 1848 a boje o Frankfurt, Praha 1898
- Maršan, R.: Předbřeznové Rakousko, Praha 1913
- Novák, M.: Austroslavismus, příspěvek jeho pojetí v době předbřeznové, SAP, r. 6, 1956, str. 26-44
- Malý, K., Soukup, L.: Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918, Sborník příspěvků, 1. vyd., Praha 2006
- Masaryk, T.G.: Karel Havlíček, 3. vydání, Praha 1920
- Masaryk, T.G.: Jan Hus, Praha 1923
- Masaryk, T.G.: Česká otázka, 1. vydání, Praha 1895
- Matoušek, J.: Karel Sladkovský a český radikalismus za revoluce a reakce, Praha 1929
- Pekař, J.: František Palacký, heslo Ottova slovníku naučného, sv. 19, str. 39-71
- Pekař, J.: K dějinám českého státního práva v 19. Století, ČČH 1905, str. 66-68
- Prokeš, J.: Boj o politickou samostatnost v rámci Rakouska (1848-1914), Čs. Vlastivěda, Dějiny 1, doplněk 1, Praha 1933
- Rieger, B.: České státoprávní snahy v l. 1848-61, Osvěta 1898, str. 862-893
- Rieger, B.: Ústava Rakouska dle F. Palackého v l. 1848-49, Památník na oslavu stých narozenin F. Palackého, Praha 1898, str. 602-645
- Roubík, F.: Český rok 1848, druhé vydání, Praha 1948
- Spáčil, J.: Veškerá moc ve státě vychází z lidu, Kroměříž 1948
- Spáčil, J.: Kroměřížský sněm 1848-49, Kroměříž 1933
- Srb, A.: Šedesát let politického zápasu o právo národa českého (1848-1908), Praha 1908
- Taylor, A.J.P.: The Habsburg Monarchy 1809-1918, Penguin books, 1990
- Tobolka, Z. V.: První politický program český nové doby, Časopis muzea král. Českého, 1906, str. 545-49
- Tobolka, Z.V.: Počátky konstitučního života v Čechách, Praha 1898
- Tobolka, Z.V.: Politické dějiny československého národa od roku 1848 až do dnešní doby, díl I., 1848-1859, Praha 1932
- Tobolka, Z.V.: Slovanský sjezd v Praze r. 1848, Praha 1901

- Tobolka, Z.V.: Národní výbor r. 1848, Obzor národohospodářský, 10/1905
- Toužimský, J.J.: Na úsvitě nové doby, Praha 1858
- Trapl, M.: Olomouc v revolučním roce 1848, SKVMO, sv. 4., 1956-8, oddíl B., str. 69-101
- Trapl, M.: Olomoucká universita v revolučních letech 1848-49, Sborník Vysoké školy ped. v Olomouci, Historie 4-5 (1957-58), acta UP v Olomouci, Historica II (1961)
- Trapl, M.: Národní obrození na Moravě v době předbřeznové a revolučních letech 1848-49, Olomouc 1970
- Trapl, M.: Havlíčkovy vztahy k historii, Sborník vlastivědné společnosti v Olomouci, Olomouc 1972, str. 39-68
- Trapl, J.: Novinář Jan Ohéral, Olomouc 1869
- Traub, H.: K politickým poměrům v Rakousku z počátku r. 1849, ČMM, r. 1953, 1929, str. 164-180
- Traub, H.: Moravané r. 1848 po říšský sněm ve Vídni se zvláštním zřetelem na poměr Moravy k Čechám, ČMM, r. 31, 1907, str. 67-82
- Traub, H.: Události roku 1848 se zvláštním zřetelem k zemím habsburským, Telč 1905
- Traub, H.: Morava a volby na ústavodárný sněm říšský r. 1848, Osvěta, r. 45, 1915, str. 502-509
- Udalcov, I.I.: Z dějin národních a politických bojů v Čechách r. 1848, Praha 1954
- Vaněček, V.: Dějiny státu a práva v ČSR, 2. Vydání, Praha 1970
- Veber, V. a kol.: Dějiny Rakouska, Praha 2002
- Stanislav, B.: Karel Havlíček Borovský, Praha 1954
- Procházka, J.: Karel Havlíček, Praha 1961
- Jetmarová, M.: František Palacký, Praha 1961

**Czech constitutional conception as a major political programme of
the national movement in the years 1848-1849**

Resumé

Das tschechische staatsrechtliche Programm entsteht etwa von Anfang der 40er Jahre des 19. Jahrhunderts an, also zu der Zeit, als sich die ökonomische Stellung der tschechischen Bürgerschaft, die den politischen Kampf mit dem Absolutismus von Metternich und mit der regierenden deutschen Bürgerschaft führt, zu festigen beginnt. Strenge Zensur hat keine offenen politischen Äußerungen ermöglicht, die nicht loyal geschrieben wurden, und deshalb wurde das tschechische politische Programm vor dem Jahr 1848 nur in zahlreichen anonymen Broschüren von tschechischen Verfassern veröffentlicht.

Dieses politische Programm ist eine staatsrechtliche Konzeption in dem Sinne, dass es auf Grund des historischen Rechtes die Verbindung von Ländern der tschechischen Krone beinhaltet. Auf der anderen Seite zeigt sich darin der Grundwiderspruch, der für die tschechische Politik in den Jahren 1848-49 typisch ist und der darin besteht, dass das tschechische staatsrechtliche Programm zwar im Grunde die Äußerung der tschechischen staatlichen Unabhängigkeit bedeutet, aber in Wirklichkeit einen Kompromiss mit der Habsburgermonarchie darstellt und völlig vom Gedanken des Austroslavismus ausgeht.

Das staatsrechtliche Programm der tschechischen Liberalen wird in den revolutionären Jahren 1848-49 zu der bedeutendsten politischen Konzeption unserer nationalen Bewegung. Es spielte eine bedeutende Rolle nicht nur in diesem Zeitraum, sondern im gesamten 19. Jahrhundert, wobei andere zwei Programme (Standesopposition und radikal-demokratische Konzeption) ihre Rolle nur kurz gespielt haben. Die Ursache kann teilweise der eigene Charakter von diesen zwei Programmen sein, politische und nationale Isolierung der Standesopposition und übermäßige Unklarheit vom radikalen Programm, aber die Hauptursache können die regionalen sich verändernden gesellschaftlichen und sozialen Strukturen der damaligen Gesellschaft sein.

Das vorliegende Dokument strebt die Analyse von oben genannten Problempunkten anzudeuten, die mit der Frage vom tschechischen politischen Programm zusammenhängen, und bringt die Entwicklung von diesem Programm im verfolgten Zeitraum. Die Arbeit ist in fünf Kapitel aufgliedert, die sich allmählich mit theoretischen Grundlagen vom tschechischen staatsrechtlichen Programm, mit dessen Bildung in den 40er Jahren des 19. Jahrhunderts, mit Ursachen von seiner Überlegenheit anderen Programmen der tschechischen Unabhängigkeit in diesem Zeitraum, mit konkreten Bemühungen das

Programm im Jahre 1848 durchzusetzen und mit weiteren mit dieser Problematik unmittelbar zusammenhängenden Gesichtspunkten befassen.

Weiter führt diese Arbeit die Konfrontation der politischen Grundgedanken von tschechischen Liberalen durch, deren Programm sich angesichts der Unklarheit von der radikalen Konzeption und angesichts der Isolierung von der Standesopposition an die Spitze von der tschechischen Politik in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts setzte.

In dieser Arbeit können nicht im Hinblick auf Abgrenzung vom gewählten Thema alle Ursachen erfasst werden, wie das tschechische staatsrechtliche Programm entstand und wie es sich von den 60er bis 90er Jahren des 19. Jahrhunderts entwickelte, wo das Programm wieder an die Spitze der tschechischen nationalen Bewegung kam. Der Zeitraum 1848-49 wird für eine der Schlüsselperioden unserer nationalen Geschichte gehalten, aus diesem Grunde bringt diese Arbeit nicht viele neue Erkenntnisse, aber sie konzentriert sich auf die Abbildung der methodischen Seite im Hinblick auf die Gesamtabgrenzung vom wichtigsten tschechischen politischen Programm in Jahren 1848-49 und auf die Ermittlung von den mit diesem Programm zusammenhängenden Hauptwidersprüchen. Gleichzeitig strebt diese Arbeit nach gewisser Polemik mit der älteren Auffassung dieser Frage, die nicht ganz auch andere wichtige Problematik berücksichtigt hat.

Klíčová slova:

Český státoprávní program – Czech constitutional programme

České národní hnutí – Czech national movement